

Георг Дроздовський

ТОДІ
В ЧЕРНІВЦЯХ
і довкола

Спогади старого австрійця

Георг Дроздовський

**ТОДІ В ЧЕРНІВЦЯХ
і довкола
Спогади старого австрійця**

Переклад з німецької, передмова і примітки
Петра Рихла

МБ молодий буковинець

Чернівці
2001

Книга відомого австрійського письменника, журналіста, уродженця м. Чернівців Г. Дроздовського (1899-1987) – це твір про Буковину початку ХХ століття, періоду між двома війнами. Цікаво й дотепно, з усмішкою, а часто і з сумом за втраченим автор переповідає пам'ятні події, веселі бувалиці, незвичайні міські історії, відтворює звичаї і обряди народностей, що проживали у краї, стиль життя, звички і побут. За кожним рядком відчувається невідомість любов до Буковини, щире синівське замилювання нею.

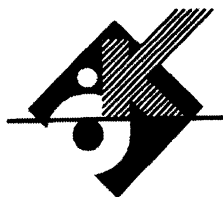
Книга становить значний інтерес для істориків, краєзнавців, всіх, кому не байдужа наша минувшина.

Переклад здійснено за виданням:

Georg Drozdowski. Damals in Czernowitz
und rundum. Erinnerungen eines Altösterreichers.
– Klagenfurt: Verlag der KLEINEN ZEITUNG, 1984.

Diese Publikation wurde gefördert durch:

das Österreichisch-Ukrainische Kooperationsbüro
für Wissenschaft; Bildung und Kultur, Wien, Österreich.
das Land Kärnten; Österreich.
die Georg Drozdowski-Gesellschaft, Klagenfurt, Österreich.

Видання здійснено за ініціативи

Центру буковиназнавства
при Чернівецькому університеті

та за фінансової підтримки:

Українсько-Австрійського бюро кооперації
в науці, освіті та культурі, Відень, Австрія.
Федеральної землі Каринтія, Австрія.
Товариства Георга Дроздовського, Клаґенфурт,
Австрія.

ISBN 966-7109-29-1

© “Молодий буковинець”, 2001.

© П. Рихло, переклад з німецької, передмова і примітки.

“Я ВСЕ ЩЕ ВІРЮ, ЩО ОРФЕЙ СПІВАЄ”

Георг Дроздовський здобув любов читачів і популярність уже в повоєнний час, коли стрілка його земного буття проминула ту мітку, яку ми, у своїй схильності до парафраз, нерідко називаємо полуднем віку. В Клагенфурті, столиці австрійської федеральної землі Каринтія, де він творив понад чотири десятиліття і де помер у 1987 р., досягнувши похилих літ, його вважали коринним мешканцем. І мало хто знав, що справжньою батьківщиною письменника була Буковина, і що починався його літературний шлях у рідних Чернівцях, де в 1934 р. вийшла у світ його перша лірична збірка з неவிбагливою назвою “Поезії”. Все це було так давно і так далеко, немовби в іншому світі, в іншому житті...

Дивне почуття охоплює, коли береш сьогодні до рук цю скромну книжечку, гортаєш її пожовклі сторінки, вчитуєшся в її мелодійні ямби й хореї. Перед нами щирі, сповідального характеру вірші, на яких немовби лежить незриме “сфумато” – все тут навмисно приглушене, наче огорнуте легким, м'яким серпанком. Жодної яскравої барви, різкого тону – лише тихий легіт, синя далечінь, зоряна ніч, благословенний спокій. Колискові пісні, любовні сонети, ніжні пастелі буковинських пейзажів. А понад усім – якийсь невтихаючий, непогамовний біль, відчуття непоправної втрати. Згадуються німецький романтик Йозеф Айхендорф, ранній Рільке або Антон Вільдганс, яким молодий Дроздовський на той час особли-

во захоплювався. Йдеться про світоглядну і стильову спільність – позачасове відчуття, елегійний настрій, ауру космічної гармонії. Таку поезію нерідко називають камерною, але в цьому означенні не повинно бути зневажливого відтінку. Це справжня лірика – прозора, як сльоза, терпка, наче бузиновий сік, печальна, мов осіння квітка.

Г.Дроздовський належить до числа тих, кого любовно називали “старими австрійцями”. Він і справді був ним, австрійцем старого гарту, з усіма характерними прикметами біографії, виховання, манер, психології, ментальності. Ця характерність проявилася уже в його слов'янському прізвищі (пізніше він жартуватиме, що на Буковині поляки мали прізвища Зедльмайєр чи Фрідль, а німці – Турчинський або Дроздовський). Народився майбутній письменник 21-го квітня 1899 р. у сім'ї австрійського офіцера, капітана 22-го піхотного полку, який рано помер, залишивши молоду дружину з малолітнім сином. Сімейне виховання і літа науки Георга відзначалися суворістю: католицька школа св.Марії в Чернівцях, домашня освіта під опікою бабусі в Радауцах, пансіон учительського інституту, після чого він вступив до II української гімназії, де існували паралельні німецькі класи.

Витоки роду Дроздовських беруть свій початок по матері – від лотарінських ткачів, а по батькові – від дрібної польської шляхти з околиць Кракова. Подібна етнічна суміш вважалася цілком звичною для багатонаціональної Дунайської монархії. Один з близьких родичів Георга по материній лінії Адольф Марін був талановитим інженером і брав участь у проектуванні імпозантного будинку міського магістрату, в плануванні й прокладанні чернівецьких вулиць, майданів і скверів. Марінам належала прекрасна садиба в південно-буковинських Калинештах – невеличкий замок в неоготичному стилі з баштою, що увінчувалася прямокутною зубчастою короною, просторими залами, налагодженим господарством. Тут, у цьому родинному гнізді, Георг упродовж багатьох років про-

водив свої літні канікули. На жаль, ця садиба стала невдовзі жертвою воєнного лихоліття і була зруйнована. Чудову споруду, що органічно вписувалась у мальовничий пейзаж гористої, порослої лісом місцевості, сьогодні можна побачити хіба що на фотографії або на картині австрійського художника Франца Ксавера Кнаппа.

Як і належить “старому австрійцеві”, Г.Дроздовський служив у кайзерівському війську і під час Першої світової війни був прапорщиком у складі 12-го полку польової артилерії, що воював на італійському фронті. В листопаді 1918 р., повертаючись через Відень у Чернівці, коли війну було вже програно й імперія розпалася, він прийшов у воєнне міністерство, щоб здати касу своєї батареї в сумі 1245 крон. Генерал, який сидів ще, мабуть, за звичкою, у своєму кабінеті, вельми здивувався, коли молодий офіцер, знесилений голодом, відрепортував йому про мету своїх відвідин. Однак було складено відповідний документ, завірений печаткою колишнього воєнного міністерства неіснуючої вже держави. Чесність – це також одна з прикметних рис “старого австрійця”.

По закінченні війни і з приходом на Буковину нової влади життя стало сутужнішим. Г.Дроздовський мріяв про студії медицини, проте ця мрія в злиденній повоєнній дійсності була нездійсненою, отож він влаштовується службовцем банку. Водночас – як культурний оглядач німецькомовних чернівецьких газет „Allgemeine Zeitung“ і „Deutsche Tagespost“ – активно займається журналістикою. Хоча населенню Буковини настійливо рекомендувалося розмовляти віднині лише “офіційною” (тобто румунською) мовою, більшість мешканців Чернівців залишаються в глибині душі все ще австрійцями і, співаючи „Traiasca Regele“, мають на увазі „Gott erhalte!“ Коли в січні 1922 р., під час гастролей у Чернівцях знаменитого німецького актора Александра Моїсси (якому Г.Дроздовський вручив на одній з вистав від імені буковинців лавровий вінок), румунські студенти ввірвалися в театр і захопили його, німецькомовна публіка втратила свою провідну культурну установу. Пам’ят-

ник Ф.Шіллеру, що стояв перед театром, було знесено, а сам театр перетворився на румунський „Teatrul National“. Щоб якось компенсувати цю втрату, в місті було засновано любительську трупу „Czernowitzer Kammerspiele“ (“Чернівецькі камерні вистави”), до репертуару якої входила не тільки сучасна німецька драматургія (“Пробудження весни” Ф.Ведекінда, “Жовтневий день” Г.Кайзера, “Карл і Анна” Л.Франка), але й п’єси румунських авторів (наприклад, комедія Віктора Ефтіміу “Людина, яка бачила смерть”). Спектаклі влаштовувалися протягом двох років і мали неабиякий успіх. Немало сприяв цьому один з провідних акторів трупи та її репертуарний директор Георг Дроздовський.

Драматичним зламом у біографії письменника, як і в житті багатьох інших буковинців німецької національності, стало примусове переселення “додому в рейх”, проведене 1940 року за пактом Ріббентропа-Молотова. Не можна без хвилювання читати його спогади про мить розставання з рідною землею: “На цвинтарях прощалися з мертвими, могутній хор яких незримо оточував майданчик, де католицький і протестантський пастори освячували годину, що стала вирішальною. Покидали могили, а з ними і пам’ять про тих, хто дбав колись про Буковину... Коли довгі вервечки, які складалися зі старих австрійців і тих, котрі раптом перетворилися на німців, прогуркотіли мостом через Прут, за ними ще виднілося місто, яке було вже для них недосяжним. Його силует мріяв на горизонті, його контури немовби різьбилися на небесному тлі. Мало хто й бачив це; сльози – густа полуда, яка застеляє очі. Віднині це місто було втрачене для них назавжди, а з ним і стара Австрія”.

По прибутті до Німеччини Г.Дроздовського було інтерновано в табір для переміщених осіб, а згодом відряджено на службу до центру обліку та реєстрації переселенців у Ліцманштадт (Лодзь), де в його обов’язки входило ведення обширної картотеки. Там він пробув якийсь час на правах неблагонадійного переселенця, а відтак його вдягли в мундир старшого фельдфебеля “люфтваффе”

і відправили в Загреб, де він прослужив до кінця війни. Один з епізодів того періоду поет відтворив пізніше у вірші “Нудьги я не відав ніколи” з книги “Оглядаючи свої окуляри” (1979):

Допит в СД
навпроти гетто
Ліцманштадта:
Ви дружили з євреями ,
грали з ними
в театр!
(Гьоте і Ведекінд,
Тома-Людвіг і Лессінг,
Камара і Гофмансталь)...

Після краху гітлерівського режиму Г.Дроздовський поселився у Клагенфурті, старовинному австрійському місті, яке чимось нагадувало йому Чернівці, оскільки воно також лежало біля підніжжя гір (хоча й Альпійських, а не Карпатських) і було багато-національним пограниччям, в якому, крім представників німецького етносу, проживали також словенці, італійці та інші народності. Тут він тривалий час працював редактором культурного відділу газети “Volkszeitung”, провідним театральним критиком (йому належить також цікаве дослідження про буковинський театр), співробітничав на радіо. Клагенфуртський період виявився найбільш плідним для творчості: він видає поетичні книги “Каменярський сад”(1957), “Із запечатаним наказом” (1963), “Плин піску в пісковім годиннику” (1965), “Ефета: Поезії. – Справа Ноя” (1969), “Закарбовано на стіні” (1972), “Оглядаючи свої окуляри” (1979), “Сліди Твоїх кроків” (1981) тощо. У цих ліричних збірках поет поступово відходить від романтичних тем та образів, характерних для його ранньої книги “Поезії”, виданої в Чернівцях. Мотиви часу, втраченої вітчизни, тлінності та смерті, ремінісценції дитинства, символіка за-

шифрованого світу, загадка буття в його філософському та релігійному сенсі – ось далеко не повний перелік тематичних домінант його лірики. Водночас його хвилюють актуальні проблеми епохи – відповідальність за недавнє минуле, суспільна й моральна мімікрія, тривога за долю природного довкілля. Його вірші нерідко тяжіють до іронічного осмислення дійсності, хоча вони, як і перше, не позбавлені ностальгійного туску й меланхолії, сумніву й поетичної саморефлексії. Відчутно змінюються і їхні формальні ознаки – чіткі метричні структури поступаються розхитаним ритмам, суворі римовані строфи змінюються верлібрами. В пізніх книгах з'являється також складна асоціативна метафорика, помітна схильність до стильових та образних структур, суголосних з пошуками європейської поезії XX ст.

Г. Дроздовському належать також декілька книг гумористично-пародійних пісень і віршів у стилі так званого “бенкельзангу” (“Великий Божий звірінець”, 1959; “Хитромудрощі”, 1975 тощо). Це балади, байки, притчі, “жорстокі” романси, “морітати”, віршовані анекдоти тощо. Традиція цих жанрів у німецькій літературі досить давня, вона йде ще від середньовічних шванків, від Себастіана Бранта і Ганса Сакса. У XX ст. до неї нерідко зверталися такі видатні письменники, як Ф.Ведекінд, Б.Брехт, Е.Кестнер. Природна схильність до словесної гри, шаржування дозволили Г.Дроздовському й на цьому терені створити неординарні зразки високої естетичної проби. В такому ж веселому й дотепному дусі – нерідко з елементами удаваного жаху, награних романтично-готичних ефектів або й щемкої туги, настояної на спогадах далекого дитинства, – витримано й деякі його прозові книги – “Блоха у вусі – колючка в серці: Серйозні та смішні історії” (1965), “Військова музика: Історії в мажорі та в мінорі” (1967), “Сезам, відкрийся! Історії в сутінках” (1983), “Читати, коли заголосить сова” (1985).

Водночас письменник інтенсивно працює і в драматичних жанрах. Свої перші одноактні п'єси він створив ще у Чернівцях.

Вони були даниною його захопленню театром, яке не згасало в ньому впродовж всього життя. У повоєнний час була написана низка драм і радіоп'єс, які ставилися на кону Клагенфуртського театру і транслювалися по австрійському радіо, переважно на мотиви традиційних сюжетів біблійного та античного походження ("Привид і гра", "Одіссея. Пісня ХХХ", "Танок мертвих", "Лист звідкілясь", "Парафраза про трьох волхвів", "Легенда про Мартіна" тощо).

Неабиякий хист продемонстрував Г.Дроздовський також і в царині художнього перекладу. Будучи з дитинства поліглотом, чому значно сприяла поліетнічна атмосфера міжвоєнних Чернівців, він активно популяризував у німецькомовному світі польську і особливо румунську літературу. Його талановиті антологічні добірки поезій М.Емінеску, Г.Кошбука, Т.Арgezі, В.Войкулеску, І.Пілата та інших румунських поетів на сторінках австрійських, німецьких та швейцарських періодичних видань принесли йому славу одного з краших знавців та незрівнянних інтерпретаторів румунського красномовства. Окремими виданнями в його перекладах виходили поетична збірка Лучіана Благі "Пори року душі" (1963) та роман Вінтілі Горії "Там навіть сяють зорі" (1957).

1984 року побачила світ книга Г.Дроздовського під назвою "Тоді в Чернівцях і довкола: Спогади старого австрійця". Як видно вже із самої назви, це твір про Буковину, про те, якою вона запам'яталася письменникові очима серця. Автор намагається в ній "уберегти від забуття те, що через кілька років уже майже нікого не цікавитиме, стерте з пам'яті і поглинуте часом". У передмові він зазначає, що "тут йдеться не про точні дати, не про кількість населення і площу обжитої території. Значно важливіше для мене показати співжиття, здруженість, в якій нам жилося, аж поки хвиля європейського варварства не накрила і цей маленький простір, що звався Буковиною. Тут розповідається про те, як проживали пліч-о-пліч шість національностей, як вони поралися зі своїми щоденними турботами, намагаючись бути Заходом на Сході, себто стояти під знаком культури, що була європейською".

У 29-ти невеличких розділах книги письменник колоритно змальовує тодішнє повсякдення в його найрізноманітніших виявах. Він цікаво й дотепно, з усмішкою на устах, з жартом, а часом і з сумом за втраченим переповідає пам'ятні події, веселі бувалиці, незвичайні міські історії, викликаючи сміх і сльози, забуті спомини і завжди недремну, живу ностальгію. Про що тільки не мовиться в цій книзі – про місто й околиці, про людей і тварин, про рідних і знайомих, про державні й громадські установи, систему освіти, про військових і лікарів, педагогів і священників, про городян і селян, про можновладців, диваків і жебраків, про тогочасну моду, театр, торгівлю, про стиль життя, звички, особливості говірок кожної національності, про гостинність буковинців і їхній локальний патріотизм – всього не перелічити. І за кожним рядком відчувається непідробна любов до Буковини, щире синівське замилювання нею.

До останніх днів не випускав письменник перо зі своїх невтомних рук. Його земний шлях завершився 24-го жовтня 1987 р. на 89-му році життя. За свою багатогранну творчість він був удостоєний літературних премій Ніколауса Ленау (1957), Теодора Кьорнера (1962), премії за заслуги федеральної землі Каринтія (1979) та премії Андреаса Гріфіуса (1982). У 1965 р. йому було присвоєно почесне звання професора.

Творчість Георга Дроздовського розгорнулася на повну силу вже у зрілі літа письменника. Її, як і лірику іншої видатної німецькомовної поетеси з Буковини Рози Ауслендер, можна вважати пізнім доробком. Сам автор усвідомлював це як об'єктивну реальність і зовсім не прагнув неодмінно йти в ногу з найновішими віяннями часу, вдаючись до не завжди виправданих, іноді й вельми сумнівних, поетичних експериментів. Майже в усіх жанрах і формах, до яких він звертався, ми помічаємо тісний зв'язок з традицією, відстоювання усталених естетичних вартостей. Своє художнє кредо

Г.Дроздовський дещо меланхолійно, але водночас тверезо і чітко висловив в одному з віршів книги "Закарбовано на стіні":

*Я не крокую з тими,
хто піддає тортурам
мову,
щоби вирвати в неї
нове зізнання.*

*Я все ще вірю,
що Орфей
співає.*

У цій вірі поета присутнє уявлення про завершену, цілісну картину світу, яке в сучасній літературі великою мірою вже втрачене, впевненість у безмежних можливостях слова і гуманістичній функції мистецтва, котре, подібно до співу міфічного Орфея, здатне заворожувати і відроджувати нас.

Петро РИХЛО

СПОЧАТКУ

На запитання, чому я написав цю книгу, – якщо воно взагалі виникатиме, – відповісти неважко. Аби вберегти від забуття те, що через кілька років уже майже нікого не цікавитиме, стерте з пам'яті й поглинуте часом.

“Тоді в Чернівцях” – вже сама назва потверджує це. Словом “тоді” вона торкається не такого вже й далекого минулого, а найменням “Чернівці” фіксує місце дії, разом – те поміж простором і часом, що продовжує жити як спомин, допоки хтось його береже як свою дорогу реліквію. І хай навіть поміж кольоровими скалками калейдоскопа трапляються темні, часом навіть похмуро-чорні, все ж рядки

“...в скрині прожитих літ
зверху лиш гарний плід,
а все зле і гірке насподі...” –

мають у словах “Тоді в Чернівцях”, до яких скромно долучається “і довкола”, свою вагу і своє виправдання. І якщо це виводить сферу і зміст подій за межі рідного міста, то воно може важити щось і для підзаголовку “Із спогадів старого австрійця”, якому це багатоцінне слово вельми дороге. Бо після настання темного дня і його темнющої години Буковина ще довго не переставала бути Австрією. Напрямок має тяглість, хай навіть кольори прикордонних стовпів змінилися, і чорно-жовта барва віддано-цісарських літ перейшла у пістрявість блакитно-жовто-червоного румунського владарювання.

Звичні вартості було пойменовано іншими словами, віднині нам за символ правив буйвол, та все ж таки залишився сум за двоголовим орлом, в ім'я якого ми

Тоді в Чернівцях намалював мене друг Левендаль так...

боролися і страждали. Поняття “добрі старі часи” стало – хоч як вони й молодилися – часткою нашого лексикону, і допоки їх згадували і з ними порівнювали, – не віддзвеніло остаточно ще те, що сповнювало дзвоном наші дні.

Якщо виходити з усього цього, то стане зрозуміло, що іскри споминів, видобуті з пам’яті, переносяться у нові часи, не відбираючи у старих їхньої цноти. Тоді вдасться збагнути, що цю “стару Австрію” не можна було просто списати в архів, що вона продовжувала існувати аж до тої фатальної години, в яку пропахкав на північ, “додому, в райх”, останній паротяг і забрав із собою всіх тих, хто духовно волів залишитися тим, ким був, навіть якщо й багатьом з них жахлива фраза, яка претендувала на історичність, не давала вчинити це. Тільки тоді обірвався корінь і впало викорчуване дерево. Проте ми залишилися вірними собі, хоча нам і не вдалося залишитися на Буковині.

За таких обставин немає нічого дивного в тому, що роки перехрещуються й пересуваються. Отож в Чернівцях було тоді і “тоді”. Співаючи „Traiasca Regele“, ми мали на увазі „Gott erhalte!“

Якщо сказаним нібито щедро окреслено сфери пам’яті, то хай нам проститься, що “історично” дещо відбувалося трохи інакше. Але хто спокуситься писати історію там, де йдеться про характер, про клімат, про – не біймося перебільшень – колорит? Адже це повинна бути не книга факторів і фактів, а спроба зберегти пережите.

Йдеться ж бо не про точні дати, не про число мешканців чи обсяг заселеного ними простору. Про це всяк, хто цікавиться, може довідатися з фахової літератури – ага, ось яку площу мав цей невеличкий край зі своїми Чернівцями та водяним знаком Пруту? Он скільки людей мешкало там у затінку своїх рідних мов? Йдеться ж бо про акорд, в якому стільки людей так гармонійно спліта-

лись. Йдеться про їхнє спільне буття, про братерство, в якому жилося, аж поки хвиля європейського варварства не накрила і цей маленький простір, що звався Буковиною, по-німецьки “Buchenland”, в самій назві якого є щось від східної коронної землі. Адже від букового дерева походить назва обширу між Прутом і передгір'ям Карпат. Воно дало йому наймення і поєдналося з легендою, що частина краю зобов'язана своїми лісами брутальному примусу: розбиті й полонені молдаванами поляки мусили, як переказують, тягти плуга, який орав борозну для посіву букових жолудів, з яких і виріс ліс. Однак це тільки анекдотичні помітки на полях, вірогідність яких не обов'язково безсумнівна.

Тут буде розказано про те, як проживали пліч-о-пліч шість національностей, як вони поралися зі своїми щоденними турботами, намагаючись бути Заходом на Сході, себто стояти під знаком культури, що була європейською. Ми підтримували зв'язок з тим простором, у якому сідало сонце, і берегли його свідомо і вперто аж до тієї години, коли історична Буковина зникла. Те, що було в ній австрійським, пережило роки румунського верховенства і загинуло лише тоді, коли змушені були покинути край і податися “додому, в райх” ті, хто репрезентував Австрію, а з нею і Захід, котрий виявився пізніше зовсім іншим, ніж ми собі його уявляли.

Розповідати про те, що було й минуло, і легко, і важко. Неабияких зусиль треба, щоби віднайти кінець нитки, з якого можна було би почати розмотувати минуле, не впадаючи при цьому в спокусу щось змінити, підсилити чи ослабити. Бо ж все воно тлумиться. Потрібно вміти вибирати, і з повноти спогадів виділити те, що було б цікавим і для інших. Не все, що колись відбувалося, придатне для цього, і небезпека прийняти незначне за важливе, чатує тут повсякчас. І все-таки я роблю спробу зафіксувати на письмі те, що може бути безповоротно

втрачене. Одне, два десятиліття – і відійдуть у вічність ті, котрі жили і вміли жити в цьому східному місті, поєднуючи веселе й серйозне, світле й темне. Їм повинна належати ця книга, в яку колись, можливо, заглянуть наші внуки і правнуки, щоб, знизавши плечима, мовити: "Ось так жилося в тому східному куточку великої монархії? І справді, ці Чернівці мусили мати свою збабу..."

Це було місто, гідне любові. Воно несло на собі печать комфортності, далекої від тієї затхлої "зручності", що перетікає в банальне й позбавлене вартості, і хоч воно й розташувалось у провінції, проте навішувати на нього ярлик провінційного було б несправедливістю. Звичайно, ми стояли осторонь великого життя, ми вдовольнялися малим, але це мале було у своїй абсолютній вартості чи не більшим від дечого, що могло похвалитися неабиякою славою.

У нас панував мирний спокій, яким можна було насолоджуватися, і якщо в нас і не вистачало сенсацій, то не було й такого, що можна було б віднести до вбивств і злочинів. Ми лагодили з нашими сусідами і жили з ними як з ближніми, яких потрібно любити. Без надмірних амбіцій, без самовдоволеності й почуття, буцімто належиш "до вибраного суспільства".

Зовнішня і внутрішня чистота були притаманні цьому містові на Пруті, яке мало так багато імен, позаяк воно належало багатьом націям. Отож, різними мовами краю воно звалося Черновіц, Чернівці, Черньовце і Чернеуць, зате було убезпечене від прізвиськ, як, наприклад, старовинне місто Сучава, яке могло похвалитися своєю історією і любовно або ж іронічно, залежно від обставин, називалося "Шотц" або навіть "мешігіне Шотц".

Як звуться Чернівці сьогодні, мене не цікавить. Комуністичний Схід поглинув їх, отож хай він називає їх як хоче.

Чернівці дбали про себе. Вони були добре догля-

путі. Підтримувався зразковий порядок, і тих, хто потрапляв через Галичину на Буковину, вони вражали своїм виглядом, бо ж прибували сюди із запущених регіонів.

Наші хідники просто-таки запрошували до прогулянки – по великих камінних плитах, для яких назва *тротуар* не вважалася недоречною. Кроки на них мали своє відлуння, і прогулюватися вулицями, будинки яких по-дружньому дивилися очима своїх вікон на пішоходів, було справжнім задоволенням. Всі чемно віталися один з одним, якщо мешкали по сусідству, і знали, хто є хто в цій затишній оазі на Сході.

Я любив ці Чернівці, в яких з'явився на світ, і якщо часом я й мріяв про далекі мандри, сповнені пригод у великому світі, то ніколи не соромився бути чернівчанином, навіть тоді, коли згодом один із знайомих, котрий проживав на німецькому Заході, з добродушною іронією мовив: “Також маґрібінець?”

Отож, я хочу розповісти про це місто і його мешканців, як і про тих, хто жив довкола нього.

Зовні воно не могло багато запропонувати, і вже зовсім нічого такого, що б ушляхетнювалося патиною часу і підносилося до висот, і якщо на його території в давні, бурхливі часи й хазяйнували вершники – молдавани й поляки, запорожці й татари, – про історію воно могло розповісти небагато, і тільки замкова руїна на місцевій горі Цецино берегла ще поміж своїм камінням дещо з минулого. В ті дні біди і воєнного лихоліття на березі швидкоплинного Пруту стояло лише декілька халупок. Тільки коли вже, порівняно пізно, з'явилися нові господарі – австрійці, Чернівці почали ворухитися і рости головним чином на південь від найдавніших поселень. Дерев'яні хатки поступово поступалися місцем цегляній забудові, низькі будинки нарощували поверхи, і з нужди вибивалося згодом те, що заслуговувало вже бути назва-

ним, і оселявся там народ, з якого згодом вийшли старовинні родини, що намагалися підвестися вгору. Але якщо хтось шукав там чогось такого, що можна було б назвати "старовинним", той мусив лишатися ні з чим, навіть якщо магістрат був увінчаний вежею, вік якої вимірювали десятиліттями. Лише пізніше, з побудовою митрополичої резиденції, з'явилися підстави для неабиякого гонору. Проте непотрібно було заздрити іншим містам монархії – їхній пишності чи їхній гідній подиву стародавності. Можна було обходитись і тим, що ми мали: театр, університет, церкви і заможні будинки городян. Те, що було створено здебільшого зайшлими предками, мало свою вартість, і його не треба було соромитись.

Доля розпорядилася так, що матрина гілка моєї родини брала активну участь у зростанні міста. Маріни, які емігрували з Франції і прибули сюди із Заходу через Сілезію, завдяки сумлінності зробили своє ім'я знаним і шанованим, а один із предків, інженер Адольф Марін, прикрашав місто. Він брав участь у спорудженні будинку магістрату, прокладав дороги, які пролягали через край, і обдарував мешканців чудово розпланованими парками Фольксгартен та Габсбурггьоге, де любили зустрічатися ті, в чиїх серцях вирувала молода кров.

Вже тепер і в наступних розділах можна, очевидно, констатувати, що тут надто багато тих, хто перебував колись у родинній близькості, немовби я більше займаюся тісними родинними стосунками, ніж загальним становищем. Це книга, яка складається з дядьків і тіток, хоча вирішальною в ній є зовсім не родинна близькість. Та й приймати її слід так, як вона репрезентована: тих, хто був пов'язаний зі мною, можна вважати важливими особами і представниками клану, який міг запропонувати чимало оригіналів, вносячи тим самим зерна гумору в рядки цієї книги. Вони першими спадали мені на гадку. Я спілкувався з ними і виявив у них стільки характер-

ного, що їх можна було взяти за взірць як буковинців, з усіма рисами панної натури, а тому справжніх. Отже, нехай нам не заважає те, що тут крокують батьки й кузени, щоби посвідчити про маленький регіон у набагато більшому масштабі і викласти достоту те, як нам жилося в цьому місті та довкола нього.

МІСТО НА ПРУТІ

Якщо сьогодні завести розмову про Чернівці чи Буковину з кимось, хто не належить до нашого старого і старіючого покоління, то реакцією небуковинця в дев'яти з десяти випадків буде здивоване похитування головою. Нині у школі навчають, що Буковина як найсхідніше герцогство належала до старої Дунайської монархії, але дехто надто охоче волів би просто це забути, позаяк монархічний устрій вже давно немодний. Майже неможливо нині на запитання, щодо невеличкого краю, який, поділений між СРСР та Румунією і приречений на нову ідеологію та повільно занепадає, почути відповідь, що колись це був справжній рай, за якою би послідувало шире буковинське "Агі!".

„Десь там, на Сході“, — так, мабуть, звучатиме відповідь, а якщо той, кому нагадали про Чернівці, був, можливо, солдатом під час останньої війни, то його реакція, ймовірно, зведеться до фрази: “Ага, я провів там кілька днів!” Тому що він уже стер зі своєї пам'яті образ зміненого різними подіями міста. Для нього воно могло означати хіба що випадкове, кількаденне перебування. Але той, хто почував себе там удома, ніколи не забуде її, цієї маленької Буковини з молдавським буйволом на блакитно-червоному тлі. В ній втрачена Австрія почувала себе у найвищому сенсі по-справжньому затишно — з усіма її вадами й перевагами, які дехто так охоче хотів би заперечити. Тут вона ще жила і продовжувала існувати навіть після падіння Габсбурзької монархії — в дусі й тих дрібних деталях, які створюють колорит. Отож коли я намагаюся поширити свої спогади старого австрійця і на румунські роки, то це аж ніяк не позбавлене сенсу: ми говорили Фердинанд, Кароль і Міхай, а мали на увазі Франца-Йосифа. Так, принаймні, думав я. У моїй кімнаті

висів успадкований від батька, срібний барельєф цісаря, а не панєрова репродукція короля.

(Цим я завдячую рано померлому, колись мені дуже близькому польському сатирику Станіславові Єжи Лецу, який прикрасив своє варшавське помешкання портретом цісаря і розповідав про своє народження так: “Коли я мав з’явитися на світ, то спершу запитав, хто стоїть при владі, і коли мені назвали ім’я Франца-Йосифа, я дав свою згоду”).)

Я відхилилось на кілька рядків від своєї теми і розповім такий епізод. У листопаді 1918, перед тим, як повернутися на батьківщину, я зробив коротку зупинку у Відні. Було це відразу після поразки, я пішов до військового міністерства і заявив офіцерові, який ще ніс там службу, що хочу здати довірену мені касу.

Після численних формальностей, під час яких я помітив, що мене мають за божевільного або ж за ідіота, я потрапив до внутрішніх приміщень. За письмовим столом сидів один з тих генералів, яких тоді іронічно називали цвинтарними дезертирами. Він підвівся і вийшов з-за столу. Його чоло було схоже на зоране поле, борода – на чагарник. Китель нагадував пожмакану блакить, а штани – складки лямпіонів. Запитальний погляд сумних очей.

Я відрапортував згідно зі службовим регламентом, назвавши ім’я, звання, номер військової частини: прапорщик такий-то 148-го полку польової артилерії, колишнього 12-го полку польових гаубиць, розташованого в Крьонау поблизу Ольмюца.

Старий пан ошчасливив мене усмішкою і запитанням: що я можу для тебе зробити, пане прапорщику?

Але незабаром він ще більше здивувався, коли я попросив його прийняти від мене довірену мені грошову суму з каси нашої батареї, на що він, певно, аж ніяк не був уповноважений. Він не міг повірити, що хтось у цьо-

му хаосі загального спустошення намагається здати гроші. Відтак, по короткім роздумі: "Наниши розписку і квитанцію, все інше знайдеться!" Він натиснув кнопку, і тут же з'явився "штат" — дивно, що він ще був на місці. Печатка діткнулася паперу, і ось я вже тримаю у руках підтвердження про передачу 1.245 крон.

Коли потому я знову відрапортував у позі струнко, яку, незважаючи на низку голодних днів, ще не забув у свої дев'ятнадцять, генерал-майор підійшов до мене. Його постать немовби випрямилась, на обличчі мовби розгладились усі зморшки, і я почув його слова:

"Пане прапорщику, я дякую Вам від імені найвищого командування!"

Потиск рук. Я пішов. Мені було трохи ніяково. Ми удвох ще раз розіграли спектакль про стару Австрію: найвище командування, генерал, прапорщик... Нестрой у цьому випадку заспівав би: "І все воно лиш вигадка!" Але це було реальністю, і написану чорнилом розписку з печаткою, що мала девіз "Indivisibiliter ac inseparabiliter", я й сьогодні бережу, мов цінну реліквію.

Пізніше траплялися люди, котрі вважали, буцімто я був цілковитим дурнем, коли вирішив здати гроші. Мовляв, смішно було так поводитись, це навіть нагадувало зарозумілість, однак мені здається, що це цілком відповідало традиції мого батька й дідуся, які свого часу носили цісарський мундир.

Уявлення, які я тоді мав, я взяв із собою у своє рідне місто, і вони залишалися незмінними аж до того періоду, гаслом якого стало переселення. Проте так, як я, думали тоді на Буковині багато, дуже багато людей: і городяни, і мешканці сіл, і пастухи на віддалених полонинах, які навіть наприкінці двадцятих років називали в розмовах зі мною цісаря Франца-Йосифа своїм правителем.

Навіщо я все це розповідаю? На це є свої причини.

Рінгплац у Чернівцях (нині Центральна площа).

Худ. Оскар Ласке.

Те, що я видобуваю з пам'яті, щоб вирвати його із забуття й розповісти тим, чиї батьки були буковинцями, перекидає місток аж до міжвоєнних часів, і якщо це й не надто цінні клейноди, які я намагаюся вберегти, то все ж таки буде дуже шкода, якщо безслідно зникнете, що було.

Що значить для мене Буковина, яку мені довелося змінити на нову вітчизну, котру я полюбив і котра зветься Карінтією, мені неважко сказати: це колиска моїх батьків і дідів, казковий край мого прекрасного дитинства, скриня споминів, ритися в якій мене у поважному віці манить дедалі дужче – без будь-якого плану, просто так, як диктує мені пам'ять.

І якщо часом туди, де мали б домінувати лише фак-

ги, прориваються почуття, то не судить мене за них надто суворо, бо їх диктує мені серце.

Я – чернівчанин і лишаюся цим. Я приймаю всі кинни, яким піддають це місто як осереддя провінційних форм і звичок. Митрополиче місто, університет, театр, світське товариство? Даруйте, звідки там могло взятися щось подібне, там, за горами, на краю рівнини, яка межує з Росією?

І все-таки з цього міста, яке Карл Еміль Француз відносив до напів-Азії, вели шляхи до успіху, і чимало людей саме тут черпали силу й досвід, які вели їх потім до висот в Австрії чи деінде. Варто лише побіжно назвати кілька імен, котрі репрезентують всіх інших – Ганзі Нізе, Пауль Морган, Іда Ере – як приїжджі, Віоріка Урсуляк і Йозеф Шмідт, Альфред Маргул-Шпербер, Пауль Целан і Роза Ауслендер як уродженці міста. А з ними художник і графік Оскар Ласке, проф. Губерт Войт-Віммер з його ескізами поштових марок чи осілий у Граці художник Загородников. Не без підстав друг і асистент Райнгардта д-р Коммер долучав до свого імені шляхетний титул „фон Черновіц“.

Фрідріх Торберг у посвяті, яку він написав мені у своїй „Тітоньці Йолеш“, з великою повагою відгукувався про місто, і я відплатив йому вдячністю, коли розповідав історії, які з таким самим успіхом могли бути почерпнуті з його книги. Там комедійне жило у сусідстві з трагікомічним, а сміх притумлював часом таємну сльозу. І найперше тут хочеться розповісти про те, як „оті, з Чернівців“ уміли скрізь пробитися, щоби поставити в потрібному місці свою людину.

Коли у покійному чернівецькому філіалі Англо-Австрійського банку я ще змушений був віддаватися нелюбій професії і страждав від безкінечного підраховування відсотків прибутку, бо вбачав у ній заняття, але зовсім не покликання, серед наших клієнтів був також

одни великий торговель оселедцями, який мав ім'я, котре йому міг дати хіба що австрійський комедіограф Пестрой; Фінель. Цей комерсант по лінії „Оселедці & Ко.“ їздив щороку в Гаммерфест, щоб укладати торгові угоди. І ось одного разу трапилось так, що він прибув туди якраз на Йом Кіншур, того дня, коли треба постити і молитися.

Пан Краутгаммер (прісної пам'яті, як кажуть євреї про покійників) був, однак, побожним чоловіком і мусив, як того вимагала його віра, знайти собі цього дня компанію для спільної молитви. Він запитав у готелі, чи проживають у місті його одновірці, і почув у відповідь, що на самій околиці, там, де полярні лисиці кажуть одна одній „на добраніч“, мешкає один єврей. І тоді побожний чоловік з Чернівців вирушив на його пошуки.

І знайшов: єврей у Гаммерфесті був також із Чернівців!

Через багато літ щось подібне зі мною трапилось в Ізраїлі: що б там не говорили, але ми, чернівчани, були надзвичайно приятними людьми, котрі й з роками добре знали і вміли цінувати один одного. Суперечки між нами бували рідко, та й то здебільшого лише через якісь дрібниці.

Те, що ми, очевидно, мали якийсь неповторний шарм у своїй поведінці і, що ще помітніше, в манері розмовляти, мені стало зрозумілим у Хайфі, де чимало моїх земляків знайшли собі притулок. Я збирався саме вкинути листа і шукав поштової скриньки, і позаяк не бачив жодної, то звернувся до однієї жінки і послугувався при цьому англійською мовою, на що, після короткого, прискіпливого погляду замість відповіді мене атакували запитанням:

“Пан часом не з Чернівців?”

Я оторопів і остовпів, чи як ще можна назвати мій стан, оскільки ніяк не міг пояснити собі цього впізнан-

ня; чи моя англійська мова набрала буковинського акценту? Я ствердно відповів на запитання. Після чого мене негайно було запрошено “на філіжаночку кави”, до того ж із “кігелем” – під цим словом слід розуміти різновид пирога. На жаль, через брак часу я змушений був відмовитися від цього запрошення; я не сумніваюся, що це була б змістовна розмова з багатьма спільними знайомими.

В Ейлаті на Червоному морі – інша радісна зустріч.

У готелі нам сказали, що в аеропорту продає газети один чернівчанин. Я пішов туди і купив стару, триденної давності, “Вінер цайтунг”. І коли власник газетного кіоска пильно поглянув на мене, зав’язалася розмова про Чернівці. Тут у чоловіка, на добрих 40 років молодшого за мене, засяяли очі: Зеев Москович, відрекомендувався він. Виявилося, що він брав участь у битві за Ейлат, а тепер має свій газетний бізнес, проте найважливіше те, що він родом з Чернівців, де він ще звався Арнольдом, а не Зеевом.

Відтак він вийняв з-під прилавка пляшку. Я мушу випити з ним коньяку – справжнього, французького! З “лехаїм!” – побажанням жити – ми вихилили дві чарочки. Гроші за свою газету він відмовився взяти: хіба ми не земляки? Однак я мусив пообіцяти написати йому, і я дотримав свого слова.

Тепер до кожних свят я одержую листівку з усіма можливими добрими побажаннями. І він звертається до мене на ти, що я високо ціную. Адже ми обидва чернівчани...

АВСТРІЯ В МІНІАТЮРІ

Те, що Буковина своєрідно віддзеркалювала у зменшеній формі велику Австрію, – правда. Кілька національних груп туди чи сюди – це не відіграє тут особливої ролі. Велике число національностей, які проживали у цій привабливій місцевості, допускало таке порівняння: ми були розмаїттям у єдності і чудово лагодили між собою. Жити і давати жити іншим – ми дотримувалися цього принципу, і принагідні незначні суперечки про прикордонний камінь або й серйозніші суперечки навколо питання, де колись проживали румуни, а де мешкали українці, мали радше науковий характер. Свій погляд на цю проблему публікували для широкого загалу, в літописах знаходили відповідні докази, які відтак спростовувалися на основі інших документів, однак “brate” і “frate” відрізняла тільки одна літера! Тільки твердження, що Штефан Великий “grait in lingua sua rutenica” (розмовляв українською) нашттовхувалося на схвильований опір; такого румуни все-таки не могли сприйняти.

Так само багатоманітно, як і наш край, була репрезентована і моя літня резиденція Калинешти, мешканці якої представляли різні народності. І так само, як господарі, в минулому французького походження, стали ревними німцями, навіть якщо хтось мав польське коріння, навколишнє оточення також несло в собі зародок багатонаціональності, в якій можна було побачити Австрію.

Одного разу я зробив спробу видряпатися на генеалогічне дерево і виявив, що моя мала вітчизна репрезентована як численними іменами, так і приналежністю до різних національних груп. Спробуємо перелічити барви, за винятком самих господарів.

Передусім там був лісник, котрого звали Гашлер і котрий виконував роль наглядача в господарстві. Це був

бравній німець старого покрою і з усіма рисами, які притаманні цьому народові: надійність, ретельність і та чистота, якою на Буковині, в цьому випадку можна сказати в Бухенланді, славилися німецькі поселенці; вже здалеку можна було розрізнити, чи помешкання належить швабові – такою була загальна назва німецького населення – чи румунові або ж українцеві. Цей "гер Гашлер", як ми, діти, з пошаною величали вусатого чоловіка, репрезентував, таким чином, свою народність.

Відтак сторожі Петро і Василь, про яких не можна було з цілковитою певністю сказати, кого вони представляють, позаяк за всіма ознаками їх можна було віднести як до українців, так і до румунів, оскільки вони були двомовними. Обидва ретельні, і щодо чесності, яка в маєтках нерідко піддається спокусам, їх можна було, поза всяким сумнівом, атестувати якнайкраще. На них приказка: "Хліп, хляп, хлоп – а що хлоп, то злодій!", – яка без зайвих мудрувань зараховує селян до злодіїв, не поширювалася. До цього ще варто додати, що вони були чудовими мисливцями. Дикі вепри, яких часом з прикордонного румунського лісу прибивало в поля на буковинський бік, зустрічали не надто дружній прийом. Якщо Петро і Василь репрезентували, на вибір, дві народності, то садівник Харлампій був, безперечно, українцем. Йому були підпорядковані чудовий шматочок парку, декоративний сквер і город, а також двоє хлопчаків у ролі асистентів. Для нас, дітей, він був цікавий передовсім як зубний лікар. Присутність на такій екстракції була унікальною моторошною виставою, яку можна було порівняти хіба що з притягальною силою аутодафе.

Вже голосні накази на кшталт: "Принесіть ослін!" – "Сідай!" – "Тримайте його міцно!" – звучали багатообіцяюче. Після чого пацієнт сидів у залізних лабетах помічників, як пригвинчений, і починалося лікування. Харлампій обмацував своїм вказівним пальцем рот, аж поки

крик страждальця не засвідчував, що потрібне місце виявлене. Відтак починалася операція. Кінцями, якими зазвичай вигягували великі цяхи, а не зуби. Відчайдушне дригання ногами, приглушені крики, раз-два... Духа, що завдавав стільки мук, було приборкано. Розмір гонорару нам ніколи не вдавалося вивідати.

Після цього відступу пастуший австрієць – Срулько! Певна річ, що він мав і прізвище, яке було утворене від барви, квітки або коштовного каменю, проте ми знали його тільки під іменем Срулька, пестливим від Ізраель, яке, щоправда, не можна було вживати як офіційне, котре, однак, дуже пасувало маленькому, меткому чоловікові. Срулько орендував поля і ниви, які належали до маєтку, і вмів швидко діставати з них вигоду. Пунктуально, як тільки закінчувався термін оплати оренди, він з'являвся до овдовілої тітки Юзефіни, яка була власницею маєтку, зі словами: “Цілую ручки, ясновельможна пані! Гроші аж сміються!” Під цим девізом він сумлінно віддавав свою повинність.

Він мешкав у низу, в селі, мав жінку й дітей, повагу серед селян, хоча вони часом і називали його “жидом”; однак це було звичкою, а не расовим чванством, радше навіть почесним титулом, який узгоджувався з діяльністю Срулька, котрий намагався розмовляти німецькою мовою, проте зазвичай послуговувався своїм рідним їдишем. І позаяк його дружина допомагала сільським жінкам під час пологів і після них, то Срульків у селі цінували.

Звернімося тепер до мадярів. Оскільки дядько патрунував угорське поселення Істенсерітс і навіть мав грамоту “почесного угорця”, скріплену підписом і печаткою, то пастора Ласло, який двічі на рік правив у маєтку месу, також можна було вважати приналежним до сім'ї народів. Добродушний, гладкий чоловік у найкращих роках, який з гідністю віддавав пошану панному любовно збудованому вітварю. І навіть те, що мій молодший ку-

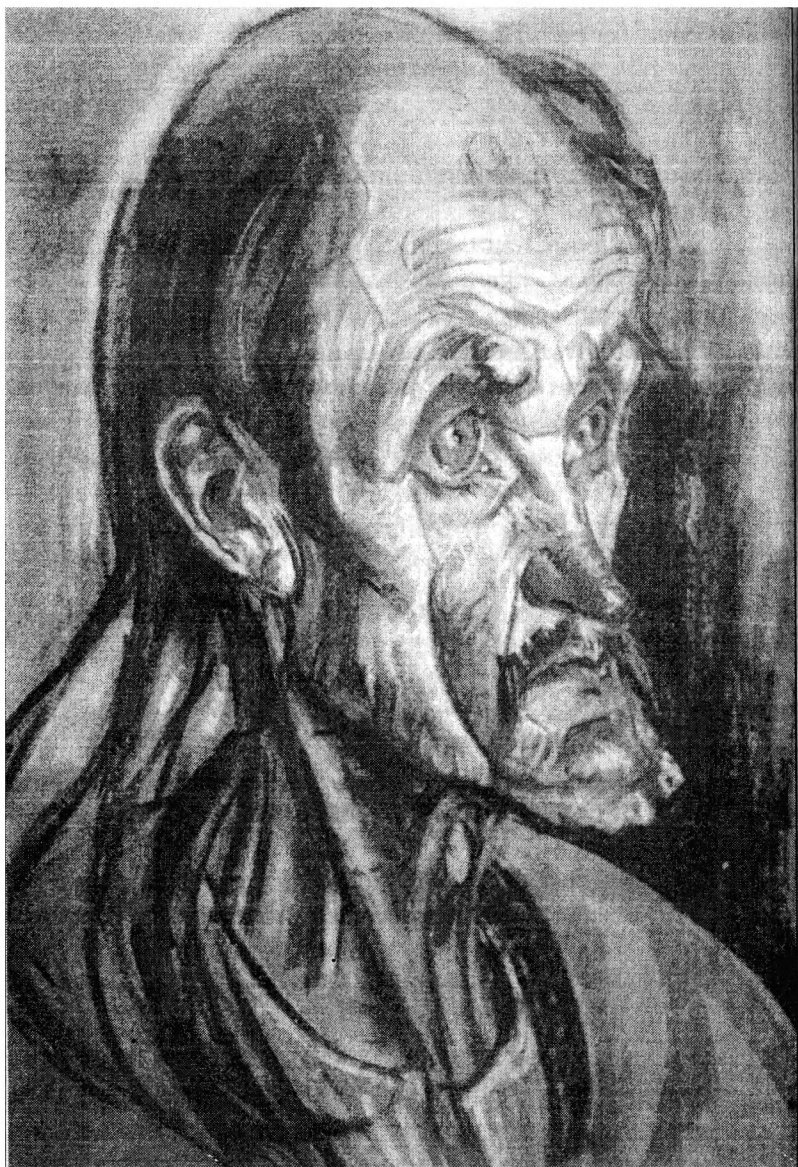
ден Адольф під час святого дійства, коли пастор прихилив коліна, вигукнув: "Мамо, поглянь, він має підковні!" – не зруйнувало взаємної поваги. Адже залізні підківки на обцасах сільського пастора на Буковині були звичайною річчю, і я переконаний, що й Львівський єпископ, якому ми були підпорядковані, не цурався би їх, якби перед ним лежали далекі дороги.

Хоча я спочатку й хотів зробити виняток для господарів, та все ж назву тут з належною пошаною тітоньку Юзю яко польку. Про неї ще піде мова далі.

Вірменів у Калинештах не було, хіба що сусідські дідичі цієї крові приїздили в гості. Зате в особі пана Вацлава Пілни ми мали домашній варіант чеха, який з року в рік виконував усі столярні роботи, незалежно від того, про що йшлося – про дверні рами, крокви чи старий стіл, якому потрібно було надати блиску нової політури. Пілни був надзвичайно веселим чоловіком, якого особливо любили діти. Так гарно було спостерігати, як із рубанка звивалися дерев'яні змії. Він був також дуже ввічливим і охоче розповідав про свою військову службу, і він справді мав би тільки позитивні риси, коли б його вихованість не спонукала його до обов'язку неодмінно цілувати дамам ручки. Але і з цим мирилися, хоча з його носа постійно звисала крапля, яка от-от могла впасти.

Хто ж там був ще? Звичайно, Єфрем Атанасов, липован, який мав у нас високий авторитет, навіть якщо він цілком справедливо й опирався тому, щоб ми розглядали розташовані терасами сади як бомбардувальний арсенал.

Атанасов прибував у час цвітіння дерев, він приїжджав у своїй однокінній бідарці, запряженій кудлатою конячкою, над якою напиналася дерев'яна дуга, і починав переговори. Він охоче взяв би фруктовий сад в оренду, однак мусить спершу оглянути цвіт, щоб оцінити, яким

Старий буковинський селянин.
Худ.Георг' Левендаль, олія,1936.

буде майбутній врожай. Це йому дозволялося, і через годину оцінки близько 300 із колишніх 1000 дерев він казав, яким буде збір. Про людське око зазвичай трохи торгувалися з багатьма “якщо” та “але” і, зрештою, приймали умови. Бо добре знали: на оцінку Атанасова можна покластися. Він ще ніколи не помилився. Затим він від’їжджав. У своїй блакитній сорочці, котру носив поверх штанів, що їх заправляв у халяви чобіт. Все виглядало так, немовби він приїжджав у гості і тепер повертався до себе додому, в Росію.

Чи достатньо цих прикладів багатонаціональності чи, може, додати до них ще принагідних прибульців? Наприклад, словаків, які носили перед собою свої валізки з крамом і були також дротярами (тоді на посуді ще економили, і вигук “Горшки друтоват!” був вельми очікуваним). Можна ще згадати болгарів, овочі яких були неперевершені за якістю, зрідка зустрічалися й цигани на своїх обтягнутих полатаним дрантям каруцах зі зграєю дітей і брудними жінками, які вміли ворожити.

Мій прадід Марін хотів укоренити таку групу і подарував їй землю й ліс. Через кілька днів від лісу залишилося саме згарище, а поселенців знову поманила воля, життя, сповнене пригод.

Можливо, тут доречно було б сказати і про ті стосунки, які об’єднували господарів і персонал як у вузькому, так і в ширшому сенсі. Я не можу пригадати, щоб під час канікул виникали якісь непорозуміння, більші чи менші конфлікти, як це зазвичай буває. Для цього не було приводу, а якщо він часом і з’являвся, то моя тітонька намагалася нічого не бачити. Вона була саме втілення доброти і цілковито розуміла ті проблеми, які могли гнітити її підлеглих, котрим ніколи не вказували на їхнє підлегле становище, а обходилися з ними так, як це природно впливало з відносин між господарем та челяд-

дю. (Тільки давно покійний дядько Ладислав як колишній ротмістр часом розмахував нагаєм).

У міському помешканні, себто в Чернівцях, тримали тільки надійну Ліну, яка робила все необхідне, проте в маєтку вибір був великий – Катріна, Фрозіна, Параска і так далі. Я нерідко таємно пробирався у підвальні приміщення, коли челядь якраз трапезувала, і відкраював собі ниткою, наче якусь коштовність, добрячий шмат величезної, мов колесо, мамалиги, поленти буковинців, якої нам нагорі не варили.

Замок був просторий, споруджений з деякими “претензіями.” Його так ніколи й не добудували до кінця, позаяк тільки кімнати на першому поверсі мали штукатурку й паркет; на другому поверсі задовольнилися пофарбованою підлогою.

Приміщень було багато. Їхні розміри схиляли до того, аби вважати їх залами, коли, наприклад, йшлося про салон чи їдальню, посередині якої стояв майже безкінечний стіл, за яким легко могли вміститися 20 персон. Були там також численні спальні та житлові кімнати і приміщення з більярдом, котре, однак, вже давно змушене було уступити свої функції канцелярії.

Тут щосуботи юрмилися селяни, які працювали у маєтку. З ними не розводили ніяких дискусій, а вели ділові розмови, де йшлося про роботу, яку треба зробити у дворі чи в хліву, чи в саду, чи довкола.

Респект челяді був великий, хоча ніхто не впадав при цьому в улесливість. А те, що вони цілували руку тітоньки як у долоню, так і з тильного боку, було тоді звичаєм, який після програної війни швидко змінився. Тоді почали також вимовляти слова, які свого часу були осудливими. Називати так навіть свиню – ласкава пані дозволять – вважалося негарним і нетактовним. Тоді ще сліdkували за формою і добирали слова, входили з кучмою в руки і одягали її лише тоді, коли панство було

далеко. Люд мав пошану і по-своєму дякував за все те добре, що чинилося для нього. Тоді поважно запрошували на весілля і приймали подарунки, належним чином сповіщали про народження дитини і поверталися щасливі й обдаровані дитячою білизнаю. Все це належало до традиції, воно пережило воєнний і міжвоєнний час.

(Коли в 1940 році дійшло до переселення у хвальний “райх”, до моїх кузенів – тітонька на той час уже померла – прийшла депутація. Мешканці села з пастором на чолі благали господарів залишитися і не виїжджати. Мовляв, ми є однією громадою, так було ще за прадідів, і хто знає, як буде там, де розпоряджається фюрер. Були сльози і плач, коли їм пояснили, що намір безповоротний, що рішення вже прийнято. Німцям потрібно їхати туди, де була Німеччина.)

Як видно з усього цього, стосунки двору і села були безхмарними. Тим важче збагнути, чому після краху 1945 було знищено все, що могло нагадувати про Марінів. Замок висадили в повітря, і 40-метрова вежа осунулась разом із зубцями і вінцем. Все, що було таким прекрасним і передавалося від покоління до покоління як скарб, витравили за якусь мить. Хто став руйнівником – селяни чи зайшла чернь, – так і не вдалося встановити. Один із знайомих, який через десятиліття помандрував туди і намагався відшукати місце, де колись стояв замок, повернувся розчарований. Нічого. Пустка. Старі дуби повалено, ставок, у якому колись плавали лебеді й човни, заріс осокою і затягнувся баговинням. Так було стерто також шматок мого життя, проте спомин береже в пам'яті літній замок, не стерся в ній і той день, який позначений датою 18-го серпня 1914 року.

Цього дня ми піднімали на честь цісаря чорно-жовтий прапор. Восьмиметрової довжини, він, однак, знизу виглядав маленьким.

Мати право повісити цей прапор було моєю запо-

вітною мрією. Хоч раз постояти нагорі на майданчику і подивитися в далечінь! Але це було нам заборонено, оскільки справа, котру довірили помічникові конюха, вважалася небезпечною. Це був міцний, спритний, вправний хлопець і відважний лазій. Крім того, йому належала винагорода, якщо високо вгорі полотнище тріпотітиме й лопотітиме.

Про цю вежу я думав невідступно. Хоч би раз постояти на її майданчику, тримаючись рукою за громовідвід, спрямовуючи погляд понад зубчастим вінцем у безкінечність, як мені тоді здавалося!

Для нас, дітей і підлітків, вежа була табу. Нам дозволялося під наглядом, звичайно, підніматися на край муру, який знаходився на половину висоти, і дивитися в простір між зубцями; це було все. Дістатися туди не становило особливих труднощів. Кам'яні кручені сходи без поручнів безпечно вели до мети, навіть якщо й ставало не по собі від погляду вниз у шахту. Піднятися вище було вже непросто. Дубові балки, які стриміли з муру, були сходинками до наступної висоти. Далі потрібно було вже користуватися драбиною, яка не мала достатньої стійкості і хиталася. По ній можна було залізти на найвищий майданчик.

Ось чого я прагнув. Зрештою, мені було вже п'ятнадцять, і я був не таким уже й незграбним. Єдину найвищу оцінку в матрикулі я мав з фізкультури. Отож я наважився вилізти нагору, коли помічник конюха чіплятиме прапор. Я підкупив його вмістом своєї карнавки, яка дивним чином була не свинею, а кішкою, але саме спритність останньої служила для мене добрим знаком.

Петро погодився на цей хабар із застереженням: "Обережно, паничу!" Він взяв мене із собою, і мені було страшно, однак на честь цісаря я мусив здійснити це.

Петро волочив прапор, який через свої розміри був важким, до передостаннього етапу, потім він обернувся і

взяв мене під свою опіку. Він допоміг мені подолати дубові щаблі та драбину під час мого першого штурму вежі в Калинештах, висоти якої я й сьогодні точно не знаю.

Коли я через квадратний отвір піднявся на майданчик, в центрі якого стримів громовідвід, що мав виконати функцію древка, то перелякався, що мене звіє вітром. Я судомно вчепився за залізне риштування, яке укріплювало зубці. Відтак висунув носа понад огорожею, виструнчився і поглянув довкола – на оторочений пагорбами обрій, на зелені й жовті прямокутники нив, на темний ліс, його буки, ялиці, дуби. О, вражаюче видовище...

Петро підтягнув прапор, який повинен був тріпотіти й розвіватися. Однак вітер стих, немовби мав у цей час іншу роботу. Кволо і в'яло звисало вниз чорно-жовте полотнище, далеке від святкового майоріння.

Це не випадково, мовив Петро. Мені зробилося геть погано на душі, але відтак я почав, мовби з протесту, хрипло, проте зі щирим серцем, співати „Gott erhalte...“. І своїм співом я немовби заворожив вітер, оскільки далі все відбувалося так, як описано у “Корнеті” Рільке: “А тоді й прапор знову починає майоріти, ще ніколи він не був таким королівським...”. Тут повинно було б стояти “цісарський”, але Рільке і так уславив його.

Він розгорнув свої барви, розвіявся з лопотінням на всю свою довжину. Тепер він горизонтально тріпотів на вітрі, але в мене на очах чомусь набігли сльози. Крізь їхню полуду я впізнав ліси, ниви і луки.

БАГАТО ЛЮДУ ПІД ОДНИМ ДАХОМ

*„Були тут знані і незнані.
Вони прийшли з долин і з гір,
на ярмарковому майдані
зливаючись в один узір“.*

Ми були невеличким краєм, порівняно з іншими, котрі у своїй сукупності утворювали монархію, але ми своєрідно віддзеркалювали розмаїття. Вдаючись до завжди терплячої фантазії, можна було б сказати, що ми були великими крізь призму перевернутого оперного бінокля, себто якщо нас розглядати в маленькому масштабі, відсторонившись від деяких складників цісарсько-королівської вітчизни; нас можна було розрізнити за мовою і строями, і в їх багатоманітності таїлася наша єдність.

Відрізняючись за числом, у затінку лісів і серед хвилювання хлібів мешкали німці, румуни, рутенці, які згодом стали називати себе українцями, поляки, євреї та угорці. Вони славили Господа по-православному або по-католицьки, по-протестантськи або по-юдейськи, а нерідко зустрічалися і їхні різновиди: вірмено-католики та їхні греко-католицькі побратими, які підкорялися папі, їх вірмено-орієнтальний варіант або непримітна сама по собі община, котра поселилася у нас яко липовани через невеличкий нюанс у віруванні ще з часів Петра і Катерини Великих, які через ці маленькі відмінності прирекли їх на вигнання. Ми прийняли їх, і тепер вони жили у двох монастирських селах за своїми звичаями. Вони носили великі бороди, одягалися „по-російськи“ і займалися садівництвом та рибальством. Алкоголь був їхнім ворогом,

що, однак, не заважало їм інколи добряче напиватися, а позаяк вони відкидали й зброю, то серед них часто можна було натрапити на лісових браконьєрів.

Кому ж залежало на тому, аби побачити Буковину в її краших взірцях, тому варто було просто відвідати тижневий ярмарок на Австрійському майдані або радше навіть Петрівський ярмарок 29 червня на тому самому місці, тільки вже значно більший, з музикою, галасом і всілякими насолодами. Отам їх можна було віднайти, дітей Буковини.

Довгими вервечками сиділи за своїми кошиками швабки з передмістя – з Роші й Монастериськи, яку часом називали Манастріц, і пропонували чудові овочі, які можна було порівняти хіба що з болгарськими, що часом завозилися мандрівними купцями. Жінкам з Роші не потрібно було нікуди мандрувати: у них охоче купували найвідбірніші дари городу.

Румунські та українські жінки й дівчата пропонували плоди своїх старань: чорні глиняні глечики з густою, білою сметаною, які так добре зберігали все прохолодним. Сюди ж долучалися сир і яйця, які мирно уживалися з кукурудзяним борошном. Вони пропонували також птицю, котрій жорстоко зв'язували ноги. Її піднімали вниз головою, коли якась господиня бажала подути ззаду в пір'я, щоби пересвідчитися, чи вона справді жирна.

(Через 30 років у ГУЛАЗі лікарі так само зазиратимуть в'язням у сідниці, щоби переконатися в їхній працездатності).

Те, що з бідними курми поводитися так жорстоко, викликало в мені бажання побачити в такій позі продавщицю або господиню; правда, я не хотів би дути їй при цьому в сідницю.

Ярмарок – о Боже, чого там тільки не було! Продукти і товари практичного вжитку: різьблені ложки,

макогони, дерев'яні миски, а крім того, відра, діжки, корита і шапки, віники і щітки.

Безкінечним рядом вишиковувався також глиняний посуд – дехто переплутував верх із земним низом і бажав купити собі „земний“ посуд. У Радівцях, містечку на струмку Топлиця, влаштовувався спеціальний ярмарок такого посуду, чорного й червоного, а часом також розмальованого й випаленого і не позбавленого скромної природної краси. Такий посуд вартувало й дротувати, коли він трохи щербився. Можливо, це відбувалося під час жвавої дискусії, коли ронилися не тільки слова, але й горшки, бо хоча ми, буковинці, й були мирним народом, проте і в нас, як і скрізь, бували приводи, коли прокидалася лють.

На хитких столах парадували медяники, посипані ванільним цукром, в товаристві ядучо-рожевих льодяників, що їх зазвичай можна цілими горами побачити на подібних ярмарках. Їх доповнювали ще так звані „пакети щастя“, барвисті паперові обгортки, в яких не бозна які цукерки почувалися добре поряд з маленькими несподіванками: свистками, фігурками, підвісними цяцьками або прикрашеними скляними камінцями каблучками... (Моя хрещениця Біба-Золотце багато років носила такий клейнод на довгому золотому ланцюжку від годинника; я подарував його їй як обручку).

Все було жвавим і барвистим. Діти снували поміж дорослими, і нерідко можна було почути ревіння, коли хтось губився у тлумі. З жадібністю в очах дивилися діти на речі, які їх особливо приваблювали. Барвисті обгортки щастя...

Ну, цього добра вистачає на будь-якому ярмарку, який знає собі ціну. Кожен з них пропонує все можливе любителям попоїсти й випити — від турецького меду й цукрової вати до склянок з кольоровим напоєм. Однак у нас було і щось таке, що деінде можна було зустріти

лише випадково: квашені яблука, які називалися ще яблука-квасниці, що плавали в розсолі і пирскали на язик, танучи в роті. Це приносило неабияке задоволення, і попит на них був величезний, коли лунало: „Квасниці!“

І ще один особливий товар варто згадати тут – пражене, солоне гарбузове насіння! За один крейцер можна було купити повний дерев'яний келішок, вміст якого нам висипали просто в кишеню. Упаковка? Ото сміхи! Ми просто засовували руку в кишеню і несли до рота. Матадори і майстри цієї справи, натреновані багаторічним вправлінням, ходили цілими зграями: щойно закинувши зерня до рота, вони вже випльовували лушпайку. Тут годилося б тільки поплескати у долоні.

Такий ярмарок має свою притягальну силу. Якщо мене не зраджує пам'ять, він відбувався в четвер – в Радівцях у п'ятницю – і чернівчани могли б, наче Шейбс у Герцмановського, претендувати на другий „четвер“. Подій для обговорення вистачало, а обмін думками був необхідний. Для кишенькових злодіїв та вправності їхніх пальців ярмарки були неабиякою поживою, а хто мав нахил до еротики, той навіть ризикував швидко запускати руку за вишиту хрестиком білу сорочку, власниця якої не обов'язково обурювалася, а сприймала це радше як комплімент. Одна якось навіть хвалилася, що на недавній забаві був якийсь дуже веселий хлопець, який добре розумівся на такому мацанню. „Такий кумедний хлопець!“

На такому ярмарку можна було вивчати буковинські строї і мати велику насолоду від споглядання красунь у вишитих або декорованих пацьорками сорочках. Тут це були переважно румунки й українки з ближніх околиць, які одягали їх частково задля доброго гендлю, а частково, щоб себе показати і покрасуватися. Гарно вдягнені, жінки парадували у сніжнобілих хустках, дівчата в барвистих хусточках. Краса їхніх вишитих на рукавах, довкола ший і на грудях сорочок була справжнім святом смаку й мис-

тецької роботи. Воно осліплювало своїми барвами, які передавалися у спадок і нерідко давали змогу вгадати, звідки родом та чи інша красуня. Багато блискіток і згардок, а в деяких великі срібні талери Марії Терезії, які в нас любили не менше, ніж в Ефіопії, де вони мають вагу грошей.

Деякі носили овечі кептарі, вивернуті вибіленою шкірою наверх. Ноги, здебільшого босі, тут були взуті у жовті сап'янові чобітки, до яких спадав кінець оперезаної навколо стегон горбатки, з темно-червоною смужкою і чорним тлом.

Якщо жінки приходили на ярмарок ось так гарно вдягнені і взуті, то чоловіки мали контакт із землею через постолі, опанки або до блиску начищені чоботи, хоча це й не виключало, що багато хто надавав перевагу грубим черевикам, які пізніше, коли вже стелився шлях до-

Селянське весілля на Горечі. Худ. Оскар Ласке.

дому, можна було, зв'язавши докупи, нести через плече. Босоніж було, зрештою, й економніше, якщо тільки ти не приїхав на звичному в наших місцях возі чи просто хотів пройтися по-спортивному.

Сардаки або кептарі, деякі оторочені тхорем на виїмках рукавів, захищали плоть, навіть коли сонце радило відмовитися від такого захисту. Проте на голові завжди носили овечу кучму або капелюх, який часом був солом'яним, але частіше повстяним. Декоративна трава або павине перо прикрашали його.

Картину такого ярмаркового тлуму, над яким нависала хмара розмов, співу, свисту і всіляких запахів, варто було побачити і почути. Те, що Оскар Ласке запозичив з таких видовищ, могло б порадувати Брейгеля.

Оскільки вся ця метушня відбувалася поза невеличким парком перед крайовою управою, в якому в мармуровій задумі сиділа цісарева Елізабет, то кам'яна огорожа була дуже придатна як прилавок. Там можна було побачити барвисті олеографії, що видавали себе за ікони зі святими й Божою Матір'ю, з Ісусом, всеблагим Господом і всім небом на додачу. Святий Юрій боровся з драконом, Михаїл гейби одним мізинцем долав диявола, а святий Миколай дивився добродушно, позаяк він захищав шлюб та його жертви. Таку ікону можна було повісити дома як гарну прикрасу, зі жмутком васильку на ній та побожністю довкола неї, яка тоді в нас була ще в пошані.

Віддавши почесні духовній сфері, пам'ять про воєнські часи повертається до світських турбот. Тоді можна було купити мир і війну вкупі, а разом з ними ще й бравого вояка у відповідному до роду військ мундирі. Навкруги геройська смерть і слава, і знамена, а поміж піхотою й кавалерією, й артилерією, можливо, й сам Франц-Йосиф з бакенбардами, головнокомандувач...

У такі ось четверги між містом і селом відбувався

обмін. Тут продавали й купували, торгувалися й провадили, надмірно жестикулюючи, свій звичний гендель. Не тільки під відкритим небом, але й в маленьких крамничках довкола майдану, де можна було знайти все – від батогів до обцасних підківок, від скляних перлів до скромних ласощів, відбувалася жвава торгівля. Під таким склепінням і зійшлося разом оте тріо, котре я не міг бачити на власні очі, але звалося воно „Веселий куточок“.

Імена власників були гідні Нестроя: Альтер Шерцер, Лейзер Шпаєсер і Сімхе Фреліх, притому що „Сімхе“ вже само по собі означає „радість“. Ну, присягати за справжність цих імен я б не наважився, але принаймні вони вдало вигадані.

Осторонь від галасу й метушні стояли вози, так звані „сільські фіри“. Біля них – втомлені, розпряжені шкапи, що буквально „розслаблені“ жували сіно і відганяли хвостами мух. Ноги широко розставлені, голови здебільшого сумно опущені. Час від часу по них пробігала немовби якась дрож. І якщо котрійсь із них щось свиснути, що звучало інтригуюче й заклично, то вони тоді рушали з місця, адже коняка також має свої потреби.

(З цього приводу розповідають одну історію про не надто розумного чоловіка, якому одна циганка наворожила, що в наступному житті він буде конем. Коли він розповів про це своєму приятелеві, той порадив йому: „Тоді почни вправлятися вже відтепер, щоби потім тобі було легше!“ Через два тижні вони знову зустрілися, і приятель запитує його: „Ну?“ – „Дякую, помаленьку звикаю. Траву я вже навчився пасти, і можу на ходу губити те, що має властивість губитися, але відганяти хвостом мух – цього я ніяк не можу навчитися!“)

Понад ярмарковим майданом, який легко міг би вмістити з десять футбольних полів, стояла хмара з тютюну і людських запахів, важке повітря, позаяк про при-

родні потреби не дуже дбали. Чоловіки в таких випадках відходили на периферію, до парканів і мурів, жінки справляли свою нужду на місці. Вони трохи піднімали сорочки й спідниці і розчепірювали ноги. Не так вже й часто це траплялося, але часом-таки бувало, бо там також відбувався обмін.

Однак я почав розповідати про народності, які сходилися докупити.

*Як буйна хвиля в час припливу,
вони котили з дальніх сіл.
І більше слів, ніж того співу,
лунало хором доокіл.*

Так про це можна було б сказати віршем.

Не надто численними були й гуцули, які спускалися сюди зі своїх гір. Високі, ставні чоловіки в своїх червоних панталонах, в прикрашених китицями круглих капелюхах, здебільшого взуті в постолі. Так само й жінки, які їхали верхи на маленьких конях – їх також називали гуцулами. До дерев'яних сідел були прив'язані дерев'яні гарчики з товарами. На ярмарок їх прибивало хіба що випадково, і то частіше, аби щось купити, ніж продати. Вони почували себе дома в Карпатах, де їхніми галицькими сусідами були гуралі, вельми цікавий народець, наділений неабияким художнім хистом. Їхні розмальовані, власне, „розписані“ пасхальні яйця, звані писанками, сьогодні цінуються як шедеври. Я знав у Чернівцях одну жінку, пані Галину Кухарчик, яка мала величезну колекцію, понад тисячу штук, і кожне яйце було характерним для цієї місцевості, звідки воно походило. Однак гуцули розумілися й на іншому мистецтві, як, наприклад, на виготовленні кахлю, який був розписаний наївними фігурками. Були вони також і відважними мисливцями.

На великій мисливській виставці 1912 року, якщо я не помиляюся, нащадкові престолу Францу-Фердинанду був відрекомендований гуцул, який любив полювати в Карпатах своїм оригінальним способом, із колом, затесаним стовбуром ялиці, який він розжарював на вогні, не здогадуючись про Одиссея, котрий використав проти Поліфема той самий метод. З цією зброєю він ішов на ведмедя і забивав його.

Це було славно, але й породило свого часу мою гарячу дискусію з нашим прекрасним хірургом, доктором Гансом Філіповичем, який міг управно тримати не тільки скальпель, але й мисливську рушницю. Щороку він десь роздобував стару, придатну хіба що на бійню, шкапу, яку розкладав як падло під яким-небудь деревом, на якому він влаштовував засідку. І це в місцині, багатій ведмедами. І коли туди навідувався нещасний Мишко, то він одразу діставав з висоти кулю в голову; проти порохової амуніції він не мав жодних шансів. За це я почав докоряти хірургові, називаючи такий спосіб підлим убивством, на що він мені відповів: „Якщо Ви нічого не тямите у мисливстві, то краще помовчіть!“ Запропоноване змагання, щоправда, тільки з консервною бляшанкою, поставленою на відповідній віддалі, я виграв, і не соромлюся зізнатися, що це був випадок. Мабуть, мене виручило спасення „Допоможи, Самуїле!“.

Після цієї інтермедії – назад до огляду народностей. Порівняно рідко зустрічалися у нас мадяри, котрі мешкали більше біля Радівців. Їхні села розташовувалися вздовж річки Сучави. Їхні строї були справді мадярські – широкі полотняні штани, круглі чорні капелюшки, прикрашені шнурівкою чоботи. На нестачу дітей вони не скаржились, і одна з їхніх чотирьох громад, Гадікфальва, село з населенням 5000 душ, тут особливо відзначалася. В кожному разі, на багатьох їхніх хатах

були звиті лелечі гнізда, звідки безугавно торохтіло. Тут можна було б згадати Бургенланд.

Чи це уже всі, про кого нам хотілося згадати? Ах, мало не забув про поляків, яких у Чернівцях було багатецько. На ярмарку вони не мали що робити. Поляки спеціалізувалися на виготовленні першокласних ковбасних виробів, і так звана „польська“ ковбаса могла з успіхом підтвердити їхнє мистецтво. Проте їхні кондитерські вироби – тут можна було тільки захоплено й зачудовано вигукнути „О!“ і залишити в них усі свої гроші. На Заході я ніколи більше не знаходив таких ласощів, як у Кухарчика, Садовського чи Недзельського. Чи, може, вислів, що в чужих людей хліб смачніший від пирога, вже втратив свій сенс?

Тут варто також згадати, що у нас були скалки й інших народностей, рудименти з тих часів, коли тут ще правила Порта, і її митарі, здебільшого греки, чинили криваві розправи в Молдавії і частинах Буковини. Однак вони були тільки „зайшлими елементами“.

Не в останню чергу мені залишається розповісти про євреїв, які становили чималу частку населення, передовсім у місті. По селах вони були здебільшого корчмарями або орендарями землі. Властиво, саме завдяки їм місто аж до самого замикання брами – це слово несе в собі багатий зміст і має для багатьох гіркий відтінок – зберегло свій німецькомовний характер. Щоправда, в нас говорили, хто вмів, і по-румунськи, і дуже швидко засвоювали мови, проте в культурному відношенні ми були зорієнтовані на Захід, який у нас був добре репрезентований. Без єврейських лікарів, адвокатів, комерсантів та промисловців німецький театр і загалом німецька культурна сцена були б неможливі. Для гастролей і концертів не було б тоді фінансової бази. Всі газети, за винятком національної „Deutsche Tagespost“, очолювалися єврейськими редакторами, незалежно від того, як вони

звалися – „Allgemeine Zeitung“, „Czernowitzer Morgenblatt“ чи „Vorwärts“, і всі книги, які завозилися в край, – як давніші, так і новинки, – потрапляли до нас завдяки євреям, за винятком книгарні Мюльдорфа та Енгеля, колишньої Пардіні.

Поряд із цією, цілком на німецький лад зорієнтованою публікою, було й чимало „маленьких людей“, які відігравали свою роль у торгівлі й ремеслі. Для багатьох із них у домашньому вжитку високо котувався їдиш, від якого освічені й шляхетні родини по можливості дистанціювалися. Їм він видавався придатним хіба що для дотепів і жартів. Проте цією мовою можна було досягти високих духовних злетів у віршах, піснях, прозі і насамперед у театрі. Хто цікавився цим, той міг зустріти у Чернівцях високий професіоналізм, а на гастролі „трупі з Вільно“ приходила достатня кількість глядачів, які не були євреями. (Зовсім пікантно, що ці гастролі завершилися в „Німецькому домі“, сцена якого обрамлювалася фресками, на котрих були зображені постаті давньогерманських героїв.) Це ще раз засвідчує, що толерантність була тоді не порожнім словом.

(Як несподівану антитезу до цього можна було б назвати відшліфовані проповіді євангелістського міського пастора і пізнішого єпископа доктора Глонді, який чи не більше звертався до єврейської інтелігенції, ніж до своїх прихожан, для котрих його проповіді духовно були надто високими.)

Чи потрібні ще якісь особливі свідчення дружнього співжиття чернівчан? Суперечності між націями? Звичайно, вони також мали місце там, де виникали взаємні претензії і ворожнеча через національний пріоритет на кшталт того, хто з'явився у краї раніше; спокій міста аргументи, що наводилися радше для внутрішнього користування, тривожили рідко. А коли бажали все-таки загострити ситуацію, тоді виносили її на футбольне поле,

по-спортивному і з легким шовіністичним відтінком, коли румунський клуб „Драгош Воде“, названий на честь одного з правителів, і український клуб „Довбуш“, наймення якому дав великий бунтівник, вперто боролися один з одним і змагалися за кожне очко. І те, що перед початком цього матчу німці та євреї називали один одного цибулятьниками і кнедлями, не викликало особливих емоцій.

Між нами існувала гармонія, взаєморозуміння, а в інтелектуальних колах на рівні публічного спілкування як засіб зближення націй – танці, гра в тарок або бридж. Нам добре жилося, і любов до рідної землі осявала ближнього.

Як проходила в 1903 році національна боротьба між румунами (Янку Флондор, Грігорча, Волчинський) та українцями (Коко фон Василько), які взаємно претендували на пріоритетне поселення в Буковині, видно з одного протоколу ландтагу, в якому наводиться промова Миколи Р.Василька (Коко): „Мені можна щонайбільше закинути те, чому я цієї пізньої години пішов до нічної кав'ярні. Ну, по-перше, я був тоді ще на декілька років молодшим; до речі, я й сьогодні ще виглядаю так, що міг би претендувати на нічні вилазки (пожвавлення в залі). Між іншим, якось раз я бачив о четвертій годині ночі в кафе „Парадіз“ біля біржі навіть пана Волчинського, що домовлявся з паном Саломоном Рудліхом про купівлю сіна разом з румунськими офіцерами, музикою й дівчатами (пожвавлення), коли вони танцювали гору (тривале пожвавлення в залі!). Отже, йому можна, а мені зась?.. Такі родини, як Грігорча, Волчинські тощо хочуть мірятися з родом Васильків?.. Хоча в однорічному віці я був улюбленцем у цих родин, і мені дуже шкода, що пани Грігорча й Волчинський зараз відсутні і не можуть мені відповісти. Вони не можуть заперечувати, що в родин, Грігорча, Поповичів, Волчинських я завжди був любий і

бажаний гість. Але тоді я не був політиком, а тільки веселим бевзем, і з усіх боків подавав надії (депутат Штраухер: Вигідна партія!) Але, панове, я здійснив щось необачне. Одного чудового дня я прогулювався з оперетковою дівочою пані Вольф-Залеською, а пані Ольга Грігорча і Гелена Попович побачили мене, і відтоді я став уже негідним сатисфакції (пожвавлення)“.

Тоді було ще весело в ландтазі, і Коко зірвав бурхливі оплески присутньої публіки, яка була щаслива, що у нас можливі лише такі „задене цорес“ (шовкові клопоти) і нічого серйозного. Ну хіба це не був щасливий час?

ШЛЯХИ ОСВІТИ

*„Хлопче, Ви занадто дбаєте про черево
і залишаєте голодним розум!“*

Зітхання нашого класного керівника

Знання – сила. А як набратися знань — цього навчають у школах. Деякі з них примусові і є обов'язком для підростаючого покоління. Але позаяк останнє прагне долучитися до темного кола посередності, хоча завдяки честолюбству батьків має бути покликаним до чогось вищого, йому відкриті ширші, крутіші стежки, ступити на які бажає передовсім батько, а не навпаки ("Pater semper incertus", – казали колись латиняни, натякаючи на непевність батьківства).

Спочатку я майже не мав тут жодних труднощів, оскільки, крім офіцерів, у моїй родині траплялися й учительки, навіть директорки шкіл, якщо вони не надавали перевагу вінчальному віттареві. Отож, передумови для моєї жаги знань були, і мені відкривалася дорога в майбутнє поміж сигналом сурми та шкільним дзвінком. У кожному разі, я досить рано дозрів до того, щоб відчутти нахил до освіти, і якщо я й ніколи не досягнув того вишуканого почерку з вензелями, яким моя тітка виписувала табелі успішності, а мій батько задля задоволення писав всілякі прохання з відповідними полями, то вчився я, коротше кажучи, без особливої дружби із таким тоді обов'язковим предметом, як каліграфія. Свої нотатки я й сьогодні ледве розшифрую. Незважаючи на все, мою освіту можна було б занести до розряду „майже вдалої“, навіть якщо я давно вже не маю жодного поняття про аналіз речення чи подібні речі.

З цифрами я подружився, будучи ще малим, позаяк повз будинок на Зібенбюргерштрассе, в якому розмістилася ад'ютантура цісарсько-королівського армійського

піхотного полку № 22, що в ньому виконував свій обов'язок мій батько, ходив трамвай, тільки один вагон, але поділений на перший і другий класи; тим, хто хотів їхати в третьому, дозволялося бігти поряд. Це жовто-червоне диво на колесах було зазвичай нумероване, і воно та його кривні безперечно дотягали до десяти, оскільки доти я міг розрізнити цифри. Самі по собі це були приємні транспортні засоби, хоча вони й безперестанку дзвеніли і страшенно вищали, коли поблизу нашого будинку повертали. Навряд чи вони були надто сучасними, зате досить симпатичними.

До цієї математичної педагогіки долучилися незабаром великі літери, якими пан Еліас Бреттшнайдер рекламував свої „ВІКТУАЛІЇ“. Отже у Чернівцях не бракувало навчальних посібників, і коли взяти до уваги, що вищезгадану крамничку називали ще „склепом“, в якому були цукрові голови й товари, загорнуті в станіоль, то я мав з цього добрий зиск, а у Вільгельмі Буші знайшов собі іншого навчителя, строфи якого незабаром знав уже напам'ять і пов'язував їх з малюнками, отож міг навіть „читати“. У такий спосіб я навчився хитрувати. Коли, наприклад, наша молочниця, яка щоденно приносила в наш дім дари корови, чула, як я декламую „Пліш і Плум“, до того ж завжди відкриваю книжку на потрібному місці, вона спершу хрестилася, а потому молитовно складала руки: „Господи Ісусе, молодий пан уже вміє читати!“ А молодий пан приймав таке подивування милостивим киванням.

З письмом я перебував ще в стані війни, і коли одного разу в ад'ютантській канцелярії я розмалював щойно отримані накази чорнилом, то єдиного сина пана оберлейтенанта було виставлено надвір. Отож настала пора робити справжні кроки до писемної науки.

(З цією канцелярією пов'язаний мій перший вірш. Там служив також майор Петер Мертль, який любив

мене і якого я називав дядько Петер. Він завжди мав у кишені щось солодке для мене – тоді були в моді так звані цукерки бурів – і не шкодував їх. Очевидно, тому я вирішив присвятити йому вірш. Він мав такий текст:

*Центифолія, сантиметр –
ось і дядько Петер!*

Звідки я взяв елементи цього творіння, важко сказати, бо якщо „сантиметр“ я й запозичив з кравецького причандалля матері, то для „центифолії“ пояснення не було. Однак експерти не можуть заперечити, що в цьому римуванні існував глибший зміст, якщо взяти до уваги художньо переконливе подвоєння „центи-санти“. До речі, в сучасній літературі я зустрічав і абсурдніші рядки.

Бідний дядько Петер був одним з перших загиблих світової війни. Куля скосила його біля Раранчі.)

Але тепер серйозне життя підступало до мене і тягнулося вгору на пальцях. Зі шкільним ранцем за плечима, в якому дощечка і грифель співіснували із запакованим сніданком, мене відвели до школи шановних сестер св.Марії, щоб я міг стати розумною католицькою дитиною. Чи став я нею, дуже сумнівно, зате я наважився зробити сестрі-настоятельці пропозицію одружитися. Це історично засвідчено, так само, як і її дружнє: „Пізніше, моя дитино, коли ти чогось навчишся!“

Отож я з особливим старанням віддався навчанню, намагаючись здолати його швидко і без проблем, і з читанням все просувалося так чудово, що мене як вундеркінда привели в третій клас сусідньої початкової дівочої школи, щоб я продемонстрував своє вміння читати, хоча я був лише першокласником.

Тим, що мене не віддали до публічного навчального закладу, я завдячую своїй бабусі-директорці, яка вже тоді висловила свої плани стосовно мене: вона бажала,

аби я став священиком, з тим щоб я зміг здійснити її останнє помазання. (Моя люба бабуса була неабиякою оптимісткою щодо тривалості свого життя, якщо вона була налаштована чекати, поки це здійсниться). Моя мати рішуче відхилила цю ідею, і якщо я ненароком міг би й завоювати суворими проповідями деяку славу, то все ж мені не судилося увійти до кліру. Це була Божа воля.

Після ранньої смерті батька я потрапив у Радауци і, отже, в сферу педагогічної досяжності бабусі. Вона взялася підготувати мене до другого класу початкової школи, і відтоді не було жодного уроку, під час якого я б не проливав сльози. Цього не витримали обидві сторони – як та, що давала знання, так і та, що їх приймала. У своїй злобі я бунтував так, що спеціально робив помилки в диктанті. А коли під час поділу слів на склади я поділив „Vorzimmer“ таким чином, що від нього неправильно відділялося „immer“, я здобув, нарешті, свободу. Бабуса відмовилася від зіпсутого й невинного учня, і мені відкрився шлях до початкової школи.

(Між іншим, я ще до цього зіпсував свої стосунки з бабусею, коли на її запрошення полежати біля неї нахабно відповів: „Фу, я не сплю зі старими жінками!“)

Я не сказав би, що школа і духовна свобода не подобалися мені. Змагатися з іншими дітьми, ділити з ними час, а інколи й призначений для школи бутерброд, — це було в моєму дусі. Я виявився ретельним учнем, не відкладаючи поривів своєї ретельності на наступний день, і все було б прекрасно, якби урок румунської мови – я вже тоді не лагодив з цією мовою – не перенесли на побідній час, який, властиво, був призначений для диких ігрищ, котрі відбувалися на широкому роздоллі належного до конюшні двору Майєра. Дядько Адам Нарганг був там за старшого, і ото ж мої кузени і я разом з численними дітьми обслуги дуже гарно там розважалися. Якби, як уже було згадано, не урок румунської мови. Так

я пізнав, як чудово ходити „поза школу“: я став прогульником.

Так тривало зо два-три тижні, аж поки вчитель не зустрів мою тітку і не поставив їй прикрого запитання, чому її племінник і т.д... Тітка немовби звалилася з неба, але ще глибше звалився я, розкаяний грішник, який міг би відсунути в тінь з десятків праведників, однак праведників бракувало, навіть якщо число дітей двору Майєра, як уже згадувалося, було астрономічним. Так, наприклад, тільки пан старший наглядач Каєтанович, поважний, бородатий чоловік, мав 21 нащадка — і серед них жодної пари близнят! — чиї імена були для нас своєрідною вправою: Гася, Стася, Зося, Анця, Бузьо, Кайко, Донда & Со. Це список тих, що залишилися в моїй пам'яті; ми користувалися ним як лічилкою.

Твердження, що пан Каєтанович досяг таких результатів тільки тому, що він служив при конюшні, — злісна вигадка, яка належить до розряду заздрісних намов.

Радауцький період тривав тільки один рік. Невдовзі ми повернулися до столиці краю. „Шпиль єзуїтського костюлу підноситься там до самих хмар!“ — стверджував один з моїх чернівецьких кузенів. Мене ввіпхнули у четвертий клас вчительської семінарії, яка мала піклуватися про підготовку педагогічної зміни, проте на мене вплинула не вельми сприятливо: моя мати переїхала в маєток своєї багатой пкровительки як її помічниця, мене ж було віддано в інтернат з повним забезпеченням, і я там нудився. Так я дійшов до семестрового матрикула, який був сміттєзвалищем духовних устремлінь, і лише коли мати потому швидко повернулася, я миттю зумів підготуватися до вступних іспитів у гімназію.

Однак рік, проведений там, був усе-таки примітним, позаяк в нашому класі було четверо журналістів: Ернст Марія Флінкер, який працював у „Моргенблатт“, Бруно

Скрегунець-Гільдебранд, який після „Тегеспост“ закінчив у „Зальцбургер нахріхтен“, і Лотар Вурцер, який пізніше румунізувався як Лотар Радачану, пристав до лівого руху і врешті став у сучасній Румунії політиком і міністром. (Тоді ми ще обмінювалися брошурами „Буффало Білл“ і черпали звідти свої знання.) Отже ми були якщо не добрим, то принаймні цікавим випуском. А може й ні, коли зважити, що я був четвертим.

У Чернівцях 1910 року кожна народність мала свою середню школу. Великодушність у національних питаннях заохочувалася. Мовного насильства у нас не було, і навіть при переході залізничного полотна написи застерігали трьома мовами: "Обережно, потяг!"

Кожна із відповідних середніх шкіл мала паралельні німецькі класи, отож не існувало жодних перешкод, скажімо, не будучи румуном, відвідувати румунську; мене віддали до II Української цісарсько-королівської державної гімназії, яка вважалася найсуворішою. (Що, очевидно, відповідало дійсності, позаяк мій перший матрикул прикрашало „незадовільно“ з латини, що, однак, завдяки міністерському розпорядженню, не стало на заваді моєму переходу до наступного класу.)

Коли я згадую про той час, про його радощі й небезпеки, про пролиті сльози моєї матері і вперте ледарство сина, якому було досить того, що його переводять до наступного класу, мені стає тепло на душі. Переді мною проходять всі, хто сидів зі мною за партою, я пригадую декого з тих, хто мені імпонував, тому що вони провалилися на іспитах і чванилися цим – (скільки їх ще живе?), і я немовби чую професорів, кожен з яких був оригіналом – таких наша дійсність сьогодні вже неспроможна породити.

Вони були суворими, і все-таки розуміли нас. Вони плекали свої риси характеру. Вони вміли небагатьма словами викликати до себе повагу, і коли хтось із них запи-

сував там щось у класний журнал, то робив це без почуття переможця, а радше зі співчуттям того, хто волів би вдячності, однак не має її.

Які це були чудові типажі – цілком дозрілі для сцени, мовби вони грали Х або У! І кожен з них мав свою неповторну рису або ваду. Д-р Вітторіо Льовенталь, наприклад, – який любив ставити запитання: „Wie heißt ein Tal, darin die Löwen wohnen?“, – і який відтак весело сміявся, коли хор голосів вигукував: „Löwentäl“! (до речі, був це вродливий чоловік, зі смолисто-чорним волоссям, зеленими сяючими очима і стрункою фігурою.)

Або д-р Мозес Сігал, брат шкільного радника Еміля, який – коли в класі ставало занадто гамірно – починав навчання словами: „Ну, доведеться наводити порядок! Дзідайте!“ І відтак він перевіряв за своїм нотатником, навіть якщо тримав його догори ногами і вдавав, мовби заносить туди „незадовільно“, в той час як він просто робив перекличку. Йому не треба було відповідати, „Jawohl“ вистачало для „незадовільно“. Проте він був добрим чоловіком, наш Мошко, на піджаку якого ми одного разу помітили масну пляму від їжі, котру він носив немовби з протесту. Про те, що ми билися об заклад, чи наступного дня пляма ще буде на місці, він, мабуть, не здогадувався.

Це був гарний час у п'ятьох класах „Другої“ з її суворим державним радником д-ром Корнелієм Козаком і всемогутнім старшим сторожем Кіслінгтом у форменому кашкеті й з постійною фразою на устах: „Пан директор і я...“

Пізніше, коли ми у віденській еміграції продовжували Чернівці і поряд з віденськими професорами нам дісталися і свої рідні, ми познайомилися і з іншими, вже знаменитими в історії школи особистостями. Як, наприклад, професором Ромуальдом Вурцером, надзвичайним педагогом. І позаяк він був також тим бравим чоловіком,

який не цурався Бахуса, то з'являвся на урок часом таким втомленим, що поринав за кафедрою в легкий сон і, раптом прокинувшись, буцімто вигукував: „Кельнер, рахунок!“, – в чому я, однак, до кінця невпевнений. Сам я цього не чув, але любив літнього пана, який був видатним філологом. Оскільки кишені його піджака були широко роззявлені, то часом траплялося, що ми, коли він повільно проходив між рядами, вкидали туди горіхову шкаралупу, з чого він, напевно, потім дивувався, добродушно посміхаючись і хитаючи головою.

Не менш цікавою особистістю був професор математики Мадер, якого час від часу посилали до нас і якого ми не любили, але відтак навчилися поважати: коли йому якось під час уроку підклали бомбу-смердючку і всі почали кричати: „Відчиніть вікна!“, він спокійно мовив: „Жодним чином! Ми будемо разом дихати цим чудовим повітрям!“ А відтак почав опитувати, отож двійки летіли зграями. В тому смороді він навчав нас математики і поваги.

Оригіналом на свій манер був також професор Юліан Пільпель, якого боялися, позаяк він міг легко дістати нас своєю іронією. Варто розповісти, як він одного разу за поетичні рядки подарував „задовільно“, яке астрономічно було віддалене від реальних заслуг.

Одним із наших однокласників був Герті Н., син високопоставленого чиновника, що, однак, не сприяло тому, аби розум був його сильною стороною. Як йому вдалося дотягнути до сьомого класу, залишалося загадкою, хіба що йому завжди робили певну скидку. І ось, під час контрольного опитування, професор Пільпель вже хотів посадити його на місце з „двояком“, аж тут ми подали свій голос на його захист: „Він у нас поет, пане професоре! Він оспівав вступ російських військ у Чернівці!“

Пільпель мав почуття гумору. „Ну, Шварц (він мав

звичку перекладати слов'янські прізвища на німецьку мову), прочитайте свій вірш, можливо, його вистачить для задовільної оцінки!”

І наш поет почав свою пісню, з якої у моїй пам'яті залишилися тільки дві пари римованих рядків: „А коли надворі зазоріло, приповзли найхоробріші духом і тілом!“ Іронія, поєднана з обуренням, звучала в таких рядках: „Євреїнов, ізгой ізгоем, зробився раптом гуверноєр!“ Тут Пільпель не витримав: „Досить, досить, я дарую вам трійку!“ Так поезія врятувала нещасного від незадовільної оцінки.

Але чому я кепкую тут лише з рим бідного Герті Н., коли у нас можна було зустріти й інших, які почували себе покликаними Аполлоном, і сприймали те, що вони пишуть, цілком серйозно? В нашому місті жив один старий пан, котрий як державний радник навіть обіймав чималу посаду і завжди з'являвся там, де траплялася нагода заговорити віршами. Він писав прологи з кожного приводу і вкладав у них всю силу своєї патріотичної любові, авжеж, він навіть перевершив, нехай і в коректнішій формі, нашого нещасного шкільного поета.

Коли росіяни перший раз увійшли в наше місто, вони зняли із зрозумілих причин орла, який прикрашав вежу ратуші, однак залишили його в якомусь сховищі благополучно дочекатися дня визволення. Коли він врешті настав, то гербового птаха витягли на світ Божий і знову вознесли його образ, як це було прийнято в ті піднесені часи. І тоді народилася поема, яка віддавала належне цій події. Д-р Н. вдарив у струни своєї ліри, і те, що з'явилося з-під його пера, було присвячене „гордому вірлу з заліза“. На жаль, ця поема не збереглася, хоча я досі тримаю в пам'яті такі рядки:

*„Вони богохульно стягли тебе ниць,
криваві північні шуліки...“*

Відтак ішла рима, якою поет таврував ворогів як „синів злочинної кліки“.

Старий пан мав найкращі патріотичні наміри, але ж ви знаєте, що „найкращі наміри“ тим далі від мистецтва, чим вони „кращі“. (Чернівці і Буковина змогли пережити цю втрату, тим більше, що в особі Рози Ауслендер і Пауля Целана, Альфреда Маргул-Шпербера й Альфреда Кітнера, Маріанни Вінсент та ін. їх ліричний внесок у літературу достатньо вагомий.)

Ще б я хотів тут назвати професора Дюкштайна, який був колись моїм домашнім учителем, коли він ще не працював у гімназії. Стосовно нього я якось дозволив собі одне зухвальство, але через два роки, поставлений в ситуацію „учитель – учень“, був присоромлений, коли він привітав мене словами: „Ви ще пригадуєте свою нахабну відповідь? Ви прийшли з перукарні, де Вас гарно причепурили, а я спитав Вас, чи всіх овечок уже постригли, – тоді Ви відповіли мені, навіть не почервонівши: “Всіх, окрім Вас, пане Дюкштайн!“ Але я не тримаю на Вас зла!“ Я почував себе тієї хвилини дуже незручно.

І ще варто тут згадати професора д-ра Румпа, який належав до старшої генерації і жив цілком наукою. Для тих, хто не знав матеріалу, він мав напихваті фразу: „Це знає навіть моя Густа!“ Так він поєднував іронію з батьківською гордістю.

Коли сьогодні спостерігаєш, як чудово забезпечена молодь у спортивному відношенні, як для неї рівняються всі шляхи, як вона може зміцнювати свій дух і свої м'язи у спортивних школах і може вар'ювати, скільки душа бажає, я з ностальгією згадую минулі часи. Для нас тоді лише в суботу по обіді дозволялися так звані „Молодіжні ігри“, свого роду розрядка, яка, проте, не мала ще нічого спільного із сумнозвісними методами недалекого

минулого, хоча ми також крокували під барабанний дріб. (Я з гордістю пригадую, як я з особливою віртуозністю тулумбасив у добре натягнуту шкіру.) А відтак на луках Роші справді відбувалися ігри – відбивання м'яча і тому подібне. У рідкісних випадках дозволялася часом невинна гра з м'ячем, яка називалася „Турул“, що, коли я не помиляюся, угорською означає „орел“. Снарядом, який виглядав приблизно так, як мотига для копання картоплі, маленький м'ячик посилався понад натягнуту шнурівку. Все... Футбол? Його розпорядженням номер такий-то було суворо заборонено. Це спонукало нас до хитрощів, і ми на свій страх і ризик часом грали на спортивному майданчику, виставляючи охорону. Щойно звіддалеки показувався якийсь професор, оголошувалася тривога.

Художньому вихованню уваги надавалося мало. Уроки малювання полягали, як я пригадую, в копіюванні тваринних орнаментів, які за вказівками треба було „заповнювати“ жовтою, синьою чи зеленою барвою. Дух при цьому залишався пасивним, фантазію взагалі до уваги не брали, тому свої учнівські зошити я розписував дикими малюнками і викликав цим невдоволення професорів.

Натомість ми тренували мозок. Ми багато вчили напам'ять, серед шкільних завдань такого роду була навіть половина пісні з „Іліади“. Як би там не було, я дотримуюся застарілих поглядів, згідно з якими заучування віршів напам'ять повинно бути в шкільній програмі, навіть якщо воно іноді було „виснажливим і баладованим“. Чи, може, сприймати Шіллерову „Пісню про дзвін“ як дидактичну розвагу? У кожному разі, через неміряну кількість років я почуваю себе гордим і свіжим, коли можу щось продекламувати з Гомера: „Текнон ті клайєс, ті де се френа гікето пентос!“ – „Дитино, чого ти так плачеш, що духу твоєму заподіяли?“ Це я вважаю таким самим неоціненим скарбом, як і потугу римованих рядків Шіллера.

Кілька років тому я відчув її під скальпелем хірурга, коли під чудодійним наркозом, який залишав мене у темі, я почав сприймати барви, форми, звуки і голоси і гадав, що я вже мертвий, тому що лише на тому світі може бути подібна краса. Щоби перевірити себе і переконатися, що земного збереглося ще в мені, я почав передовсім декламувати „В Корінф, на свято бігу й співу, Куди безжурно й гомінливо Плив грецький люд з усіх округ...“, чим ввів у паніку медсестру, яка міряла мій пульс.

„Що це з вами?“

„Нічого. Я просто декламую „Івікові журавлі!“

„Боже мій, пане прімаріус, він знає це напам'ять!“

Пан прімаріус посміхнувся і скріб собі далі, і не дивувався, що я знаю це напам'ять.

Ще й нині час від часу я випробовую свою пам'ять. Імена, події недавнього часу забулися – натомість вірші, в тому числі власні, я пам'ятаю.

Тоді суворо слідкували за нашою мораллю, і навіть якщо наш катехет, преподобний Шимонович, був сама доброта і не надавав великого значення освіті, проте слідкував за тим, щоб у неділю всі гарненько попарно йшли до церкви. Так само й сповідь двічі на рік сприймалася серйозно, і ми мусили здавати біля віконця отця-сповідника наші сповідні папірці „Confessus est die...“, щоб цей процес можна було контролювати. Треба сказати, що це підштовхувало нас до обману: хтось із друзів-однокурсників підсовував ще й чужу записку, отож благочестива справа суттєво страждала від таких дій.

Спомини про це ще й сьогодні – о грішник! – примушують мене посміхатися, але й з жахом думати про ту неділю, якої я прислужувався під час меси. Цього неможливо було уникнути, кожен проходив через це. Я відчував погляди парафіян у себе на спині, я спіткнувся під час запізненого перенесення церковної книги від послань

до євангелій об складку килима, однак мій янгол-храни-
тель, якому, напевно, більше йшлося про церковну книгу,
підхопив мене. Я стояв там, як дурень і нікчема, і це
було вперше і востаннє, коли „Гнідий“ (таким було пес-
тливе ймення нашого катехета) залучив мене до святко-
вої служби.

Згодом, 1917 року у Відні, я довідався, що значить
вивчення Закону Божого: нас щоуроку опитували, а в
шкільній каплиці Ваза-гімназії нашу присутність суворо
контролювали. Преподобний духовний радник д-р Йо-
ганн Кіссер умів доглядати своїх овечок. (Під час однієї
фронтної відпустки я відвідав його і дізнався, що він
молився за мене.)

ПРО ТІТОК І РОДИЧІВ

„На мальовничому узвишші підноситься замок Маріна, унікальний у своєму роді серед сільських маєтків, з двома боковими баштами і центральною вежею, які, побудовані із сирої цегли, надають добротній будівлі вигляду середньовічної твердині“

З тому „Буковина“ серії „Австро-Угорська монархія в слові та ілюстраціях“.

Це був замок, де я проводив канікули, арена мого дитинства і юності. Він належав до общини Калинешти-Купаренко і під назвою Калинешти-Марін вважався фамільною власністю, що можна розуміти буквально, позаяк розпорядженням прадідуся було передбачено і великодушно визначено, що членів родини тут повинні приймати повсякчас і на випадок важких обставин надати змогу проживати і харчуватися в ньому, — чудовий притулок і місце для спокійного життя і старості.

Замок і маєток перейшли в одноосібну власність депутата ландтагу Густава Маріна після того, як двоє інших братів в 1859 та 1866 рр. загинули за цісаря, а цісарсько-королівський ротмістр полку уланів Ладислав Марін, який пережив війну, довірив вечір свого життя Калинештам, курйозний старий пан, який завжди ходив з нагаєм в руці. Я не пам'ятаю, чи знав його, мені відомо тільки те, що моя мати була його улюбленою небогою. Цю любов він переніс і на мене, і розповідають, мовби він часто бавився зі мною, що я знову-таки не можу ні підтвердити, ні піддати сумніву. Я був розважливим хлопчиком, який любив тварин і виношував

фантастичний план статті „натураліштом“, до чого я, очевидно, мав більше здібностей, ніж до коректної вимови звуку „с“!

У цьому гарному, розташованому посеред лісів маєтку, в якому, як особливо рідкісні, росли сім могутніх дубів, що їх заледве могли обійняти троє чоловік, я проводив свої вакації. Повз ці дуби не раз мчали на конях дикі завойовники – татари, козаки, молдавани. Про цих велетнів, на які я здійснював свої перші успішні вилазки, говорили, буцімто вони стоять уже понад півтисячоліття. Ландшафт і романтика, які сягали своїм корінням в історію (турецька могила в замковій алеї демонструвала свої занепадлі форми, а під час земляних робіт на початку будівництва наштотхнулися на черепки і рештки урн), надавали цьому місцю незабутнього чару, а добродушність мого дядька давала мені у всьому цілковиту свободу; тільки до його троянд, які він любовно вирощував, я не смів наближатися. До речі, головна його увага була зосереджена на склянній оранжереї, до якої належали також два велетенські вольєри з птахами, в яких справді все було надзвичайно барвистим. Голоси екзотичних і звичних для наших країв птахів не змовкали ціліснінькі дні і немовби по-своєму тлумачили те, як дядько розумів життя за таких обставин. Для обидвох моїх кузенів і для мене це був привід для захоплення, хоча за ради безпеки нас тримали на відповідній відстані.

Ми гасали сходами вгору і вниз, а коли погода псувалася, у великому залі другого поверху дико й неприборкано борюкалися. Але коли надворі було гарно, ми розташовувалися на східній терасі за зубчастою стіною і гралися в „облогу“, бомбардуючи уявного ворога ялиновими шишками і кінськими каштанами, наражаючи при цьому на небезпеку ти х, хто проходив унизу. З криками „ура!“ відтак проголошувалось: „Ворог відступив!“ Крім

того, до наших послуг були також парк і ліс для прогулянок.

У такій обстановці минали канікулярні місяці, в той час як шкільні підручники відсувалися з дня на день все далі; з якоюсь дрібною латини я ще впораюсь.

Віддана в наше розпорядження тераса примикала до невеличкої баштової кімнатки. Вона була розміром з 16 кв. вадратних метрів, належала винятково мені і була

Замок Маріна. Калінішті. Світлина, 1912

свідком, як я ходив з кутка в куток, декламуючи вірші, аж поки не сідав на підлогу, щоб нашкрябати щось власне. Адже я був уже в четвертому класі, а, отже, здатним на все.

Тераса на західній стороні належала до таємничої кімнати, яка постійно була затемнена. Там мешкала тітонька Юзя Слуцька, яка завдяки заповіту прадідуса знайшла тут собі притулок.

Перед тітонькою Юзею я відчував ляк. Вона вселяла в мене якийсь незбагненний страх, хоча вона нікому нічого лихого не вчинила і, нікому не заважаючи, правила своїм царством — передпокоем, кімнатою і терасою — або, краще сказати, своїми мишами. Про це я ще розповім трохи згодом.

Як вона потрапила в нашу родину і видряпалася на родове дерево, щоб осісти на одній з його гілок, я не в змозі пояснити; та це, мабуть, і не дуже важливо. Але те, що вона була полум'яною полькою, сповненою почуття національної гідності, — це я знаю з розповідей, до яких я уважно прислухався.

Молодою дівчиною вона вступила до польської визвольної армії Тадеуша Костюшка (тоді цю назву вживали з повним правом) і була там зв'язківцем, одержувала накази й передавала їх за призначенням, і до кінця залишилася вірною повстанню. Як вона врешті опинилася в Калинештах і як родичка знайшла там притулок, залишається загадкою. Я знаю тільки те, що вона жила в маєтку незаміжньою і мала ротвейлера на ім'я Луна, що також зберегла свою дівочу незайманість і завдяки своїй чудовій конституції майже плазувала на животі, використовуючи лапки хіба що як декоративну окрасу.

Своє життя тітонька присвятила навчанню: вона була надзвичайно начитана й освічена. Йдеться не тільки про те, що вона, окрім польської, володіла ще п'ятьма мовами, серед них і латиною, — вона з неабияким запа-

лом студіювала астрономію. Зі своєї тераси вона обсервувала ясними зор'яними ночами небесні сфери, дружила із Сіріусом і була в тісних стосунках з Кассіопеєю. З ними вона розмовляла на свій кшталт. А коли в ніч св.Лаврентія зорі котилися з неба, мов сльози, вона їх лічила, наскільки це було можливо, і вранці називала число.

Якось нічної години вона впіймала мене і тлумачила мені зорі, пояснювала сузір'я. Тим, що я й сьогодні знаю про Оріона, Лебедя, Велику й Малу Ведмедицю і туманність Андромеди, я завдячую їй, і я зберігаю це в пам'яті, хоч тоді, ще до спілкування з нею, шукав чогось далекого, котре не було, однак, далиною зоряного світу. Я здригався, коли чув, як її палиця грюкала об підлогу.

Її зовнішність легко описати: власне, там мало що можна було й побачити, такою малесенькою вона стала, — постать, втягнена в саму себе. Геть висохла. Схилена вперед, коли наближалася тріпотливим кроком: крок, крок, палиця — так це звучало. Обличчя неможливо було добре розгледіти, оскільки зелені окуляри, спомин про пізню операцію катаракти, закривали його частину, отож видно було тільки пасма сивого волосся. Голос був напрочуд дзвінким, навіть енергійним, що дивувало, адже тітоньці перевалило тоді вже за дев'яносто.

(Вона лагідно заснула, коли їй виповнилося дев'яносто дев'ять. Таким чином вона дотримала свого слова: „До ста я не доживу, щоб ви не могли мною вихвалитися!“ Тиха й біла лежала вона, коли старий слуга приніс їй сніданок.)

Спілкувалися з нею мало. Час від часу розповідали всілякі курйози про її нічні зоряні години, які Луна, астматична й жирна, ділила разом з нею. Але всі знали одне:

Тітонька Юзя страждала від старечої скнарості, яка виявлялися в тому, що вона, аби убезпечити себе від го-

лоду, накопичувала продукти. Ніщо не повинно було пропасти, і на столику нагромаджувався запас із залишків їжі, які можна було прибрати лише цілком таємно від неї. Однак для мишей це було роздолля, щоб не сказати свято, і тітонька намагалася вести боротьбу із зухвалими гризунами. Вона їх ловила. Метод був простим, але геніальним. Тітонька брала половинку горіха разом зі шкаралупою і підпирала нею слоїк, і то так, щоб поживна частина була обернена досередини. Коли ж з'являлася якась необережна миша, вона заходила під скляний ковпак, але щойно хотіла взятися за горіхове ядро, як слоїк падав, і грішниця була впіймана.

А відтак наставав суд!

Тітонька просовувала картон попід слоїк і попід мишу і дибала на терасу. А Луна за нею. Там миша випускалася на волю, що Луна підтверджувала своїм гавкотом. Але перш ніж тітонька встигала повернутися до кімнати, як миша була вже там і могла розповісти про свою пригоду. (Я переконаний, що деякі сміливі миші зі спортивного інтересу повторно лізли під слоїк).

З тітоньчиним складом продовольства примирилися. В маєтку не було проблем з харчуванням, однак тітонька не піддавалася перевихованню. Вона відразу мала напихваті своє польське „але“ і відмітала ним будь-який докір.

Якось моя мати вирішила відвідати тітоньку, що вона робила досить часто. Їй було шкода старої дами, і їхня любов була взаємною. Під час цих відвідин у тітоньки раптом з'явилося невідкладне бажання, простіше кажучи – потреба. Отож моїй матері довелося допомогти їй, але коли вже все було позаду, тітонька мовила:

„Дитя моє, дай-но мені ось тамтой атлас!“ І вона показала рукою на один із величезних зоряних атласів. Її бажання було вволене, і вона розкрила фоліант.

Тут моя оповідь мала би врешті скромно увратися,

але... Ну гаразд, поміж картами зоряного неба, якраз на туманності Андромеди, лежав туалетний папір! Вже використаний. Покладений туди з метою висихання і повторного використання. Тітоньчина – скажемо так – економність підтримувалася у такий спосіб.

Коли в родинному колі довідалися про це, всіх охопив жах, поєднаний з відразом. Як можна було... Авжеж, тітонька могла. Коли наближаєшся до свого сторіччя і розумієшся із зорями краще, ніж з людьми...

Атласи були ретельно перевірені і все зайве видалено з них кінчиками пальців. Через два дні було принесено цілі штабелі ніжного „Porocatepetl“ (папір насправді так звався) і покладено так, щоб тітонька могла тішитися його виглядом без страху, що його не вистачить, і завше мала його під рукою на досяжній відстані.

Через кілька місяців її життя обірвалося. Старий Іванко, слуга, який був немовби запозичений з драми Чехова, знайшов її: малесенька рештка людини, яка по-своєму спожила довгий шмат життя. Тітоньку Юзю поховали на сільському цвинтарі біля інших родичів, стару героїчну дівчину, яка могла тепер відрапортувати своєму командирові Костюшку.

В її спадку знайшли цілу в'язку старих гультенових купюр, які вже давно не ходили. Вона шпарувала, не здогадуючись, що ці гроші вже не мали ціни. За Луною ще якийсь час доглядали, відтак і її знайшли неживою; вона потріпотіла за своєю господинею.

Перед цим було згадане ім'я Іванка, якого, здається, долучили до родини, навіть якщо він був селянином, який служив у Калинештах до вісімдесятирічного віку. Нікому й на гадку не спадало якось образити його або дати йому відчутти, що він слуга. Він був рудиментом ще з тих днів, коли будували замок. Спершу, будучи підлітком, носив цеглу, згодом піднявся до статусу конюха і був присилуваний дядьком Владзьом майже з-під уланівсь-

кого бабога навчитися читати і писати. Це було зроблене з любові до хлопця, що виявився здібним до навчання, і коли він згодом вже „виглядав, як інші“, піднявся до камердинера, отримав чорний фрак зі срібними гудзиками і мусив час від часу, коли в замок приїжджали високі гості, одягати на свої спрацьовані руки білі бавовняні рукавички і сервірувати стіл, що після короткої науки – зліва подавати страви, справа прибирати посуд – він з успіхом опанував. Тут варто ще згадати, що він, на взір наших селян, носив довге волосся, однак коли був на панській службі, то стягував свої кучері у вузол. Лише в неділю, коли відвідував свою рідню в селі, він розсипав їх по плечах. „Іванко вже не має свого жмута!“ – казали ми з жалем. Він був жива надійність, вірний, чесний і славний, як кажуть у таких випадках, і ми намагалися якось відплатити йому за його вірність. Коли він відслужив 60 років, ми виклопотали для нього медаль, якою нагороджували за вірну службу, і коли він відтак показувався в село до своїх, то носив відзнаку на грудях.

Коли Іванко побачив, що став уже надто старим для своїх обов'язків, то одягнув своє селянське вбрання і час від часу з'являвся у нас з короткими візитами, у своїм сніжно-білим убранні і з уже поріділим волоссям.

Одного разу я почув розмову, яку він провадив з Цезарем, нашим псом, і було так дивно слухати, як він говорив з бравим псищем по-німецьки, позаяк саме цю мову повинен був, на його думку, розуміти панський пес. І я чув, як він пропонував Цезареві їжу і при цьому приказував:

„Молодий пан (себто він) дає тобі добрий сніданок, шмат мамалиги! Їж!“ І коли той відмовився, послідувало українське: „А ти лайдак!“ Але вони залишилися добрими друзями, ровесники, які співвідносились за пропорцією 7:1, як собака і людина.

За цієї нагоди варто ще розказати, що Цезар, після

своєї смерті, отримав спадкоємця тієї самої раси, який відгукувався на вже традиційне в нашій родині ім'я Брок. Це полегшило йому входження в німецьку літературу: оскільки він мав свій власний дім, точніше кажучи, буду, то його називали ще Буденброк, а його пристановище, відповідно, Брокгаус.

Оскільки у цьому розділі йдеться про родичів, то тут треба згадати ще одного дядька – не дядька Отто, якому буде віддано належну честь в іншому місці. Він був старшим радником крайового суду в Сучаві, широко освіченим і начитаним чоловіком. Від нього можна було довідатися все про історію Молдавії, особливо про той період, який стосувався Буковини. Коли він своїм високим голосом розповідав про руїни фортеці Штефана Великого, це варто було послухати.

Але освіта не захищає від дивацтв, отож дещо з того, що він робив, було вельми курйозним. Вже те, як він, будучи студентом, устряв у нещасливий шлюб, який був нав'язаний його почуттю справедливості і сумлінню, викликає подив. Його запросили на невеличке свято до домогосподині, яка була далеко не красунею – в той час він квартирував і харчувався в неї, – і втовкли йому в голову, коли він, захмелівши від незвичного напою, вже нічого не усвідомлював, що він спокусив господиню, і це може мати наслідки. Позаяк він був чоловіком честі, котрий у своїй наївності вірив кожному слову, то після завершення навчання, хай навіть через роки, він пов'язав себе святими путами шлюбу; за те, що йому довелося пізнати, його треба було б причислити до лику святих – блаженний тут було б очевидною недооцінкою. Однак Господь явив йому свою милість: він відібрав у нього слух, отож він сприймав тільки частину з того, що сипалося йому на голову. Дядько дожив до пенсії і присвятив себе своїм історичним штудіям.

Він був утіленням ввічливості. Під час війни у Відні

я був свідком того, як він оплачував свій проїзд у трамваї: скинув капелюха і, тримаючи його в руці, звернувся своїм високим фальцетом до кондукторки: „Чи можу я, будьте ласкаві, попросити у Вас квиток за 14 геллерів?“ І тільки заплативши, знову одягнув капелюха.

Інший приклад його дивацтва. Під час щонедільних прогулянок у Калинештах, на віддалі добрих 20 км, він зупинявся біля кожного струмка. Він омивав там завжди одну ногу, тільки одну, оскільки: „Знаєш, хлопче, так я можу дістати нежить тільки на одну ніздрю“. Відтак біля наступного струмка освіжалася друга нога. Я не знаю, чи не була ця теорія чистою фікцією, проте за істинність методу я можу ручатися.

Ми любили дивакуватого дядька, хоча його звичка класти за столом зубний протез біля тарілки аж ніяк не видавалася нам гідною наслідування.

При цьому ми тільки стенали плечима і говорили: „Ах, добрий дядько Адольф став вельми дивним!“

Одним із найлюб'язніших людей у Чернівцях був мій дядько д-р Стефан Брайлян, головний секретар міського магістрату і майстер допомагати іншим. Як тільки він міг зробити комусь послугу, він робив її – без урахування віку, стану чи статі, хоча й за ним ходила радше слава, ніж неслава великого жіночого героя. Про це всі знали, і це в ньому цінували, доходило до того, що одна дівчина казала іншій: „Піди до Брайляна, він тобі неодмінно допоможе!“

Дядько Стефан мав свої звички, і одна з них була геть макабричною. Він любив знімати смертні маски і заглядати в домовини. Дійшло до того, що напередодні Другої світової війни він звелів ексгумувати в Радауцах свого батька і свою матір, а також її сестру, яка була моєю бабусею. Траурні рештки – від них вже мало що й лишилося – він звелів покласти у невеличку скриню,

яку відтак у бетонному кубі було опущено на глибину трьох метрів. У бокові стінки куба було вкладено стерилізовані пляшки від шампанського, в яких латинською, німецькою та румунською мовами були занесені віхи життя похованих. „Тепер вони гарантовано матимуть свій вічний спокій“, — сказав він після цього. Чи тим самим він ускладнив їм воскресіння в день Страшного суду, — цього він не відав. Незважаючи на мою сувору заборону, він звелів відкрити домовину мого батька, коли готували склеп для моєї матері. „Він був таким, як у житті! Правда, муміфікований, але цілий, навіть блакитний мундир не пошкоджений“, — розповідав він мені потім.

Цій тіньовій стороні дядька Стефана протистояла його життєрадісність, яка не раз ставала йому в нагоді і прихилила людей на його бік. Це стосується навіть того випадку, коли він потрапив у російський полон і в ставропольському таборі познайомився з однією російською графінею, яка інспектувала табір. Він розговорився з нею, і завдяки її допомозі його ще під час війни під якимось приводом було відпущено з полону. Це графське знайомство йому поставили в вину, коли 1940 року росіяни захопили Чернівці. Поінформовані про все, вони знали й про ставропольський епізод, і дядька Стефана день у день викликали на допити і психічно тероризували.

Ми зустрілися з ним на Нойє-вельт-гассе, і він з жахом і стурбованістю розповідав мені про ці допити: „Ось побачиш, вони мене заGREBуть!“ Цієї хвилини на протилежному боці вулиці проходила досить мила дівчина, і Стефан миттю переродився: „Поглянь-но тільки на цю апетитну сідничку, я прошу тебе, поглянь!“

„Господи, Стефано, ти ще можеш думати про таке?“

„Ах, є все-таки на світі ще прекрасне, і така сідничка змушує тебе забути всі турботи!“

Його не „заGREбли“, його переселили.

Однією з його пристрастей, окрім колекціонування найдивніших предметів — він мав повне зібрання відбитків печаток буковинських громад, колекцію поштових марок тощо, — були гіпсові копії, і як тільки під час своїх ніжних будуарних вояжів він діставав таку можливість, то поповнював свою колекцію відбитками грудей і ніжок, з любов'ю і на спомин. Однак він не тримав свою колекцію в порядку, тому що коли якось шукав для одного офіційного свята свої лаковані туфлі, то врешті знайшов їх, геть знесилений, у ванній кімнаті під горою гіпсових копій — ніжок і грудей, однак сидничок серед них не було.

ПРО КОНЕЙ І ПІДВОДИ

У моїй пам'яті ще не згасли дні, коли у нас послуговувалися газовою лампою, яка в кращому варіанті давала кругове освітлення, а зазвичай виконувала свої функції як „кухонна лампа“: скляний циліндр на фоні круглястої рефлектуючої бляхи, що підсилювала світло. І я ще пам'ятаю, як обережно спускав тоді воду в туалеті, позаяк ще живим був спомин про окуляри, які булькнули туди, і я не забув ту пригоду, коли потягнув за ланцюжок, ще сидючи з опущеними штанцями, і мене добряче оббризкало. Відтак настали роки, в які я дивувався з дива-фонографа, з якого, завдяки генієві Едісона, можна було чути хриплі звуки, що записувалися „на валик“, авжеж, я ще пригадую, як мій дядько якимось маніпулював з апаратом і відтак відтворив наші голоси, які за своїм звучанням були зовсім чужими. А коли почали сіяти своє світло перші лампи розжарювання, то це вважалося вершиною технічного розвитку.

Але як швидко я ознайомився і з чимось більшим: з автомобілем!

Мені не було ще й восьми, коли в румунському маєтку дядька один наш бельгійський родич, Едуард Бурбуре де Везембек, продемонстрував нам диво, яке було зроблене на його фабриці. (Сьогодні такий антикваріат став би цінним об'єктом із щонайменше шестизначною цифрою.) Мене взяли із собою на прогулянку після того, як я детально оглянув цей транспортний засіб – довготелесу річ, що стояла на чотирьох колесах, яку можна було спереду заводити: потрібно було крутнути ручку, поки вона не почне чихати й видавати з себе пфф-пфф. Зі швидкістю добрих 20 км вона підстрибувала через місточки, які траплялися на шляху, і страшенно смерділа, що дядькові, однак, було байдуже. Він тільки одягнув для

цієї мети щось на зразок шуби і виставляв, коли хотів продемонструвати, як вона зупиняється, руку назовні і посував якийсь важіль біля колеса, котрий з повним правом вважав себе дуже важливим. Для того, щоб знову рушити, треба було потягнути ручку на себе, а якщо хтось стояв на дорозі, то сигналила закріплена на іригаторі сурма, про яку я лише пізніше довідався, що вона зветься сиреною, — та так голосно, що жінки-селянки на краю дороги хрестилися, а чоловіки шанобливо скидали шапки.

Дядько робив це підступніше, ніж Аурел Влайку, румунський піонер авіації, котрий обережно ширяв над землею, практикуючи цю манеру згодом у нас під час демонстративного польоту. Тоді дехто міг побачити, як сільське жіноцтво задирало спідниці або й сорочки аж на голову і пропонувало для огляду те, що сьогодні без проблем і фальшивого сорому можна побачити в кожній лазні.

Ну, таких чортових машин тоді у вжитку ще не було. Тоді фіякри важили більше, ніж нині таксі. Вони возили, якщо мали гумові колеса, шляхетних панів і вродливих жінок вулицями Чернівців, в той час як дрібніший люд, *misera plebs*, у найкращому випадку послуговувався однокінною упряжкою.

На каблучку сидів кучер, який, однак, не співав пісню фіякрів, хоча й її автор, композитор Пік, мав з Буковиною родинні стосунки. Він щонайбільше час від часу вигукував „Вйо!“, і якщо на простой й насвистував якийсь зворушливий мотив, то кобила все одно робила те, що вона мусила робити. Такий чоловік на каблучку звався в народі ще балагула.

Балагула? Фрідріх Торберг розтлумачив мені це слово, запозичене з жаргону і вживане як синонім кучера. Воно, як пояснював мені небіж „Тітоньки Йолеш“, є гебрейсько-німецьким породженням. „Баал“ означає

„пан“, „володар“, в той час як „гула“ споріднене з німецьким „Gaul“ (шкапа). Отож „пан над шкапами“ – такий гордий переклад слова „балагула“.

Як у всі часи, кучери фіякрів мали особливий інтерес до великого світу. Багато чого вони ловили на льоту і, здавалося, могли прясти вухами назад, як і їхні шкапи, коли вони бралися відвозити своїх клієнтів і клієнок у край таємних бажань, проте вони були дискретними, і їхній мовчазності можна було довіряти. На чернівецьких кучерів можна було покластися.

Їм була притаманна одна звичка. Коли десь виникала пожежа, – а вони її немовби нюхом чули, – тоді балагули відразу пускалися в галоп за формулою один, де йшлося тільки про честь прибути до місця пожежі першим. Який сенс усе це повинно було мати, я не міг збагнути, так само, як і тих болідів у самогубчих гонах. Це мав бути або спортивний інтерес балагулів, або ж спроба продемонструвати, яких добрих коней вони мали.

Коли йдеться про чернівецькі фіякри, то не без здивування можна констатувати, що віжки завжди тримали майже винятково єврейські руки, хіба що в суботу, на шабат, цю функцію, як шаббесгой, переймав український субститут. Але ще більше здивування викликало те, що і в інших сферах ремесел, не рахуючи торгівлі, домінували євреї – як бляхарі, жерстяники, покрівельники, котрі, щоправда, за відсутності висотних будинків, не дуже ризикували.

Ми – моя мати і я, коли наставляли канікули і не надто славний матрикул успішності ставав історією, користувалися послугами одного чоловіка, який, дещо тугуватий на вухо, звався Симон Штір. Відразу по завершенні навчання в школі він зазвичай заводив з нами розмову, щоб довідатися, чи пані капітанова знову збирається вирушити на село, щоб провести вакації у маєтку родичів – дай, Боже, їм здоров'я! Якщо він одержував

позитивну відповідь, то, як це було вже прийнято, укладався договір: мати отримувала від свого партнера гульден — пізніше дві крони, — а разом і гарантію, що чартерний фіякр прибуде точно. Коли ж відтак у призначений день фіякр стояв перед нашим будинком, Симон Штір отримував свої заставні гроші назад.

Під час багатогодинної їзди крізь порошню й палюче сонце, яка переривалася лише освіжаючим купанням, коли ми навмисне їхали через річку Сучаву — це була неабияка пригода, коли вода під час їзди ополіскувала нам ноги, — між матір'ю та паном Штіром зав'язувалися у хмарі тютюнового диму від кручених нею цигарок далекосяжні розмови, які я часом через глухуватість балагули мусив коментувати. Йшлося про цирк, який зазвичай прибував до нас напередодні свята Петра і Павла, і цього разу підозрювався в тому, що служить осереддям російських шпигунів. „Афоні (так у нас називали росіян) приходять, щоб винюхувати наші секрети“, — стверджував пан Штір, який користувався цим словом. Відтак міняли тему і говорили про ціни на овес, які впливали на ціну фіякра, потім переходили на політичні теми, що стосувалися балканських війн. „Борони нас, Боже, нас від такого!“, — казав пацифіст Сімон Штір, вигукував „Вйо!“ і ляскав батогом.

Але коли він, здавалося, менш прихильний до лівого коня, шмагав його дужче, ніж правого, моя мати втручалася: „Лишіть у спокої нещасну тварину, їй так тяжко тягнути нагору!“ На це вона діставала майже класичну відповідь філософа, який вірив у переселення душ: „Якщо вона взялася бути конякою — то нехай тягне!“ І він додавав „коняці“ ще одного батога. І лошік тягнув.

(Між іншим, якщо Ви цього не знаєте: „лошік“ — це буковинська пестлива форма від „ло“, що по-угорськи означає „кінь“).

Бідні коні! Пізніше я зрозумів, чому мій батько на

Тягло. Георг Левендаль, акварель, 1930.

випадок повторного народження завжди казав: „Господи, тільки не фіяковим конем!“

Відомо, що коні також мають стосунок до літератури. В одній драмі герой готовий віддати за коня ціле королівство, в одній опері співається „Гране, мій коню!“, в баладі Бюргера описано примарний галоп – „...вперед, вперед!“, в той час як в одному романі огир Маестозо Австрія вражає своїм гордим іржанням. Зв'язок із суспільною критикою коні здійснили обхідним шляхом через одного кельнера.

Мої ровесники подумують при цьому, якщо їм ім'я Міхаеліс взагалі що-небудь говорить, про 1910 рік, коли розмови в нашому колі, так само як і жіночі теревені за кавою, крутилися навколо однієї книжкової новинки, що називалася „Небезпечний вік“, яку, як тоді жартували, написала одна небезпечна стара. Самої книги я так ніколи й не прочитав, однак для мене відкрилося, що поєднувало її з авторкою Карін Міхаеліс, котра викликала нею

цілу сенсацію і написала свого часу бестселер. І той, хто вимовляв слово „криза“, думав при цьому не обов'язково про платіжну неспроможність, а про ту стадію, яку духовно неординарна жінка обрала своєю темою. Її чоловік Софус Міхаеліс став відомим завдяки популярному фільму „Революційне весілля“, в якому кінозірка Вальдемар Псиландер примушував частіше битися жіночі серця. Але таким знаменитим, як його дружина Карін Софус, ніколи не став.

Але повернімося назад до вихідного пункту. Відразу зазначимо, що пані Карін не вистачало звабливості; її можна було б щонайбільше назвати цікавою, в кожному разі в той час, коли я познайомився з нею: сива розпатлана голова, не зовсім правильно посаджені очі – гаразд, облишмо це. Але слухати її було неабияким духовним задоволенням.

Після її лекції, яка, наскільки я пригадую, торкалася любовного відчуття і любовного життя, вона насолоджувалася гостинністю д-ра Ангауха та його дружини. Це був вечір торжества духу, і коли настав час розходитися, господиня попросила мене допроводити гостю до готелю, що було сприйнято мною як вияв честі й довіри. Я миттю пригнав фіякр; пані Карін Міхаеліс могла їхати.

Однак вона чомусь не квапилась робити це. Якусь мить вона стояла, мовби загіпнотизована, відтак поглянула на мене і сказала крилату фразу: „Ах, якби не було вже жодних фіякрів!“

Я не відразу збагнув, а відповів, мовби вибачаючись: „На жаль, не було напихваті таксі!“

„Не про це мова, одначе бідні коні...“

„Пррр!“ – озався кучер, коли вони спробували рушити, зворушені таким напливом співчуття.

Ми сіли в екіпаж і через кілька хвилин були в готелі „Централ“, де зупинилася пані Міхаеліс. Коли я

галантно допомагав їй вийти з фіякра, вона прошепотіла: „Чи не могли б ви роздобути мені кілька грудочок цукру?“

„Звичайно, шановна пані!“ І наступної хвилини я вже намагався дістати його в офіціанта, який звався Макс чи Юліус.

„Навіщо?“ — спитав той здивовано.

„Ваша гостя, знаменита пані Карін Міхаеліс, хотіла б зробити радість коням“.

Я одержав цукор. Передав його дамі. Карін Міхаеліс простягла його коням. Однак ті сахнулися від неї. Це була справжня вистава, яка завершилася тим, що офіціант похитав головою і мовив до мене:

„Вона страховидло. Але вона, виявляється, ще й божевільна?“

У вакаційні дні моєї юності мені часто доводилося мати справу з кіньми, які відповідали моєму ростові, насамперед з Луц, гуцулом, якого тримали спеціально для дітей. На ній, дамі, я щоденно їздив верхи у сусіднє село, з Калинештів у Шербоуци, з маєтку предків до моєї хрещениці. Тільки зі стременами і без сідла, позаяк вистачало й повсті, я виконував своє завдання з акуратністю, яка удостоїлася похвали шталмейстра, яким був для нас дядько Отто. Розповідь про нього чудово вписується у кінську тему, навіть якщо мені й доведеться трохи відхилитися від основного стрижня.

Маріни, які, за фамільною легендою, яко маркізи були вигнані з Франції революційними подіями і з Ельзасу втекли через Німеччину до Австрії, знайшли собі пристановище на Буковині. Їхня ретельність піднесла їх невдовзі вгору і дозволила їм зайняти на ієрархічній драбині краю поважні позиції. Вони ставали бургомістрами й депутатами. Їхніми іменами називали вулиці. Шляхетна поведінка викликала повагу. Батько останніх

нашадків, будучи депутатом ландтагу, відмовився від платні й довів маєток до великих боргів.

У цій високошанованій і гідній найвищої пошани родині дядько Отто був вельми „темною“ плямою. Він ганьбив усю родину. Навчання він вважав даремною, навіть нікчемною тратою часу, — вже добрий привід, аби викликати мою любов і захоплення, так само як і в музиці він не бачив жодної користі й потреби, отож фройлїн Тумліч, яка навчала його гри на фортеп'яно, залишила наш дім у сльозах після того, як Отточко, саботуючи уроки, вимазав клавіші гноєм. Одне слово, з ним важко було давати раду. Вже той факт, що його було виключено з другого гімназійного класу, говорить сам за себе.

Отож, коли настав час, його призвали до війська, а позаяк ім'я Марінів було своєрідною рекомендацією, то його вдалося влаштувати при цісарсько-королівському конезаводі в Радауцах, де дбали про вирощування породи Ель-Бідаві і де він мав коло обов'язків між арабськими жеребцями і чистокровними рисаками. Так він став „гнойовим“, як називали з легкою зневагою тамтешніх вояків. Але позаяк уроджений Марін не повинен був чистити державні конюшні, то його прилаштували при канцелярії, що для нього було радше карою, ніж нагородою. Тому він невдовзі інсценізував зрослу на своєму гною ярмаркову виставу.

Щіпкою мила — тьху, хай йому біс! — він утворив собі піну навколо рота, качався по землі й імітував напад епілепсії. Своїм підоспілим рятівникам він сказав не без єхидства: „Всі Маріни страждають на падучку!“ Якої травми завдали ці бездумні слова його сестрам, перш ніж наклеп було демасковано, можна собі уявити. Але Отто потрапив на таку жадану службу до конюшні, яка давала йому змогу влаштовувати дурні жарти, на зразок того, коли він під час інспекційної перевірки з'явився з

гірляндою відварної ковбаси на шиї. Після чого його як нездатного до військової служби комісували.

Відтоді він жив, хоча й покараний презирством та зневагою, безтурботно, і добував собі кишенькові гроші торгівлею кіньми; і якщо за родинним столом на 20 персон він сидів на самому краєчку, на пристойній відстані від інших, про харч і житло йому все ж не треба було турбуватися, його захищав заповіт дідуся, який забезпечував бідним родичам постійне проживання в маєтку.

Щоп'ятниці Отто вирушав о четвертій годині ранку через пагорби в Радауци на кінний ярмарок, проводив там цілісінький день і повертався додому пізно ввечері, щоб надолжити пропущені другий сніданок, обід, підвечірок і вечерю, після чого йшов у свою кімнату над конюшнею і спав весь Божий день; при цьому він уже снів наступну п'ятницю і ярмарок у Радауцах.

Звідти він одного дня повернувся зі шкапою, яку вторгував за пару гульденів. Він відгодував її фуражем з маєтку і відтак продав з невеличким зиском. Коли він з'явився з цією шкапою, яку вершник мав би нести сам, він гордо возвістив її ім'я: „Rosa Tante“, після чого ми згодом з'ясували, що він мав на увазі „Росінанта“. Відтоді дядька Отто позаочі називали не інакше, як „Донкіхотто“.

Пізніше я часто думав про нього, і завжди знаходилося щось, що пов'язувало мене з ним. Як і цей вірш, який я присвятив його пам'яті:

МІЙ ДЯДЬКО, ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ

Навчатись йому не кортіло,
до книг він не мав довіри.
Йому вистачало прочитати газету
крізь лупу.

Його царством була конюшня.
Його друзі звалися
кіньми,
з оксамитними ніздрями
й гривами, повними вітру.

Пара над ними й тепло
для нього важили більше,
ніж пахучі парфуми
й затишок біля каміна.

Його царством була конюшня,
і тому він не міг збагнути,
чому це він мусив
переселятися в рейх.
Виконавці цього наказу
лякали його:
їхні кашкети
прикрашали череп і кості...

Його перевезли до рейху.
Але довго
ще перед тим шукали
у нашім великім парку.
Та врешті знайшли:
він обіймав велетенського дуба,
що був старший від нього в десять разів,
який пережив татарів
і козаків,
польського пана
і молдавського воєводу –
переселення ж не спромігся.

Мій дядько плакав,
притулившись до стовбура.

Його сльози текли
в борозенках кори.
Його відтягли силоміць.
Адже він був переселенцем,
з номером замість імені.

Мало чого він узяв з собою:
дрібку землі,
трохи вівса
з фуражу своїх друзів,
у маленьку торбинку.

На ній він спав
у таборі переселенців.
Тримав її під подушкою,
поки її не знайшли
і побачили, що то гній.

Коли ж настав його час
і він прошепотів, мов крізь сон:
„Додому...“, –
йому дали іншу торбинку
у висохлі руки
з землею з узбіччя дороги.

Так його перехитрили.

Але, можливо,
він відав на смертнім ложі,
що земля
всюди тільки земля,
до якої вертаємось ми, мов додому...

Чи не так, дядьку Отто?

ЯК У НАС ГОВОРИЛИ

- Ви знаєте, що таке обверлюфт?*
- Як Ви сказали?*
- Ну ось, бачите, а Ви хочете говорити про купання у ріці!*

Про це можна було б написати книжку. В кількох томах, з багатьма розділами. Або дисертацію з достовірними науковими викладками. Це було б серйозне, глибоке дослідження про те, як розвивалася наша спільність, яка черпала свій матеріал у багатоманітності. Воно б могло називатися приміром так: „Як виникла буковинська мова?“

Але я свідомо уникаю всього, що має якісь ознаки дидактики. Мені чуже зазнайство, яке маскується під знання. Воно не може бути сенсом твору, який претендує на те, щоб його читали і сподівається стати невеличкою розвагою. Він повинен дарувати насолоду і все-таки нести в собі власну барву, барву цього краю, не кращу і не гіршу, ніж будь-яка інша мова. Не діалект. Не говірка, а розмовна мова, продукт багатьох ідіом і акустичних особливостей.

Коли багато людей збираються разом, то вони – добровільно чи вимушено – починають розмовляти між собою. І якщо вони роблять це з року в рік, то вносять туди й дещо особисте. Вони слухають одні одних, користуючись звучанням слів і мовними особливостями, і часом вони чогось недочувають і утворюють сполучення, які передаються далі, можливо, спершу просто задля жарту, а відтак і свідомо, і вони повторюють їх, аж поки ті вислови не закріплюються у мові. Так у відірваності від світу якоїсь долини чи у відносній ізольованості певної місцевості з часом виникають словосполучення, які пе-

перостають у діалекти і завойовують собі певний простір. У пограничних зонах вони змішуються з іншими словосполученнями і вбирають в себе чужий словесний арсенал, зливаються з ним. І якщо вони, як носії мови, наполегливі і дорожать своїми особливостями, то вони формують щось таке, що тільки там служить для виразу думок і обміну ними, оскільки через три долини це вже називають по-іншому і формують його так, як велить власний розсуд. Від малого до більшого, звідти ще далі у широкий світ, множачись у людях або зникаючи в них. А дехто навіть пишається своєю говіркою, якою можна за бажання розмовляти так, що чужинець мало що й второпав.

Такого в нас не було. Ми розуміли одні одних, і те, що вивищувалося понад багатьма мовами краю, сприймалося без особливих труднощів кожним, хто розмовляв по-німецьки, я б навіть зважився стверджувати, що воно вельми наближалося до нормативної мови. Воно було далеко від празької німецької і так само віддалене від мови Бургтеатру, але тим сферам, де задавали тон інтелектуали, була все ще притаманна відносна чистота, яку прагнули підтримувати.

Як серйозно про це піклувалися, доводить один невеличкий епізод про хлопця, який перелякано біг вулицями Чернівців і на все горло волав „Feier, Feier!“

Це випадково почув шанований у місті професор німецької мови урядовий радник Клаузнер. Він зупинив хлопця, який кликав по допомогу: „Юний друже, навіть у мить найбільшої небезпеки треба казати „Feuer“, а не „Feier!“

Характерними для нашої манери говорити було певне розтягування голосних і незвична будова речення.

Як це розуміти?

Подумаймо трішки над тим, що деякі речі в нашій понад усе улюбленій мові суперечать логіці й побудові

інших мов. Візьмемо для прикладу числа, які в інших народів спереду завжди мають більше значення і, таким чином, надають цифрам їхнього рангу: *venticinque, fiftyone, trzdziescipiento* тощо, в той час як ми виставляємо наперед одиниці і кажемо *fünfundzwanzig, einundfünfzig, fünfunddreißig*. Але це тільки приклад, на нас він не позначився.

У нас грає роль щось інше. Коли, наприклад, англієць, каже „*I went to town*“, румун говорить „*M'am dus in oras*“, а поляк — „*Poszedlem do miasta*“, то ми спочатку загадуємо загадку, коли починаємо: „*Ich bin in die Stadt...*“, ну, а далі що? Побіг, поскакав, поїхав, поповз чи, можливо, навіть посунувся на животі? Про це дізнаєшся лише в самому кінці, нерідко й з відстрочкою, зумовленою вставними реченнями. Цього відтягування чіткої відповіді французи, брити, поляки, італійці та інші не знають. Тільки ми любимо створювати тут напругу, позаяк ми звикли до цього.

Буковинці запозичили від народностей, які проживали разом з ними, конструкцію речень, і засвоїли її в неконтрольованій мові. За цією ознакою нас інколи неважко впізнати, коли ми, не маючи при цьому нічого такого на думці, кажемо „*Ich bin gegangen in die Stadt*“. Це часом закрадається в нашу мову, навіть якщо наша освіта й повинна була б перешкодити цьому. „Магрібінець магрібінцем!“ — думає собі чужинець і припечатує нас.

Не будемо заперечувати, що, крім цього яскравого прикладу, є ще й численні інші. Вони нам любі. Середовище забарвлює, з нього „запозичуєш“.

Отож той, хто має тонке вухо, легко може сказати після короткої бесіди, яку він послухає, що тут розмовляють двоє чернівчан. Тому що в них обов'язково прозвучить той чи інший характерний зворот, навіть якщо це один-єдиний склад. Воно угніздилося, хоча й вилетіло з уст іншого народу, і спільний побут перейняв його.

І навіть якщо тому, хто звик говорити інакше, воно й звучатиме трішки по-чужому, ба, навіть здаватиметься – залежно від того, добре чи погано він до нас настроєний – сміхотворним, нам, кому Прут замінює Дунай, а гора Рареу альпійську вершину Гросглокнер, воно було милим і рідним.

А хіба воно мало б бути інакше? Агі...

Стоп, це щось таке, об що можна спіткнутися! Про це буковинське слово професор німецької мови Віктор Льовенталь читав нам якось довгу лекцію, в якій він сміливо стверджував, буцімто ми запозичили його з поезії середньовіччя. Нашим учителем був сам Вальтер фон дер Фогельвайде! Агі, могли б ми тут сказати, коли він, цитуючи текст Вагнера, навів нам пасаж із вірша „Загі, цей Бабес молодий! Врятуй, о Боже, християн!“ як доказ, якщо мене не підводить пам'ять.

Та нехай навіть оце „загі“ та „агі“ чудово римуються, а одна буква не є надто великою відмінністю, проте місцева, буковинська версія видається мені переконливішою. В ній стверджується, що колись давно у буковинському краї жив собі один шкуродер, який часом виконував також функції ката. Ось він буцімто й мав оце, певна річ, трохи незвичне ім'я Агі. Можливо, це було пестливим іменем або скороченням якогось довшого, яке не так легко заходило у вухо й лягало на язик, як широко вживане „Агі“.

В цьому імені, мабуть, і корениться українське прокляття „Агі на тебе!“, котре виражає щось дуже віддалене від доброго побажання, позаяк тут один одному бажають ката на в'язи.

Як би там не було, але слово отримало в нашій повсякденній мові свій ранг і вартість, і за своєю ієрархією воно споріднене з так улюбленою в Баварії цитатою і „швабським вітанням“, не сягаючи, однак, його глибини, котре можна вживати в різних випадках і з числен-

ними нюансами. Тут можна дати волю гніву або висловити своє здивування „Ah, leck mi im Arsch!“ (Ах, поцілуй мене в зад!), причому спеціалісти сперечаються про те, як слід правильно казати – „am“ чи „im“.

Після такого екскурсу повернімося назад до „agі!“.

Ним, звичайно, не користувалися в родинях, де дочок навчали грі на роялі та французької мови, але його залюбки вживали в бюргерських сім'ях у хвилини несподіванок, не викликаючи при цьому підозри в поганому вихованні, хіба що докір за недбалу мову.

Те, чим для нас було „agі!“, для карінтійця є його „ma!“, котре, мабуть, залишилося від звертання до Божої Матері. Як бачимо, мовна безпечність і прихована побожність не виключають одне одного.

Від „agі“ стелиться стежка й до інших словечок, наприклад, до скромного „но“, яке у жодному разі не слід розглядати як заперечення, бігме! — як божаться буковинці. І так само, як народні обранці вмонтовують у свої промови час на певні роздуми, швидко вставляючи почесне „пані та панове“ у не до кінця додумане речення, щоб, можливо, зорієнтуватися, чи дієслово „brauchen“ вживати з „zu“ чи без нього, так і наші дискусанти здобувають собі малесеньким „но“ духовний віддих, щоб доповнити відповідне речення, скажімо, „Но, якщо Ви спитаєте мене, то це відбувалося так!“

Але і в інших випадках можна було використати „но“, наприклад як посилення в драматичному змалюванні: „Но, це було видовище!“ Якщо ж тут важив особливий наголос, то фраза: „Но, я точно не знаю!“ — могла слугувати затримці або сумніву. Не будемо прослідковувати це далі чи досліджувати джерела, які треба шукати в слов'янській землі, а звернімося до словечка „о“, яке римується з „но“.

Всього одна літера, а скільки можливостей! Вигук, який виражається цією голосною, — „О, Боже мій!“ —

відкладемо вбік, бо він добре відомий, як і здивування, котре тут легко можна вклинити. Також посилене обурення „О, негідник!“ згадаємо тільки побіжно. Нам ідеться про таке значення, яке типове для Буковини. Один чоловік, щойно почалася Перша світова війна, зчинив цією літерою „о“ в Чернівцях великий переполох, коли він, показуючи пальцем на небо, часто вигукував „О! О!“ Палець і звукове оформлення мали наслідком, що люди зупинялися на вулицях і дивилися на небо. І позаяк хтось і справді немовби щось там побачив і хотів, щоб оточуючі також прилучилися до побаченого, то кількість „О!“, як і кількість їхніх тлумачів множилася, дійшло навіть до втручання поліції, а наступного дня, можливо, й до повідомлення в газетах: „Російський літак над Чернівцями?“ Те, що цей заголовок мав у кінці знак запитання, слід приписати мудрості редакції.

Якщо ж голосний звук „о“ поєднати з його братом, то можна отримати „ой“, яке вже греки часто вживали („Ой попой!“), котрі, безперечно, не принесли його на Буковину, хоча їхні звироднілі нащадки, можливо, й провадили під егідою Порти у наших краях свої гешефти і яко збирачі податків аж ніяк не були у нас улюбленими. Нашим „ой“ ми завдячуємо швидше козацьким традиціям: „Ой там на горі Січ іде...!“ Себто маємо тут вираз торжества, а не болю.

Значно рідкіснішим був зворот „Овва!“, який насамперед виражав і деталізував розчарування, можливо, запозичений з німецького „Auch was!“ Приклад: „Поглянь, дядько такий добрий до тебе!“ Відлуння: „Овва! Один раз приніс плитку шоколаду!“

Для того типу людей, яких ми сьогодні знаємо як відвідувачів Багамських островів чи любителів Майорки, хоч вони й ніколи не ступають за рідні межі, ми мали особливо делікатну характеристику: інформація про них дискваліфікувалася зворотом „Виріс за зеленими жалюзі!“

Особливо дивно орудували ми зі ступенями порівняння та їхніми наслідками. Тому що коли на Заході в мові й на письмі часом уникають „als“ і нерідко в парламентських чи навіть журналістських колах вдаються до „wie“ – „Wir sind immer noch stärker, Herr Kollege, wie Ihre Partei!“ – замість того, щоб вживати „als“, ми також мали свою особливість! По закінченні війни дворянство було відмінене і шляхетна частка „von“ приречена на вигнання, проте на Буковині вона – щоправда, далеко від республіканського правління – продовжувала жити в унікальній формі, у ступенях порівняння! Отож, у нас могло було почути: „Was, der Moritz ist älter von Ihnen! Das hätt' ich nicht gedacht!“

Як у нас дійшли до цього значення, я не знаю, проте гадаю, що своїм існуванням воно завдячувало їдишу.

Як би там не було, а ми мали свої мовні особливості. Ми підфарбовували і прикрашали нашу мову, надавали їй характеру. Ті, що жили на свій народний кшталт довкола нас і спілкувалися з нами, день у день носили на ярмарок свої слова й товари, віддавали дещо й брали взамін щось інше, що видавалося їм кращим, піднесенішим, навіть якщо це була лише маленька часточка мови, що належала іншим. Відтак утворювалися кумедні словесні покручі, як, наприклад, запитання „Wer bin Sie?“ або та відповідь, яку дав замість простої довідки один поліцейський, котрий дбав про свою репутацію: „Unbekannterweise, mein Herr!“ Це була ввічливість, поєднана з жалем, і передусім неперевершений шматочок Буковини.

Ми, німці, буваємо часом надто ґрунтовними в наших висловлюваннях, можливо, надто сумлінними і позначеними тією коректністю, яка слугує правді. Ми не говоримо навкруг та доокіл. Ми не долучаємо нічого зайвого, проте й не лишаємо щось схованим під сукном, що б могло мати якесь значення. Ми не базикаємо, що,

принаймні, на Буковині суперечило б нашому темпераменту, але ми й не впадаємо в надмірну стислість. У цьому інші мови краю мали над нами відчутну перевагу.

Варто згадати лише той обмін репліками – назвати це діалогом було б непомірним перебільшенням, — до якого вдалися два євреї перед будинком суду. Коли один з них з'явився у дверях, йому назустріч полетіло схвильоване слово іншого:

„Ну?“

„Ну – ну!“

Це подвоєння складу дало тому, хто так нетерпляче жадав довідатися про результат процесу, чітку відповідь, яка для непоінформованого могла б означати як вирок, так і оправдання, як успіх, так і невдачу.

Якщо в цій грі складами був присутній тільки звичайний побут зі своїми мінливими настроями, то інша „розмова“ виявилася тривалішою, позаяк ішлося в ній про три роки військової служби. Цього разу розмовляли між собою два українські хлопці. Один вийшов після медичної комісії, а інший хотів знати, чим все скінчилося. Між ними відбувся короткий діалог, який по-українськи звучить набагато точніше, ніж у пласкому німецькому перекладі:

„А шо?“

„Nun?“

„Ого!“

„Aus!“

„Але!“

„Aber...!“

„Бігме!“

„Bei Gott!“

Я поставив ці варіанти поряд, але я цілком усвідомлюю, як жалюгідно це звучить по-німецьки, коли довідуєшся про доленосне „Mi ham's g'halten! („Вони загребли мене!“) і при цьому неспроможний осягнути оригіналу, цієї лаконічної поезії. Однак в українській версії

впадає у вічі одне слово, і знову круглий голосний подвійно вступає у гру: "ого"!

Очевидно, воно зустрічається в багатьох мовах і також змінює свій зміст залежно від уживання. У нас йому було властиве не що інше, як непомірний апетит: "Ого, любий мій, так не піде!" У нас це слівце означало щось неодмінне, доленосне, вирок вищої інстанції, яка своїм остаточним рішенням вносила цілковиту ясність. Після такого „ого“ не було вже ходу назад, хіба що можна було впасти в резигнацію; потрібно було схилитися, як той хлопець, який брав на себе три роки солдатчини.

Не можна заперечувати, що в нашому повсякденному житті, в спілкуванні з владою, в торгівлі і в публічних справах ми багато чого засвоювали мимоволі, хай це були згадані склади чи якісь яскраві вислови з чужої мови. І якщо спершу це робили тільки для жарту і ставили „агі“ поряд з уже давно звичним для Заходу „nebbich“, то поволі воно вростало в нашу мовну практику і здобувало в ній права громадянства, що аж ніяк не відповідало тій коректності, до якої ми первинно прагнули. Бюргерство прийняло чимало з цих форм і не соромилося вживати їх, навіть якщо в добірному товаристві й остерігалися грішити „но“ чи вказівним „о“, хіба що надавали таким чином пікантності якомусь анекдотові.

Те, що наведені приклади стосуються середнього класу, який прагне вибитися нагору, зрозуміло, адже ні нижчі верстви передмістя – Калічанки, Монастериськи – не могли тут задавати тон, позаяк їх мало обходило, коли довкола звучала груба чи навіть непристойна мова, ні вищі класи, які були покликані репрезентувати духовну і культивовану Буковину. І все-таки тут можна згадати про різного роду курйози, які звеселяли нас і притому все ж потребували обґрунтування, і варто навести як приклад вже цитовану на початку фразу про оберлюфт.

Хто в гарячі дні – а таких було достатньо – спрямовував свої стопи на берег Пруту, щоб там „зануритися“ –

гарне слівце, призначене насамперед для тих жінок, які освіжались поза громадським пляжем, заходячи у воду в сорочках, щоб відтак з блаженним „а-ах!“ упірнути й виринути, так що сорочка розпускала на воді, наче квітка (а як воно виглядає там під нею, це нікого не обходить!), той спочатку довідувався про температуру. І при цьому йшлося не тільки про температуру води, але й про навколишні умови, які в народних устах називалися „оберлюфт“. Над тим, що протилежного поняття „унтерлюфт“ немає, ніхто не задумувався.

Та жив у нас один чоловік, якому „оберлюфт“ чи „унтерлюфт“ були байдужі. „Що означає оберлюфт, коли мене чекає Прут!“ – такий девіз мав упродовж десятиліть професор музики Антон Коллер, який по-своєму був видатною особистістю. Як лицар буршеншафту „Шларафія Прутана“ він носив ім'я Шрум-Бум Нормально-настроєний, мав білий чуб, а під аж ніяк не богемським носом – він походив з музично ціхованої частини монархії – величезні вуса, в яких часом губилася люлька. Шрум-Бум був фанатом купання. День у день долав він добрих чотири кілометри до Пруту й так само назад і віддавався там хвилям ріки. Гордо оголошував він потім, що цього року він скупався уже 242 рази, однак він хоче довести цю цифру щонайменше до 300. Те, що ми його дражили, буцім він шукає Пруту там, де впадає каналізація, оскільки там тепліше, він сприймав з посмішкою. „Саме тому в мене такий здоровий, смаглявий колір шкіри“, – віджартовувався він добродушно. На новорічне свято ми приготували йому щось особливе: він отримав оторочені хутром купальні труси, які були прикрашені червоним серцем. В них він начебто купався, починаючи з листопада.

Мовними особливостями, які прийшли в нашу буковинську говірку з інших мов, займався свого часу професор Порубський у своїй книзі „Довкола ратуші“. До німецького словника вони потрапили переважно з української і ввійшли в розмовну мову, якою не обов'язко-

во користувалися у вишуканому товаристві чи в університеті; однак ці слова були зрозумілі всім.

Якщо, наприклад, йшлося про „перекинчика“, то всі відразу розуміли, що тут мається на увазі перебіжчик, відступник, партійний ренегат, як би сказали сьогодні. Якщо ж хтось мав справи з тюрмою, то його іменували „кримінальником“, який доти був собі лишень звичайним „лайдаком“, голодранцем. Слово „голодник“ було утворене з українського „голод“ і мало на увазі того, хто жив упроголодь. Цікаво, що в таких словах часом була втілена й історія, позаяк поняття „магометник“, себто пройда і хитрун, вказувало на турецький період і на ймення пророка, послідовники якого свого часу також правили на Буковині.

До цього ще можна долучити й деякі перекручення, коли, наприклад, „Габсбургсгьогє“ називали „Гарбузгьогє“, асоціюючи її з гарбузами. Або згадати того шевця з Калічанки, який звався Ян Свергоцький і відрекомендував себе як майстра, „що шиє нові чоботи і ремонтує шкраби“, – останнє не має нічого спільного з коростою (Skabies), а означає старе, стоптане взуття.

Наведені лексичні багатства можна було б легко примножити, однак не треба „діллити“ читача... Ага, це ще одне слівце, яке прийшло до нас із їдишу. „Діллити“ не має нічого спільного з англійським „deal“, а має на увазі „діллера“, людину, яка своїм безкінечним базіканням заб'є співбесідникові всі памороки, занудить його до смерті, що можна проілюструвати історією про чоловіка, котрий скаржиться лікареві: „Пане докторе, я розмовляю сам з собою!“ – „Це не хвороба!“ – „Так, але я невинуватий діллер!“

Інший варіант називає такого чоловіка „нидником“, словом, що походить від польського „nudziarz“. Але доволі „діллити“; вистачить і вже сказаного.

МІСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ

Дзвони звістують про його прибуття...

Чернівці були у всьому містом зі зразковим порядком, котре знало собі ціну і постійно дбало про те, щоб у тих ділянках, які перебували у сфері його відповідальності, усе виглядало якнайкраще, постійно скеровуючи увагу на нагальні потреби. Що б не потрапляло у його відання, воно завжди стояло на рівні тогочасних технічних можливостей. І якщо перед Першою світовою війною ці можливості і не були останнім криком, то у нас дбали, аби місто якимось функціонувало; і воно функціонувало.

Особливу увагу приділяли чистоті вулиць. Когор-ти підмітальників, які ще не мали у своєму розпорядженні машин зі щітками, здатними обертатися, бралися до роботи на світанні і підбирали все, що хтось бездумно викидав під ноги, хоч треба сказати, що й самим городянам не бракувало схильності до порядку. Звичайно, цигаркові недопалки окреслювали параболічні дуги, як це вже водиться, однак годі було собі уявити, щоб хтось бездумно викидав щось більше, і як не можна було в нас побачити на узбіччях вулиць мертвих кішок чи чогось іншого, не менш огидного, так само й наші собаки видавалися стриманішими, чи, може, просто менше впадали людям у вічі, що також лежить у сфері можливого.

Добре бруковані вулиці, вимощені великими плитами тротуари в центральній частині міста, на яких так дзвінко відлунював крок, любовно доглядалися, і робилося все для того, щоби притлумити пилюку, якої, зрештою, було не уникнути.

Якщо пізніше у нас і з'явилися поливальні машини, в яких вода лилася на колесо, що оберталося, і в та-

кий спосіб розбризкувалась, я б хотів тут все-таки з любов'ю згадати про ті механізми, які мали вигляд великої діжки, що рухалася на колесах, з причепленим ззаду довгим шлангом, який увінчувався розсіювачем. Цей шлейф поливальник тримав на линві і махав ним туди й сюди, направо й наліво, так, що вода рівномірно поливала вулицю. А якщо володар цього шланга був настроєний пожартувати, то він надавав своєму механізму такого сильного розмаху, що бризки сягали й ніг пішоходів. Однак вони розуміли такі жарти й не сердилися.

Коли ж поливальник під час цієї розмашистої роботи ще й наспівував, то це була, ймовірно, колискова, яка найбільше відповідала ритмові.

Цих візків для поливання вулиць була відповідна кількість, отож їхні маршрути не видавалися надто короткими, і якщо на периферії пилюка й почувалася безпечно, то всім було зрозуміло, що не скрізь можна розкрити коштовну вологу, і в таких випадках покладалися на благословенний дощ.

Про пилюку дбали також ті величезні, готові прийняти в себе все, що завгодно, вози, про які в народі казали:

Хмари вгортають його.

Дзвони звістують про його прибуття,

і з підворіть

вибігають жінки і дівчата,

віддати йому дари свої...

Про кого тут мова? Звичайно, про сміттяря, перед яким біг чоловік із дзвіночком – дзінь-дзінь-дзінь... сміттяр вже тут!

У суворо визначені дні він їхав своїм маршрутом, приймаючи – і тоді піднімалися хмари пилюки – те, що для нього старанно готували, не так, звичайно, як сьогодні, проте щоразу повну сміттярку домашніх дарів. І тоді деякі „дароносиці“ могли почесати язика, перш ніж

запряжений здоровенними шкапами віз рушав собі далі... дзінь-дзінь-дзінь... сміттяр вже тут... лунало за рогом.

Зрозуміло, що до міських установ належали також вельми офіційні інституції. І тут, звичайно, дуже важливою була пожежна команда. У її розпорядженні були вози з розсувними драбинами. Ними можна було добратися щонайвище до третього поверху; однак хмарочосів у нас не було. На колесах прибувала й вода, забезпечуючи поживу помпам, які досить пізно були переведені на технічні рейки і в ті далекі часи забезпечувалися командою з двох чоловіків – пом-пум, пом-пум у поті чола і при сусідстві спеки. З шоломами на голові, чоловіки в блакитних мундирах виконували свій обов'язок, гукаючи один одному підбадьорливі слова і являючи приклад переконливої ретельності, як я довідався ще дитиною, коли горіла наша конюшня і вони рятували батькового коня, який відмовлявся покидати стайню. Зрештою вони зав'язали Фалладі очі і вивели його надвір.

Якщо ж „приборкувачі вогню“ вирушали, коли було вже темно, то до жахливої гуркотнечі додавалося ще й факельне освітлення, немовби йшлося про те, аби підпалити щось, а не порятувати від вогню.

Транспортним засобом служила, як уже згадувалося, „електричка“, що її нерідко скорочували до „летрички“ і яка нормально звалася трамваєм. Від станції „Фольксгартен“ він їхав через усе місто аж до моста через Прут, мав колись два класи, а влітку, в купальний сезон, переходив на відкриті вагони, в яких і на яких пасажери висіли гронами, що на відрізку біля залізничного вокзалу було вельми небезпечно. Особливо хвалитися цим транспортним засобом не випадає, але ми любили його, коли він весело видзвонював дорогою, а ввечері повертався у свій притулок біля Фольксгартена. Те, що спочатку він мав навіть відділення для курців, ви-

дається майже легендою, яку пізніше, через заборону, позбавили ґрунту.

Я не знаю, чи приносили якусь користь плакати. Трьох чи чотирьох плакатних стінок вистачало для театру, реклам та некрологів.

На міській службі перебували й шкуродери, яких у нас називали гицлями. Звідки прийшло це слово, важко сказати; твердження, що тут якоюсь мірою задіяна сама професія, позаяк вона вимагала переслідувати і травити собак (нім. „hetzen“), не витримує критики. Але звідки воно б не прийшло, моя відроза до нього була незмінною.

Один з їхньої гільдії забрав мого любого фокса просто з підворіття, щоб зачинити його у свою клітку. Мій вереск геть сполошив усю ад'ютантуру 22-го піхотного полку, проте він зі здобиччю уже зник з очей, замкнувши мого Елі. Батько потім уладнав усе, влаштувавши в шкуродерні на Пруті чималий скандал. Так мій улюбленець знову вийшов на волю, і його не спіткала перевірка на вміст жиру, що з ним неминуче трапилось би, позаяк він був добре вгодований, а сабаче сало вважалося ефективним засобом від сухот.

Отож я знову міг тішитися ним і водночас виказувати свою активність. Яким чином? Ну, хоча б через охайність, оскільки в кишені мого фартушка, який я носив, будучи трилітнім, лежав папір, і коли Елі щось таке коїв, то я вважав своїм обов'язком підтерти його в тому місці, яке можна було добре вичовгати лише під час катання на ковзанах.

Підступне викрадення Елі і пов'язані з ним хвилювання залишили в моїй пам'яті помітний слід, і коли я через багато років навчався вже в гімназії і через „Save sapem“ довідався дещо й про собак, то заснував з кількома однокласниками товариство з визволення собак, через яке ми мало не наразилися на конфлікт з міською злагодою, позаяк гицель був посадовою особою, службов-

цем магістрату з відповідними правами, обов'язками й ласо, інакше кажучи Dogboy. А трапилося це так.

Горезвісна клітка на колесах, з дверцятами ззаду, знову гуркотіла по Нойє-Вельт-гассе, якраз у той момент, коли ми поверталися додому. Знову праворуч і ліворуч ішли ловці зі своїми арканами, і знову спритним кидком вони упіймали нещасного бездомного. Тоді ми й почали діяти.

Улесливими словами й подивуванням їхньою спритністю ми втягнули закидачів ласо у розмову щодо їхньої гідної подиву діяльності. Тим часом один із нас підступив до клітки, швидкий рух — дверцята відчинилися, і з голосним гавкотом, який ми тлумачили як знак подяки, два в'язні вирвалися на волю. А ми за ними. Ляпасів ми не дістали, хіба що почули кілька оригінальних українських прокльонів, у яких ішлося про матір та про різного роду непристойності. Одного з борців за свободу, щоправда, затримали перехожі. Так про цей випадок стало відомо дирекції школи, однак все обмежилось зауваженнями і довгим дидактичним вичитуванням про корисність міської інституції, яка захищає громадян від сказу.

Те, що гицель аж ніяк не годився для виховного процесу, засвідчує випадок, коли зазвичай чемне дівча гукає до матері:

„Мамо, ховайся! Гицель іде!“

„Навіщо, хіба я собака?“

„Він ловить і свиней!“

Після таких зухвалих, майже гріховних слів дівча мало червону попochку.

На цьому ми завершуємо розділ про міські інституції.

РОЗДІЛ У МУНДИРІ

Все було б так чудово, коли б не було на світі отої падлюки, геройської смерті!

Буковинська вояцька приказка.

Чернівці мали також свою військову традицію, і ніхто з тутешніх не посмів би її заперечувати. Ця оаза після гарнізонів Галичини мала найкращу славу. Ніхто з тих, кого сюди переводили, не сприймав це як кару чи як пониження у військовому сенсі, навіть якщо в першу мить когось це боляче зачіпало. Але в такому разі він міг бути певен – тут було інакше, ніж у Тернополі чи Жешуві, Коломиї чи Станіславі. У нас жилося розкішно, позаяк у краї аж гуло від заможних дідичів, котрі охоче шукали собі зятів там, де яріли яскраві мундири. А те, що при цьому надавали перевагу уланам восьмого полку чи офіцерам восьмого полку польової артилерії, можна було розглядати як снобізм.

Крім уже згаданих полків № 8, казарми яких розташовувалися на периферії, наприклад, на Жучці, в центрі міста стояла як цісарська і королівська, так і цісарсько-королівська піхота. Крайовий полк ерцгерцога Євгенія, який мав раніше ім'я барона Келлера, був під номером 41. Від цих хлопців іменодавець мав би втіху. Це були вояки переважно румунського й українського походження, які пізніше відважно билися у світовій війні, однак у мирні дні вони гордо носили свої відвороти сірчаножовтого кольору і справляли неабияке враження на красунь, що служили в бюргерських родинах. Не один шлюб завдячував 41-му, не одна дитина мала там свого батька, навіть якщо вона з'явилася на світ не обов'язково в шлюбі. Але у нас вміли бути й великодушними, навіть якщо й рідко кому подобалось, коли Катріна чи Аниця раптом

соромливо опускали очі додолу, позаяк під фартухом уже починало округлюватися. Таких хибних кроків намагалися не помічати, нерідко й допомагали, якщо доходило до цього. Проте відтак не дорікали за таку недоречність. Рідко коли гіпертрофоване поняття про мораль виливалося в 14 днів, які дівчата мусили ще відпрацювати, перш ніж покинути дім.

Якщо цісарські і королівські піхотинці були величні, то ті, котрим поміж „ц.-к.“ не вистачало сполучника „і“, не уступали їм в елегантності. Вояки цісарсько-королівського піхотного полку № 22 повсякчас змагалися зі своїми жовтими товаришами; їхня зелень на осетрово-сірому справляла не менше враження, а парадні капелюхи, в які було втикано пір'я півнячих хвостів, нічим не уступали гусарським чако.

Батальйон цих вояків, пізніших стрільців, стояв у маленькому містечку Радауци, яке для великих конезаводів монархії розводило породу Ель-Бідаві і могло похвалитися найдавнішою православною церквою краю, заснованою ще Богданом Воде I у середині 14 століття. Крім того, воно мало ще й ту перевагу, що через місто проходив, пахкаючи димом, місцевий потяг, а суворими зимами він часом застрягав у снігу, якщо намагався подолати підйом навколо Кройцберга, Dealul Crucei. (Цей потяг має на своїй совісті одного офіцера 22-го полку, якого схарапуджений кінь скинув під локомотив).

Ці маленькі Радауци не здогадувалися, що вони стануть знаменитими як резиденція родини мого батька. За бабусиним наполяганням мій батько наважився залишитися там і відмовився поїхати працювати вчителем у Вінер Нойштадт, що йому, можливо, подовжило б життя.

Побожність бабусиноного дому передалася і йому, глибока віра його матері, яка не завадила їй стати суворою директоркою дівчачої гімназії, позначилася на його по-

ведінці. Отож ад'ютанту і командиру роти деташованого з Чернівців батальйону було притаманне щось власне зовсім не військове.

Під час повернення його роти з навчань їм назустріч ішов панотець, що поспішав з останніми дарами до вмираючого, а попереду – міністрант із дзвіночком.

Чи згадав батько при цьому знаменитий вірш, де йдеться про коня, що мав нести месію, — цього напевне ніхто не відає, але те, що він наказав своїм воякам зупинитися й вишикуватися, щоб віддати честь Господові, заперечити неможливо. І так само безперечні й наслідки. Чутка про це поширилися містечком, і деякі городяни, котрим важила не так віра, як добра нагода нашкодити, сповістили про цю подію в належне місце, і так ця звістка дійшла різними шляхами аж до самого цісаря.

І далі відбулося щось типово австрійське. До відчитування чи догани, на які сподівалися донощики, не дійшло, навпаки, благочестивий старший лейтенант отримав щонайвищу похвалу Його величності цісаря Франца Йозифа I. Ачей був не гностиком, наш цісар.

(З ним я зіткнувся після смерті мого батька обхідним шляхом. Мій батько покинув цей світ незадовго до прийняття закону, за яким підвищувалася пенсія удовам. З огляду на це моя мати написала прохання на ім'я Його величності, яке увінчалось успіхом: на моє виховання їй виділялося щомісяця 20 крон з приватної скарбниці цісаря. Для мене і мого зухвальства це мало наслідки такого роду, що після кожного докору, який стосувався моєї поведінки, я відповідав: як на 20 крон, що затрачаються на моє виховання, то я ще досить добре вихований! Що я відав тоді про справжню ціну цього жесту?).

Але повернімося до Чернівецького гарнізону. Крім уже згаданих військових одиниць, у ньому могли бути й

піонери. Чи це й справді так, я не можу гарантувати, хоча й моя генетична пам'ять повинна була б зобов'язувати мене знати це достеменно, позаяк серед моїх предків було чимало офіцерів. Один із них — по материній лінії — відморозив собі 1812 року у наполеонівському війську щобики і позбувся волосся, а мого дідуся Маріна перестріла біля Сольферіно дуже недружня куля. Після того він змушений був покинути 41-й полк і оселитися яко дідич в Румунії. Він вів там господарство, але під час полювання став жертвою випадкового пострілу і попрощався із земним життям.

Пробачте мені цей екскурс в особисте; повернімося до Чернівців. Тут у 41-му піхотному полку служив майором один мій названий дядько, аж поки його, гейби як штрафника, не перевели в Галичину. Він носив старовинне семигірське ім'я Ган фон Ганненгайм і був оригіналом особливого гатунку. Він славився як чудовий майстер столярних справ, мав велику втіху від своїх акваріумів і вигадав для спілкування зі своїм денщиком особливу мову, якою за допомогою кодових слів „шарамура“ і „парамуха“ у найкоротшій формі віддавав накази, які стосувалися службових обов'язків офіцерського ординарця. До своїх предків дядько зараховував Артура ден Маттес Турна, який так само відіграв свою роль у 30-літній війні, як і в драмі Грільпарцера „Розбрат“. Своїми предками дядько пишався, проте не менше пишався він і своєю часткою „фон“. Дома він мав галерею олійних портретів — бородатих мужів зі щитами і стрічками через плече, звідти він і собі дещо запозичив, і то чимало.

Коли після якихось польових вправлянь командир полку голосно і з притиском вигукнув: „Капітан Ганненгайм!“, — дядько навіть вухом не повів, і повторний вигук: „Пан капітан Ганненгайм!“ — також не примусив його поворухнутися. Тоді полковник, який побагровів

від люті, заволав щосили: „Пан капітан Ган фон Ганненгайм!“ – і відразу почув у відповідь: „Слухаюсь, пане полковнику!“

Отаке-то відбувалося в Чернівцях року Божого 1909-го.

Але вже через два роки такий гордий своєю шляхетністю дядько упав у немилість. Так, принаймні, писали газети, які під час гарячої виборчої кампанії вважали себе покликаними нещадно критикувати всіх і кожного. Боротьба була гостра й непримиренна; йшлося про національні й соціальні інтереси, та й промови, якими пані Григорович, вишколена в Росії, запалювала серця, підливали масла у вогонь. Зазвичай таке тихе і мирне місто нагадувало вулик під час роїння, де вже неможливо було побачити, хто з ким воює. У кожному разі, не виключалася можливість зіткнень; здавалося, що небезпека безупинно наростає. Отож з боку держави було вжито відповідних заходів, і на Рінгплац виведено військо — роту вояків під командуванням капітана фон Ганненгайма було направлено туди, де зібралася бунтівлива, величезна, підживлювана вихідцями з передмість юрба. Позаяк вона підступала все ближче і ближче до прибулих вояків, то пролунала команда: „Назад!“ Вона прозвучала над майданом по-військовому коротко, проте не знайшла там ні послуху, ні розуміння.

Отоді-то капітан Ган фон Ганненгайм і вдався до оригінальної методи, яка не описана ні в службовому, ні в польовому регламенті. Його команда: „Рота! Приготуватися до плювання!“ – була перекладена унтер-офіцерами по-українськи. Шість десятків уст почали помпувати і накопичувати слину. І коли останнє попередження відступити й розійтися залишилося поза увагою, на Рінгплаці крайової столиці пролунало: „Рота – плюй!“ Те, що так довго збиралося й трималося під язиком, вирвалося воякам 41-го, які знемагали від внутрішнього сміху,

великою дугою і точно влучило в ціль! По суті, це була розвага для селянських хлопців – хоч раз показати городянам, чого вони варті.

Чи були встановлені при цьому рекорди дальності та кількості виплюнутого – зафіксувати не вдалося. У кожному разі, бунтівлива юрба з криками і гидливістю відступила. Сьогодні вона, либонь, озвіріла б. Майдан спорожнів. Унікальна у своїй оригінальності вигадка розрядила загрозливу обстановку.

Газети, особливо ті, що підтримували демонстрантів, у своїх статтях перевершували одна одну. І ось наслідок: дядько Артур змушений був написати рапорт, почалося розслідування цього випадку, і слина бризнула аж до парламенту. На його запитання: „Що ж, я повинен був розганяти людей багнетами, чи, можливо, навіть стріляти в них?“ – можна було почути тільки щось про „честь армії“ та „громадянські права“. Отак у службовому списку з'явилися деякі темні пункти і догана. З такого рішення можна було б посміятися. Але пан капітан перемкнув свою увагу на своїх японських золотих рибок і говорив, що своїми балухатими очима вони нагадують йому своячку.

Якщо підтекстом цього випадку були все-таки серйозні речі, то в іншій історії йдеться про мовні труднощі. Наказ „плюй!“ був частково зрозумілий, частково легкий для перекладу, а ось слова одного командира полку, з якими він звернувся до батальйону 41-го, стали для українського контингенту проблемою.

На Балканах тоді знову виникла серйозна криза, якраз у той момент, коли новий командир повинен був прийняти полк. Він прибув із Зальцбурга і не розумів жодного слова з наших крайових мов – румунської, української чи польської, — зате мав у своєму розпорядженні багатий на образи словник, який виражався у високопарних і бездоганних у мовному відношенні фразах,

для виголошення промови. Отож, і в цьому випадку він хотів обережно пояснити довіреним йому солдатам-українцям світове становище. І він мовив до вишикуваних вояків:

„Männer, der politische Horizont überzieht sich mit Wolken. Es droht Gefahr. Seid auf der Hut!“ І відтак мовив до чергового службиста:

„Перекладіть це людям!“

Однак той, не чувши ніколи раніше такого високого стилю, на хвилю зам'явся, а відтак рішуче випалив:

„Пан обершт сказав, що завтра буде дощ. Одягайте мантиль!“

Пан полковник був — після того, як йому все пояснили, — трохи спантеличений.

До багатьох наших активів треба зарахувати ще й військових лікарів, яким часто зовсім безпідставно не довіряли. Бо ж не кожен обмежував свій діагноз лише бронхітом та тісним взуттям і приписував аспірин та клізми, як про це читаємо у „Швейку“. Ми мали в Чернівцях чудових знавців своєї справи, до яких зверталось й чимало цивільних пацієнтів, як, наприклад, штабний лікар доктор Райтманн, товариш мого батька, а поза своєю професією блискучий танцюрист: він започаткував на ковзанці Грудера фігурне катання, а в бальній залі був найелегантнішим танцюристом. Проте як лікар він одразу розумів, як підійти до пацієнта.

Після смерті батька моя мати так зіпсувала собі нерви, що знаходила в собі всяку болячку, про яку вона тільки десь чула. А коли наша сусідка померла від завороту кишок, вона так скоцюрилась, що не могла вже ходити рівно і, згорблена, прийшла на консультацію до доктора Райтмана.

„Пане докторе, у мене...“

„Нічого у Вас нема, шановна пані, абсолютно нічо-

го!“ Він підвищив голос: „Але якщо Ви і далі будете себе так поводити, то потрапите до божевільні! Випряміться! Ще... ще більше... так! А тепер ідіть прямо і прямісінько додому і запам'ятайте, що Вам сказав Райтманн, товариш Вашого покійного чоловіка! Цілую ручки, шановна пані!“

Моя мати йшла додому рівно і співала осанну панові штабному лікарів.

У мого батька був ще один товариш, також лікар, — доктор Райнінгер, чудовий стоматолог, який мав, однак, невеличку ваду, від котрої більше страждав він сам, ніж його пацієнти: він був гіпернервовий, цей маленький чорний панок, єврей, як і Райтманн. Я змушений був згодом припинити свої візити до нього, оскільки він, по-перше, не хотів брати від мене, сина його товариша, гроші, а по-друге, його нервозність передавалася й мені, коли він, наприклад, повинен був витягнути мені хворого зуба: він запалив цигарку, ходив туди-сюди і бурмотів собі під ніс: „Важкий зуб, о, він болітиме!“ І дивився співчутливо на мене, в той час як я очікувально сидів у кріслі.

Він був першокласним зубним лікарем, джентльменом серед офіцерів. І з усмішкою сприймав дотепне чернівецьке запитання: „Was ist der Unterschied zwischen Dr.Reininger und Dr.Pitzinger?“ („В чому полягає різниця між доктором Райнінгером і доктором Пітцінгером?“) А відповідь звучала так: „Der Reininger reinigt und der Pitzinger pitzt die Zähne!“ („Райнінгер чистить, а Пітцінгер пцує зуби!“)

І такі жарти витали в Чернівцях. „Колега — справжній фахівець!“ — казав, посміхаючись, доктор Райнінгер.

ФІЛЕС І „VIELES“

Як і скрізь, у нас дбали про те, аби любі діти знайомилися одне з одним, що, звичайно, мало для дочок багато важливіше значення, хлопці ж потрапляли до категорії тих, котрі „ще надолужать своє“. І навіть якщо в наш час і не заходило так далеко, як це було прийнято у ранньому і пізньому середньовіччі, коли заручали спадкоємців у пелюшках і складали всілякого роду обітниця, які потім неможливо було виконати, ми також давали собі і у цьому раду, хоча й жодна умова типу: „Якщо не подобається, можна обміняти“, – у нас не діяла. Те, що у євреїв робили свати-посередники – „шадхени“, –

*Єнте, о Єнте,
ах, дай чоловіка,
придбай чоловіка,
подай чоловіка... –*

заклинають в опереті „Анатевка“ сваху, – у нас згодом шляхетно й нерідко цілеспрямовано виконували уроки танців. І тут Чернівці мали свою традицію.

Я хотів би знати число тих, хто познайомив в інституті Антона Філеса під час вальсу. Там вони могли пізнати те, на чому Вольф Бер Пфедферкорн наголошує в своїх „Дротярах“: „Найприємніше на кожному балу є гарні манери у бальній залі!“ У Філеса цьому можна було навчитися.

Його ім'я і його метода були гарантією якості. Філес – це була марка. Він навіть читав курс „Танець та естетика рук і ніг“ в Альма Матер Франціско-Йозефіна, що чорним по білому значилося в лекційному плані. Його метода була точна й надійна. Вона вже мала патину культури, вивіреної тривалою традицією, проте аж ніяк не

застигла й не заскорузла, позаяк по війні, коли в танцювальний зал увірвалися нові віяння, він цілком у дусі часу перелаштувався на танго, шіммі і фокстрот. Але все-таки не забував при цьому і гавот, лансьє чи менует.

До цього експерта публічного мистецтва танцю записувалися на курси адепти академічних товариств. Армінії, тевтони й аллемани вчилися робити кроки на паркеті і не думали про те, що їхні взірці й іменодавці навряд чи й пробували таке на лісовому мохові. Вони знали інші прийоми, повторити котрі було аж ніяк не-легко. Інші національні товариства мали своїх власних учителів, котрі, однак, не були такими визначальними для Чернівців та цих рядків. Часом ці курси відвідували й цілеспрямовані та далекоглядні дами, що належали не до простого люду, а мали шляхетних батьків і походили з „добропорядних родин“.

Отож щотижня ми збиралися у Філеса, у не надто просторій залі, на стінах якої висіли „мисливські трофеї“ маестро: в різьблених рамах, які підтримувалися арлекінами та іншим подібним людом, презентували себе ім'ям та роком народження випускники танцювальних курсів, які з погордою дивилися на тих, хто ще тільки починав управлятися в цьому мистецтві. В кутку стояв рояль, а одна із вужчих сторін мала вздовж стіни балкон або галерею, чи, як твердили злі язики, курячі бантини, звідкіля зацікавлені матусі суворо слідкували за тим, з ким вальсує їхнє чадо. Замучений піаніст барабанив по клавішах, але часом маестро брав до рук свою скрипку і награвав нам щось, кружляючи водночас граціозними кроками по залі. У такий спосіб „професор“ демонстрував манеру рухатися.

Все це вельми подобалося, і вже після перших уроків можна було зорієнтуватися, отож та чи інша молода панянка потрапляла незабаром у „добрі руки“ і під ревниву опіку. Кожен прагнув дістати право на „останній

вальс“, який означав приблизно те, що й троянди, які дарують у Тиролі. О, це було так гарно, а шлях додому здавався просто казковим, якщо ти супроводжував ту, за якою упадав.

Раз чи два упродовж курсу відбувалися так звані „продовжені вечори“, які Філес зі своєю дружиною влаштовували особливо охоче, позаяк матері дівчат були зобов'язані забезпечити невеликий буфет – бутерброди, десерт і торти, в той час як на напої вистачало заощаджених грошей від вхідних квитків.

Філес одягався по-святковому, в чорний фрак. Від його ескарпінів панчохи сягали до колін, під якими зав'язувалися короткі панталони, ноги демонстрували елегантний крок – носочки навскоси – і бездоганний такт. Він любовно дивився на своїх дітей, час від часу давав якусь невеличку вказівку чи зауваження, якщо йому щось не подобалося, і аранжував таку важливу другу кадрили, яка давно вже була розподілена.

Тим часом мадам Філес слідувала за тим, щоб нічого не пропало з того, що лежало на тацях. Вона забирала собі те, що залишалося, а часом і веліла винести цілу тацю, якщо їй здавалося чогось забагато. І при тому вона вже прикидала в умі виручку і мріяла про наступний „продовжений вечір“.

З цих танцювальних курсів виросла не одна романтична квітка, і багатьох вони звели до купи. А що при тому дехто, не довго думаючи, зопалу й одружився, можна вважати за успіх, однак набагато приємніше було, коли цьому кінцевому пункту передувало тривале залицяння, в якому на рандеву сходилися обожнювання й почуття, либонь, найчарівніше у ширянні між бажанням та його здійсненням. На цій стадії намагалися якомога частіше зустріти жаданий об'єкт пристрасі, ба, навіть очікували на розі недалеко від дівачого ліцею на Ландгаусгассе

наближення обожнюваної. Я ж пишу це, перепрошую, з власного досвіду!

Тоді, перед Першою світовою війною, і в період, що передував наступній, ще цінували порядність і форму. Тоді ще існувало щось на кшталт святої боязні і шаноби, яка остерігалася заходити надто далеко. (Винятки були бажані і віталися.) Відважнішим можна було податися на Габсбургсьгоге чи в якийсь інший гарний куточок, якщо стояла тепла пора року, взимку ж таку нагоду давало катання на ковзанах, коли зі схрещеними навзаєм руками кружляли по колу, бажаючи тільки одного — аби ніхто не перебив цього раювання.

В ті часи, коли таке залицання для мене через вік ще не стояло на порядку дня, я заснував зі своїми молодшими однокашниками товариство „Перша допомога“. У дворі Німецького дому, де був обладнаний інтимний каток, розгортало воно свою діяльність, яка супровожувалася музикою капели 41-го полку, що підкреслювало наш порив. Зі щіткою, яка була призначена для обтрушування одягу після падіння, ми гасали по катку і намагалися допомагати тим дівчатам, які не могли втриматися на ногах; хлопці могли підводитися й самі. А якщо жертв не було, то ми з неабиякою вправністю інспірували їх появу. Один із нас грав роль вайлуватого, який сприяв падінню ковзанярок на льодовий паркет, інші негайно кидалися допомагати й обтрушувати їх. Цю гру я поставив на службу своїм ревностям і довів гіпотетичного противника разом з його партнеркою до падіння і синців. Нещасна дитина відбила собі всю сідничку, а я не міг запропонувати нічого, крім вибачення, що викликало злість її шанувальника і брутальну лайку. Отож товариство змушене було припинити свою діяльність. У кожному разі, з ковзанярської практики розвинувся той інтерес до протилежної статі, якому в наступні роки судилося стати провідними.

Зрозуміло, що ми намагалися підвести під свої флірти на уроках танцю ґрунтовнішу основу. Часом пропускали якийсь танець і галантно та виховано звертали-ся до матусі, якій улесливо підносили той закон, що його виражено у віршованих рядках:

*Добре сіно із трави,
що росте у лузі.
Якщо хочеш мати дочку,
догоджай матусі!*

Однак це не завжди допомагало. Нерідко матері – навіть коли дівчина відповідала взаємністю – вдавалися до сили, якщо вони нюхом чули заможнішого й достойнішого жениха. Тоді нам залишалося розбите серце і тихі сльози – все інше огорнуте пільмою.

Як це відбувалося в інших колах, коли він бажав, а вона була не проти, я не можу з певністю сказати. У сільського населення перешкоди в такому випадку не були нездоланими. Тут прихилили до себе не поезією, а радше руками; це було набагато бажанішим. Під час танцю на сільській толоці міцно притискали до себе, а відтак усамітнювалися з обраним об'єктом, якщо він ви-казував розуміння запитів хлопця, якому біс шугав у ребро. Часто траплялося й так, що кохання і лупцювання римува-лися, позаяк такі вияви особливо засвідчували почуття, а згодом і в шлюбі можна було почути плачевну скаргу, якщо відчувався брак мануальної сили: „Він більше не любить мене! Він уже давно мене не лупцював!“

Такому доказові кохання, сам того не відаючи, я одного разу перешкодив на Мельплац у Чернівцях, недалеко від будинку Музичного товариства. Переді мною йшли, міцно обнявшись, сільські хлопець і дівчина, і час від часу він давав їй у живіт доброго тумака, на що вона

реагувала протяжним, болісним „О-о-о-о...!“ Я яко лицар підійшов до хлопця і зажадав від нього припинити це знущання, однак вона здивовано глянула на мене, та-муючи сльози: „А вам що до того?“ Після чого я мусив вибачитися й відійти, а то й мій живіт міг відчувати кулак бурхливого коханця.

(Як парантеза до цього випадку мені згадалася інша історія, коли під час мого короткого перебування у Відні було поганьблено мою лицарську честь. Я кілька днів жив тоді в ательє Отто Тресслера і спав під смертною маскою Йозефа Кайнца. Мій друг наймав у Отто Тресслера помешкання, і я реваншувався запрошенням до театру. Коли відтак ми пізно ввечері поверталися додому по Петер-Йордан-штрассе, то почули з Тюркеншанцпарку голос, що кликав по допомогу: „Допоможіть, він чіпляється до мене...!“ Ми рішуче звернули в той бік, звідки лунав голос. І що за чіплення ми побачили? Не гвалтування чи замах на мораль, а собачий хоровод. Якась дівчина вивела свого цуцика з метою вечірньої профілактики, і тепер довкола неї кружляв величезний пес, який вважав маленьке цуценя гідним свого домагання. І в той час як дівчина, тримаючи свого улюбленця на повідку, примушувала його тріпотіти навколо себе, щоби перешкодити любовній сцені, вона кликала допомогу так, немовби псище зазіхав на неї саму.)

Вибачте мені, будь ласка, цей невеличкий відступ від теми і насолодіться натомість одною автентичною цитатою.

В одній кав'ярні під відкритим небом, з музикою й напоями, сиділа за столом польська дівчина зі своїм шапувальником. Проте коли він спробував під столом таємно погладити її коліно, вона відповіла: „Jak kochasz, to mów! Nje smaruj ponczochy!“ (Як кохаєш, то скажи! Не шмаруй панчохи!“).

VIVAT ACADEMIA!

Того, що Чернівці були університетським містом, неприязно налаштовані до нього воліють недобачати. Та що ви кажете, там, на Пруті – університет?

Авжеж, в 1875 році Чернівці отримали свою Alma Mater Francisco Josephina, а в 1975 році традиційні товариства буршеншафтів та академічних корпусів святкували у присутності Отто фон Габсбурга в Лінці сторіччя від дня свого заснування. Він мав, щоправда, тільки три факультети, серед яких не було медичного, проте здобув собі дуже добру славу, хоча колись Віктор фон Шеффель з деяким здивуванням і не без сумніву співав: „Здіймає вражено чоло з осоки Прут...“ Бо ж так далеко на Сході ніхто не сподівався на університет, де спраглі до знань могли здобути собі докторську мантию з теології, права і філософії, з першої, щоправда, тільки в сфері православної конфесії.

Разом з університетом у місто й у пивницю, чи, краще сказати, у пивниці, ввійшло життя. Весело було, коли пани студіозуси збиралися у своїх товариствах. І вони гордо носили свої стрічки, шапочки чи картузи, як і здобуті в поєдинках і на дуелях шрами. І позаяк штудіям віддавалося відразу п'ять народностей, то існувала безліч студентських об'єднань.

Армінії й тевтони парадували в червоному й чорному, готи любили зелене, алемани — блакитне. Католицькі франкони одягалися в біле. Це щодо німців. Блакитні і червоні картузи нап'ялювали на голови члени „Молдови“ і „Букези“, в той час як „Жунімеа“ утримувалася від певної барви. „Гасмонеа“, „Гебронія“, „Зефіра“ і „Геатід“ репрезентували єврейство у всіх його барвах. Польські об'єднання звалися „Лехія“ та „Огніско“.

Українці гуртувалися в товариства „Запороже“ та „Чорноморе“. І, нарешті, існувала ще й „Lesehalle“, яка доповнювала картину недільної прогулянки, що вела від центру, від Пардініґгоге на Рінгплаці, через Герренґассе до Німецького дому і назад. Повільно, розмірено. По-молодецьки ледь піднімали шапочки, вітаючи почервонілих дівчат і справляли браве, але, по суті, мирне враження, хоча не можна було й уникнути ворожнеч, після яких зі шрамів витягали нитки і пишалися такою чоловічою окрасою.

Місто було вельми жваве. Молодіжні розваги процвітали і створювали картину, яку називають громадським життям. Якщо в основному ніколи й не доходило до серйозної ворожнечі, то національних суперечностей вистачало. Тут товариства іноді досить довго, але аж ніяк не завжди, протистояли одне одному, і вистачало лише малесенької іскорки, ба, навіть одного запального дотепного слівця, як уже був привід, щоб наступного разу розпочати цехову бійку, супроводжувану словесною вибухівкою плюс гулями.

Я ще досить чітко пригадую собі, як у нашому під'їзді на Нойє-Вельт-гассе, 16, якраз навпроти Герренґассе, румунські студенти билися палицями зі своїми українськими товаришами. Там стояв страшний крик і оглушливий тріск, і можна було подумати, що наш тоді ще мирний світ скотився до краю прірви. Поліція у таких випадках не втручалася, і боротьба бушувала без помітної переваги якоїсь зі сторін, коли на арену битви вийшла моя мати і голосно вигукнула: „Перестаньте, панове! Як Вам не соромно, адже Ви — студенти!“

Після цього на якусь хвилю запанувала тиша — передишка в битві, потім вперед виступив один з воїнів, зледь підняв свою шапочку і мовив хриплим від запалу голосом: „Пробачте, шановна пані!“ А відтак до

своїх спільників і ворогів: „Всім геть звідси!“ І відразу потому битва бушувала знову, вже на вулиці, аж поки слабша група не покинула поле бою.

Це були ще ті часи, коли таким способом можна було припинити ворожнечу, і він виявлявся ефективним. Ми жили у ввічливому місті, і немає сумніву в тому, що кожне з академічних товариств було готове поставити добропорядність вище від тих відмінностей, які їх розділяли. Чернівці були культурним містом, навіть якщо вони й лежали так далеко на Сході.

Таким масовим побоїщам протистояли одиничні сутички, що виростали частково з національної антипатії, а частково з особистих стосунків. Нерідко тут були замішані ревності під час уроків танців чи якась суто приватна справа.

До таких випадків готувалися у залі для фехтування. Одні — суто зі спортивного інтересу, інші — спонуквані вже даними зобов'язаннями щодо поєдинків, які між собою завершували по-дружньому. Як випробування мужності. На відстані списа. Потім нерідко можна було побачити чорно- або червонокартузників, які парадували, прикрашені „подарунками“, якщо таке товариство взагалі наважувалося показати носа після проведеної і програної битви. І той, хто все-таки крокував там, носив їх з гордістю і гідністю, а, можливо, ще й насолоджувався алкоголем, щоб шрам більше впадав у вічі.

До таких випробувань мужності та взаємних зобов'язань долучалися, звичайно, ще й різного роду домовленості та дуелі з незначних чи серйозніших приводів, які вирішувалися на різних умовах — важчих або легших. У нас билися, хоча це й було заборонено, існували навіть свої „цирульники“, які вбачали своєрідний спорт у тому, аби зашивати колоті та різані рани. Незалежно — євреї чи християни — скрізь були гострі леза, які вже не одного розмалювали. Ми, заклопотані гімназисти, скла-

дали до їхніх ніг своє шанобливе подивування, заздрили їм і захоплювалися ними. А декотрі й наслідували їх у шкільних товариствах – таємниці, котра оберігалася від професорів, але котра часом знаходила їхнє негласне схвалення.

Чому у нас „билися“, було справою другорядною. За бажання завжди можна було знайти привід і обґрунтування, як, наприклад, мій домашній учитель, який належав до польського товариства „Лехія“ і носив світло-блакитну шапочку з блискучого шовку. Йому аж свербіло випробувати себе у фехтуванні, він недовго шукав і врешті знайшов. Винночервоний запорожець став його гіпотетичною жертвою, між ними відбувся такий короткий діалог:

„Добрий день!“

„Але ж уже вечір!“

„Ви, очевидно, не знаєте, що день має 24 години?“

„До Ваших послуг, пане!“

„До Ваших послуг, пане!“

(Мимоволі згадується зачин „Ромео і Джульєтти“, коли противники ґрубо провокують один одного: „Це ви нам наставили дулю, синьйоре?“)

Під час наступного уроку пан Зейк викурич пачку „Сімнадцятого“, і його латина завдяки свіжому шрамові звучала не так дзвінко, тому-то я й схопив незадовільну оцінку за класну роботу. Проте я захоплено тряс головою, в той час як він сьогодні, ставши сивим і мудрішим, щонайбільше здивовано трясся б від сміху.

Як би там не було, але студентська молодь майже не знала тоді якоїсь національної чи расової ненависті, і дівчатам вистрибувало серце з грудей, коли вони бачили у бальній залі Ґайба, Опольського чи доктора Куглера зі шрами на обличчі. А взагалі такі сліди легко піддавалися косметичному латанню, їх можна було усунути за допомогою кількох „голок“; щоправда, траплялися й трагічні випадки, і один із противників був позбавлений

внаслідок невдалого удару Божого світла й осліп. Нещасний винуватець змушений був виїхати за кордон.

Однак все у нас вирішувалося гострим лезом. Пістолетних дуелей у стилі „Забавок“ Шніцлера я не можу пригадати, проте знаю, що ще до мого народження один затятий дуелянт на ймення Бігарі постійно влаштовував дуелі, в які він намагався втягувати офіцерів. Одного разу, коли підступним чином було спровоковано молодесенького прапорщика, мій батько виступав як посередник, що виявилось вельми непросто: дуелі були заборонені, проте ніхто не хотів відмовитися від сатисфакції, позаяк це було б сприйнято як безчестя. Отож вони таки стрілялися, але на щастя мій батько знав власника пари пістолетів, які радше стріляли за ріг, ніж у ціль. Отож крові не пролилося, і випадок згодом було „забуто“.

Такій енергійній молоді протистояли аж ніяк не старці-професори, які б нагадували персонажів „Пробудження весни“ Ведекінда, як, скажімо, Кнохенбрух і Цунгеншлаг, а такі особистості, як Адлер, Кайндль, Зігель, Печек або ж англiст Кельнер, який здобув собі європейську славу.

Звичайно, були й оригінали – як люди і як педагоги, і навіть садисти, потребою яких було лякати й провалювати на іспитах, однак це були винятки, і в основному тон задавали авторитетні в суспільстві особистості, яким переляканий студіозус міг цілковито довіритися. Це були вчені високого рангу і чудові знавці своєї матерії, з якою вони вміли знайомити синів Alma Mater Francisco Josephina.

Часом з ними траплялося й щось курйозне, і тоді справджувалося те, що люблять розповідати в анекдотах про професорів. Так, про одного пана – його ім'я, на жаль, мені не вдалося встановити, та я й не зовсім певен цієї особи – розповідають, що одного вечора він був у гостях. Час минав у жвавій розмові, яка переривалася лише тоді, коли піднімали келихи або куштували буковинських

ласощів, вибір яких був вельми багатий. І якраз серед цього, приправленого духом і стравами, спілкування почалася жахлива гроза. Гриміло і блискало, і лило, немов з відра, і, здавалося, кінця тому не буде. Але позаяк було вже пізно, а господарі не хотіли, щоб гість вирушав додому, коли надворі розбушувалася така стихія, то йому запропонували переночувати в кімнаті для гостей, адже в таку неgodу...

Він із вдячністю прийняв запрошення, проте раптом кудись зник і довго не з'являвся. Спочатку подумали, що його відсутність зумовлена цілком природними причинами, однак, через якийсь час почали хвилюватися і заглянули туди, де він, ймовірно, мав би бути; адже йому могло, зрештою, й стати погано. Однак там його не було, і тривога стала ще більшою. Думали-гадали, які тільки припущення не висловлювали! Але в цей момент хтось подзвонив у двері. І – о диво!

На порозі стояв професор Ім'ярек – мокрий, як щур. Він просто швиденько збігав додому, щоб захопити нічну сорочку та зубну щітку!

Пізніше, коли чари розвіялися, і в край прийшли румуни, університет зі своїми корінними професорами ще кілька років провадив навчальний процес на новому ґрунті. В ньому залишилося декілька осіб, яких не тягнуло на Захід. Серед них був один дивак, котрий говорив державною мовою приблизно так, як тіролець, що співає з переливами (їподлює) по-румунськи, – професор доктор Пенеке, який займався геологією, археологією і взагалі землею, водночас і навчаючи цього. Він постійно носив – вже заради самого стилю – альпійські черевики та короткі штани і марширував так вулицями міста. Згодом, під час візиту короля Фердинанда фон Гогенцоллерн-Зігмарінгена, він буцімто вітав його по-румунськи. Король, як розповідають, був вельми захоплений альпійським акцентом вітальної промови.

РОЗВАГИ

Про місто можна судити і за його забавами, за розвагами його мешканців. Поглянути на їхнє дозвілля не менш цікаво, хоча тоді, перед Першою світовою війною, їх заледве налічувалося сто тисяч – і з них тільки невеличка частка після денних трудів і життєвих турбот шукала розваг і задоволень, відповідно до свого становища та суспільного статусу; знайти їх було неважко. При цьому дотримувалися існуючої ієрархії, відчуючи захоплені погляди і заздрощі тих, хто прагнув піднятися вище, намагаючись потрапити в місця розваг, де пили радощі життя способом, який вважався шляхетним.

Розважались у нас по-різному, і за формою цих розваг можна було визначити суспільний стан тих, хто розважався. Одні грали в тарок і кидали на стіл карти з дотепними, крутими, можна навіть сказати, традиційними слівцями. Для окремих карт існували особливі імена. Так, наприклад, тароківу тринадцятку називали Неділком, і мало хто відав, чому ця назва прижилася. У кожному разі, в цій грі відчувалося щось від тієї первісної сили, з якою за якістю й класом могли конкурувати хіба що „Двадцять один“ і „Шістдесят шість“, ніколи, однак, не досягаючи її популярності. Зустрічався також покер, вельми рідко віст, а в Чорного Петра дорослі не грали, вже радше в кончіну, яка вважалася безневинною.

У колі тих, хто звик розважатися по-бюргерському, можна було натрапити на приємне товариство, котре бавилося в преферанс. Згодом гравців почав гуртувати бридж, який став цілою наукою з палкими дискусіями про те, чи можна вважати вершиною кульбертсон. У кожному разі, це була гра, яка мала претензії на духовність, і в якій добра пам'ять відігравала таку ж роль, як і здатність до абстрактного мислення. Незабаром виникли цілі клуби,

влаштувалися регулярні зустрічі у вибраному товаристві, однак тенденція схилялася більше до розваги, ніж до спроб заробити гроші. Останнє полишали тим одержимим, які в спеціальних кабінетах кав'ярень, увійшовши в азарт, програвали величезні суми, залишаючи там нерви, а інколи й штани, незалежно від того, була це бакара чи якийсь інший різновид грабунку. Ці кола були добре знані, і часом розповідали один одному, що той знову програв ціле багатство, а інший був неспроможний навіть оплатити офіціантові рахунок.

До таких азартних випробувань – у цих сферах, які варто розглядати як суспільну забаву, існували свої спеціалісти та експерти – належало й доміно, у нас його називали букі-доміно, якому віддавалися постійні клієнти кав'ярень, що проводили за ним ночі. Найчастіше їх можна було зустріти серед єврейських комерсантів.

Цей професійний азарт аж ніяк не робив честі нашому містові. У сліпій пристрасті вони зверталися до молитовника сатани, незалежно від того, якими літерами той був написаний – латинськими чи гебрейськими. З єдиною метою – згаяти час – сходилося добірне товариство, аби приємно провести вечір, побалакати і при цьому часом казати „козир“ або „пас“. Щоправда, іноді були й „поправки“: „З такими картами Ви пасували, замість того, щоб ударити щонайменше трьома піками!“

Інколи до цього долучався ще й кулінарний елемент. У той час, як четверо панів тасували й роздавали, жінки також „роздавали“ те, що вони „натасували“, обрамлюючи азартну гру ще й улюбленими ласощами: загорнутими в капустині листки „галушками“ або їхніми меншими сестрами, які називалися голубцями, крім того, гарячими картопляними „пляцками“, котрі миттєво зникали, або, відповідно до пори року, варениками з вишнями, що купалися у сметані. В нас уміли насолоджуватися життям.

Проте наші розваги минали не тільки поміж пікою і бубною. Арена змінювалася, і часом ми віддавалися партії в кеглі, котили кулю і збивали їх певну кількість. Однак та куля, яка котилася по червоному й чорному полю, майже не мала у нас прихильників, не було в нас, наскільки я пригадую, й узаконених місць, де б гарячково робили ставки і з неймовірною легкістю програвали їх.

Якщо вже кегельбан був спортивною ареною, яка ще поєднувала пиво і сосиски з напруженою боротьбою, то під відкритим небом віддавалися справжньому спорту, який був у нас у великій пошані, що стосувалося школярів лише умовно; нам ще ці ігри забороняли, хоча ми й любили їх. Однак дорослі могли десь близько 1910 року найшляхетнішим чином вільно віддаватися насолоді тенісом. Тоді дами носили ще блузочки, які пасували до довгих білих суконь, а на голові мали, як правило, капелюшок – кокетливий і одягнутий набакир, але й чоловіки в той час одягалися ще поважно – в довгі кремові штани, і при цьому звертали увагу на те, аби все було за останньою модою. Відбивали також м'яча понад сітку або й у сітку і були ще дуже далекі від великих канонів цього виду спорту, хоча й були вже гравці, які, як на той час, мали неабиякий клас. (Завдяки одній зі своїх закоханих у теніс тіток я завжди мав старі тенісні м'ячики, які заштопаною ракеткою посилав у бік протипожежної стіни нашого будинку; пізніше як пристойний середняк я міг пожинати плоди цього самовиховання).

Футбол тоді ще не любили, хоча назвами „Ян“ і „Сокіл“ були представлені два клуби, які згодом почали плодитися під національними прапорами, мов кролики. Те, що пізніше почало так вабити маси, вважалося перед Першою світовою війною грубим, і „кращі“ люди його цуралися.

Кінний спорт належав верхнім тисячам, які щороку зустрічалися на іподромі, фліртували і робили ставки.

Там можна було побачити чимало дам у білих сукнях, і ліс грибів зі світлих парасольок розцяцьковував трибуни. Хлопчиськом я був якось присутній на одних перегонах, до того ж із трагічним фіналом. Це так глибоко закарбувалося в моїй пам'яті, що я навіть пригадую ім'я нещасної кобили, котра звалася Мізія і була позичена румунським кавалерійським офіцером австрійському драгунському лейтенантові Штайдлю. Під час стрибка через бар'єр Мізія знорувилася. Вона вдарилася об землю, і вершник полетів сторч головою в кущі. Перелом хребта, через кілька годин молодий офіцер помер. А Мізію пристрелив власник, хоча за свою природу вона й не мала бути покараною.

Те, що могла нам піднести наша сувора зима, вона підносила. Насамперед забезпечувала нам мінусову температуру, з якою доводилося мати справу, коли, наприклад, при мінус 20 ми вправлялися в лижному спорті, який тоді ще перебував у дитячому віці: надто довгі лижі, до того ж задовга палиця, за яку ми чіплялися і навколо якої танцювали, і якщо комусь вдавався телемарк, то це вже вважалося величезним досягненням. Сніговою ареною тоді нам ще служила толока; лише згодом виявили, що місцева гора Цецино була вершиною в прямому значенні цього слова.

Той, хто не терпів лещатарських дощок ні в себе над головою, ні на ногах, прив'язував собі на черевики залізні ковзани, масивні штуки, що закріплювалися спеціальним гвинтом, який називався ключем і своїми зубцями вгризався в обцаси. Досвідченіші поступово переходили на звичні сьогодні ковзани, що є одним цілим з черевиками. А тоді йшли до Грудера, котрий був власником великого плацу, або ж вдовольнялися малим майданчиком за Німецьким домом, на який зі стіни, що за нею знаходилася студентська пивничка армініїв, дивився цісар Йосиф II, якому згодом склав компанію пам'ят-

ник Шіллеру, після того як поет був змушений покинути майдан перед театром. Ми почували себе щасливими на ковзанці, хоча й мало кому велося так добре, щоб, згідно з приказкою, хотілося танцювати.

Танцювати? О, це було ще *те* задоволення: під відкритим небом у Фольксгартені, де в курсалоні грала цивільна капела, а часом і капела сорок першого полку, або – для сільського населення – на толоці Роші; отам можна було побачити справжній „данець“ з ухканням і голосом скрипки.

У нас вміли розважатися: дівчата, які мали вихідний, проводили свій час з „маленькими людьми“ в маленьких залах ресторацій і знайомилися там із солдатами й унтер-офіцерами, що хвацько підкручували вуса, часом і кохалися з ними, якщо від кружляння їм ставало недобре, вищі класи розважалися за зачиненими дверима. Там незабаром утворювалися окремі невеличкі групи, котрі репрезентували свою професію в тричвертному такті – поштові чиновники, залізничники, відділення цього чи того товариства, ремісники і так далі. А на деякі редути та на деякі бали приходили й кавалери з вищого суспільства, щоби побути людьми серед людей без повсякчасного контролю свого класу. А позаяк деякі зібрання й вечірки були костюмовані, то відкривалися особливо широкі можливості. „Прекрасна маско, я тебе знаю!“ – „Ти можеш мене пізнати глибше!“ Фіякри, які неподалік очікували фрахту, відвозили деякі парочки до місць дискретних задовольень.

Над усіма цими меншими й більшими вечорами, в масках чи без них, однак завжди у вихідних костюмах, підносились ціла низка подій, котрі треба було сприймати серйозно, якщо серйозність можна було віднести до цих шляхетних вечорів, вхід на які був пов'язаний із запрошеннями.

Великі об'єднання й академічні товариства вклада-

ли все своє честолюбство у те, аби уподібнитися до національних танцювальних свят, що вважалися репрезентативними для кожної нації, оскільки там можна було побути серед своїх, хоча задля ввічливості запрошувалися і були представлені також представники інших етнічних груп.

Так, наприклад, німці мали свої великі свята, якими опікувалися товариства: чорно-червоний редут Жіночого співочого товариства, блазенський вечір Чоловічого співочого товариства у карнавальний вівторок перед великим постом. Надзвичайно популярні й дуже добре відвідувані були танцювальні вечори, на які публіка буквально ломилася й шукала протекції, щоб одержати місце в ложі Німецького дому; бути присутнім там вважалося вже визнанням.

Вечори інших національностей були прив'язані до відповідних народних домів: румуни збиралися в своєму „Палацул націонал“, українці – в „Народному домі“, поляки – в „Домі польському“, євреї – в Єврейському національному домі, якщо не орендували зовсім великий зал, як, наприклад, зал Музичного товариства.

В австрійськи забарвлений румунський період особливий резонанс мав бал Товариства румунських жінок „Домнеле ромене“. Аранжували його за офіційної підтримки, і шляхетний організаційний комітет дбав, аби він вдавався на славу. Багато метушні, можливо, й трішки інтриг, але, як завжди, великий успіх.

Невеличка історія оповідає про ці приготування. Кожна з дам сприяла цьому успіхові не тільки репрезентативно, але й матеріально і жертвувала на вишуканий буфет свою частку. І ось на засіданні організаційного комітету його голова, графиня Ліза Василько, пояснює: „Я фінансую пунш, себто пані Лупу надає необхідні фрукти, пані Грушка — цукор, вино ми купуємо в комісійній крамниці, а я фінансую пунш.“ Це був скром-

ний спосіб внеску, і профінансований таким чином пунш наливали з позичених бочок у позичені келихи.

Те, що ці громадські зібрання досягали свого апогею у поляків, які утворювали відносно невеликий відсоток населення, дещо дивує. Однак саме на „польському балу“ у „Домі польському“ збиралася найіменитіша публіка. Дворянство з навколишніх маєтків та еліта міста — не тільки поляки — віддавалася задоволенню, шляхетності якого можна було позаздрити. Танцювали всю ніч і завершували бал тільки на світанні „Білою мазуркою“. Тут давалася взнаки польська гордість, не викликаючи ні в кого жодного спротиву.

Проілюструймо трішки цю гордість розповіддю про одну польську подружню пару, яка прибула до Святого Отця на аудієнцію. Шанобливість, поважність, поклони гостей, і зрештою Папа бере слово:

„Як тебе звати, сину мій?“

„Мене звати граф Станіслав Понятовський, моєю матір'ю була княгиня Сапега!“

„Ф'ю-ф'ю-ф'ю“, — просвистів здивовано Святий Отець і звернувся до графині: „А тебе, доню моя?“

„Мене звати графиня Ядвіга Понятовська, моєю матір'ю була одна з княгинь Радзивіл, уроджена Собеська!“

„Ф'ю-ф'ю-ф'ю“, — знову просвистів папа, ще більше здивований, а відтак спитав: „Ну, а діти у вас є?“

„На жаль, немає, Святий Отче!“

Тут Папа уже не свистів. Він видав тільки звук, що був схожий на співчутливе „прст!“

Само собою зрозуміло, що у нас плекали спілкування, підкреслюючи його візитами і прийомами. Ми були в добрих стосунках одні з одними і мали багатьох друзів, незалежно від їхньої національної приналежності. Зви-

чайно, бувало й таке, що ми намагалися відмежуватися від того чи іншого, оскільки він не вписувався у звичні рамки. Освіта й суспільний стан сприяли швидкому налагодженню контактів. Невдовзі зав'язувалась дружба. Дами мали свої зустрічі за склянкою чаю, під час яких можна було розповісти останні новини, і теревені процвітали, як і в кожному не надто великому місті, де добре знали одне одного. Чоловіки збиралися для розмов, змістом яких найчастіше були професійні чи ділові теми. Спілкування цінувалося, і незабаром знайомих називали друзями.

Особливо вишуканим видом контактів було товариство („Reuch“) „Шларафія“, що мало в Чернівцях назву „Прутана“, яке за своєю суттю вважалося дуже шляхетним, оскільки вступ до нього був можливий тільки після надзвичайно суворого відбору. Але той, хто проходив через нього, мав згодом змогу насолоджуватися під час веселих, а нерідко й серйозних, у культурному сенсі значимих „гутірок“ (Sippungen), коли гумор, що разом з дружною та мистецтвом утворював одну з трьох опорних колон, шумував через край.

Цю спілку заснувала понад 120 років тому група празьких митців, і відтоді вона поширювалася по всьому світу. За короткий час „рейхи“ підкорили собі Австрію і німецькомовний простір, а невдовзі завоювали й інші країни. Проте німецька мова залишалася мовою „гутірок“ незалежно від того, де вони збиралися, – в Європі, Азії чи Америці, високо тримаючи прапор із зображенням сича, який вважався символом „Шларафії“. Вагомою була там частка офіцерів, які в різних гарнізонах одразу знаходили собі друзів і однодумців. Своє членство у „рейху“ вони забирали з собою, і якщо тільки доля не закидала їх кудись у „темні гнізда“, де кричать сичі, то вони могли щасливо „гутіркувати“ собі й далі. „Гутіркували“, як правило, за певним ритуалом, одягаю-

чи на голову „шолом“ – своєрідний блазенський ковпак, розмальований барвами „рейху“, і мали впродовж семи холодних місяців, далеко від банальності світу, пристановище й веселу компанію, в той час як літньої пори залюбки збиралися на природі. У цій спілці, про яку можна і варто було б розповідати на багатьох сторінках, позаяк, жодних таємниць там не було, кожен приносив свій „урожай“ і отримував за те нагороду у вигляді так званих „предків“ – металевих карбувань, виготовлених з мистецьким хистом і фантазією, або й навіть орденів надзвичайної краси, а ще підвищення в чині й титули, наснажені дотепністю й гумором. Якщо ж хтось під час поїздки чи мандрівки потрапляв до іншого дружнього „рейху“, то його сердечно вітали яко прибульця, що, наприклад, було великим плюсом для гастролюючих театрів, позаяк спрощувало контакт з місцевою публікою.

Форпостом „Прутани“ у Чернівцях був верхній поверх Німецького дому, який запланували вже при його будівництві. Велику, в старонімецькому стилі витриману залу варто було побачити. Від вестибюлю до неї вели сходи. Прикрашена гербами, з величезними дубовими столами і відповідними „сідалищами“, як називали у нас стільці, вона відкривалася в усій своїй вражаючій величі, над якою підносився трон, звідки „тріє царі“ управляли „рейхом“, воздавали хвалу і хулу і по черзі дбали про те, аби все було в порядку. Хто особливо тяжко провинився, той мав право дивитися в залу тільки крізь віконечко „буцегарні“ і мусив спокутувати свої гріхи, аж поки не надходила мить пощади і він знову міг вважатися вільним. До дванадцятої години віддавалися „шларафіяни“ і гості веселощам, проте нерідко й довше, якщо на те був відповідний привід. Хорові співи, доповіді, „розвантажувальні перерви“ йшли одні за одними, і представники різних народностей розмовляли між собою німецькою мовою і шларафійською латиною, в яку було

зодягнуто чимало слів. Ми були одним серцем і однією душею – німці, румуни, поляки, угорці й українці, а якийсь час до нас належав також один вірменин.

Перевагу віддавали веселому стилю, проте часом влаштовували й серйозні, ґрунтовні доповіді на теми, що цікавили багатьох. До кабарестичних лекцій долучалися ще й „ігри-містерії“, які заснували лицарі Гальтайн Із Широким Кроком (доктор Вальтер Кіппер) та Де Лірікус Моїссіюючий, під іменем якого ховався автор цих рядків. Ми грали Чехова („Сватання“) і Шніцлера („Хоробрий Кассіан“) і підготували парафразу на тему пародії „Лое-нґріна“ Нестроя. Коли оце недавно по телебаченню показували студентський бурлеск „Рінальдо Рінальдіні“, я від душі сміявся, адже цей жарт я інсценізував колись у „Прутані“.

Дбаючи про спілкування й дозвілля у закритих приміщеннях, ми приділяли чимало уваги й розвагам під відкритим небом; таких арен також вистачало, та й приводів не бракувало.

У самому місті тут треба назвати насамперед курсалон у Фольксґартені, який багато років тому служив також і театальною залою, а пізніше в його павільйоні грала капела сорок першого полку і влаштовувалися різного роду невеличкі забави. Конкуренцію на „вищому“ суспільному щаблі складала йому „Шютценґогє“ біля Ботанічного саду. Там розташовувалися також тенісні корти, які згодом значно розбудував аристократичний „Lawn Tennis Club“.

У безпосередній близькості до міста знаходилася й толока Роші. Чимало людей приходило туди, адже там грала музика й можна було досхочу натанцюватися.

Трохи віддаленішим був лісок на Горечі, що прилягав до припрутських луків і був улюбленим місцем прогулянок, де часто влаштовували пікніки. Я смутно при-

гадую собі – за розповідями інших – що одного разу я блаженно проспав таку okazію, що її офіцери 22-го піхотного полку підготували для своїх родин.

У неділю та святкові дні там організовувало свої урочистості сільське населення. Відбувалися весілля, грала скрипка й цимбали, і під польку чи гору невтомно топтали землю. (Оскар Ляске чудово відтворив це в одному зі своїх малюнків: толока, танцююче коло, трохи збоку – старі за пляшечкою горілки.)

Вже за містом, на певній віддалі від нього, німецька громада відзначала свято сонцестояння за старовинним ритуалом на горі Цецино. Співані там пісні свідчили про успадковані й живі звичаї, виголошувані промови підкреслювали значення національних традицій, молодь, часом і старші стрибали через палаючий вогонь, який символізував прощання з літом. Про дозвілля у нас дбали, ми розважалися аж ніяк не на „сухе горло“, а смакували те, що нам пропонувала гостинність ближніх.

З якого погляду нас не розглядати, з тієї чи іншої перспективи, але ми, чернівчани, були народом, який не обминав нагоди підкорити серйозність буднів веселому дозвіллю. Ми знали одне одного багато років. Суперечки і сварки, за винятком якихось незначних дрібниць, ніколи не були у нас тривалими.

Але не тільки про дорослих, але й про дітей у нас піклувалися належним чином – про найменших, малих і більших. Хоча на зламі століть дитячі ігри й були переважно прив'язані до м'яча, обруча чи дзиги і збагачені ще часом жеребком та будівельними кубиками, все ж фантазія додавала до цього ще дещо і нерідко вигадувала такі дивні речі, які не завжди приносили радість батькам, як, наприклад, виробництво ковбас, яке ми – мій кузен і я – запровадили якось у нас дома. У мого брата часто текла кров з носа, отож ми збирали її, змішували з

кукурудзяною мукою і набивали тою сумішшю цигаркові гільзи – „Job“ та „Riz Abadie“ – після чого ми збували цей товар кішці. Бррр...

У співзвучності з духом часу тоді були в моді також олов'яні солдатики. Цілий стос чорних блискучих коробок височів в одному з кутків кімнати, і я був власником усіх родів військ із генералітетом включно, а попередю мчав цісар у білому військовому мундирі. Я вже не пам'ятаю точної цифри тієї колекції, але в ній було не менше, як триста вояків.

Проте не тільки австрійська армія була підпорядкована мені й улягала моїй волі, готувалася до битви й крокувало столом і підлогою. Античність також приваблювала мене, і під впливом Цезаревої „De bello gallico“ я збудував за допомогою будівельного комплекту „Матадор“ за малюнком з підручника катапульту, що, безперечно, свідчило про мій талант і неабияку вправність. На жаль, я додумався до використання вогнених стріл, воскових свічок, які вистрілювалися запаленими. Фіранки таких ігор не люблять, і одну з них заледве вдалося загасити.

Якщо такі речі були прив'язані до кімнати і поганої погоди, то знову ж таки простір великого саду за нашим будинком давав нагоду влаштовувати справжні військові ігри. Я мав величезний арсенал зброї, міг озброїти нею сусідських хлопчаків і спокусити їх на будь-який галас, який викликав протести і прокляття жадаючих віддатися пообідньому сну мешканців. Те, що я завжди був серед розбійників і боровся з жандармами, пов'язано, напевно, з моїм характером, хоча, ставши дорослим, я ніколи не відчував ностальгії за неврівноважним і диким життям. Ігри такого роду зустрічалися, мабуть, усюди, але задоволення вони приносили тільки нам. „Pila ludere“ називали ми їх і доводили таким чином, що вивчення латини не минуло для нас безслідно. Якщо

хтось думає, що це якось стосується до „Pille“ (пігулка) і „Luder“ (стерво), той помиляється. „Pilum“ означало для нас римський дротик, а „ludere“, авжеж, „puer ludens“ означало для нас гру, організовану за суворими правилами.

Двоє супротивників стояли на відстані близько 25 метрів один навпроти одного, і кожен з них тримав у правій руці насадку від мітли, яка була піднесена до списа, а ліва рука тримала „половинний спис“, призначений для оборони. І ось за командою судді цей снаряд летів у бік противника, який повинен був париувати летючий об'єкт палицею для оборони. Це захоплювало і закінчувалося, всупереч усім сподіванням, без відчутних втрат; синяки до уваги не бралися. Проте одного дня двірник поклав кінець цій розвазі і конфіскував зброю; його неможливо було вмовити, позаяк один спис проткнув вікно його підвалу.

Обмежимося цими прикладами і згадаємо ще нашу пристрасть до колекціонування, яка сягала від жуків і нещасних метеликів до мінералів і засушених рослин. Я захопився вирощуванням метеликів з лялечок, і якось трапилося так, що чудовий екземпляр лялечки непомітно вислизнув і приліпився в шарнірі шафи для одягу так, що під час відкривання міг бути розчавлений. Доброта моєї матері була такою безмежною, що вона погодилася терпіти, і ми дочекалися, доки прекрасний метелик не покинув свою оболонку.

Безневинною забавою було колекціонування рекламних картинок, яке сьогодні вже вийшло з моди. Тоді в кожную плитку шоколаду вкладалися симпатичні репродукції картин, впорядковані за серіями, а в маленьких плитках можна було знайти навіть поштові марки. Цими картинками ми обмінювалися, гендлювали або вдавалися до азартної гри. Поміж сторінками книжки вкладалися „виграші“, а відтак гравець, після того, як віддав свою

картинку, повинен був відкрити щільно закриту книгу. Те, що він там знаходив, належало йому, ба він мав навіть право прогортати три сторінки вперед і три назад, щоб підвищити свої шанси.

Коли моя мати довідалася про цей спосіб, вона заборонила мені цю гру як нечесну. Можливо, вона мала рацію.

„НАД“

Можливо, Вам подобаються люди, які мають готові відповіді на всі запитання, і до кожного сумніву, який може спіткати людину, приступають зі знаком плюс щодо власної самооцінки. Вони завжди, у будь-якій життєвій ситуації, розуміються краще і розпізнають будь-яку життєву неправду. Коротше кажучи, кожен з них, на власну думку, є надлюдиною. Бути з ними віч-на-віч нелегко; вони вважають іншого лише умовно гідним їхніх віч. Спілкування з ними...

Однак я хотів підійти до цієї теми зовсім з іншого боку: обхідним шляхом через мого кравця у Чернівцях, який був маленьким чоловічком і на свій кшталт великим філософом. У зв'язку з ним Ви побачите, про що нам – йому і мені – йдеться в назві цього невеличкого розділу, який по-своєму є комічним.

Дозвольте мені продовжити з того місця, де йшлося чи йдеться, чи як там його сформулювати, про моду, не про моду наших любих життєвих супутниць, котрі мають на неї, себто на моду, повне й беззастережне право, а про нас, котрі, так би мовити, ведуть жалюгідне існування на самому краю тієї сфери, яка має стосунок до одягання, один раз із двома, інший — з трьома гудзиками на піджаку, з вузьким чи широким реверсом, з малесеньким натяком на талію або ж геть розхристано — широко і зручно. Додамо до цього ще й штани – широкі і вузькі, і коротші, і довші, якщо хочеться бути „в ажурі“.

У мої шкільні та юнацькі літа я мало переймався такими думками. На мої бажання не зважали, і роки довгих чорних панчіх і шнурованих черевиків розтягнулися в часі. Коли ж я вельми пізно отримав від бабусі в подарунок чудову матерію для перших довгих штанів, а мій „Tailleur“ Сало Крініц вручив мені за завданням матері

короткий екземпляр. „Бабусині панталони“, як я презирливо називав цю одежину, аж ніяк не були для мене втіленням кравецького одкровення. Але ж я був тоді лише хлопчиськом, чи не так?

Дорослі, якщо вони не замовляли свої гардероби у Відні, шили їх у Залодека на Мельплац, котрий мав право іменувати себе першим серед виробників суспільно високих взірців одягу і вже навіть за самим ім'ям належав до тих митців, котрі як чехи вправно водили голкою у столиці монархії і так само ревниво оберігали свої цехові інтереси. Для мене „Залодек“ було тільки ім'ям на фірмовій вивісці, не більше, отож „in rebus garderobicis“ про мою юність можна розказати дуже мало славного. Але оскільки час поміж двома війнами ще цілком визначався цісарсько-королівським минулим, то годилося б, звичайно, розповісти про тих лицарів голки і наперстка, які були тоді причетні до моєї негативної позиції.

Пізнє честолубство, набуте під час уроків танців, і бажання справляти враження спокусили мене до фатальної спроби шукати аудієнції у провідного майстра — еретична ідея, як я згодом зрозумів, насамперед через таксу оплачуваних фасонів та й взагалі. Мізелес шив в основному і передусім для директорів банків та великих підприємців, багатих комерсантів і тих, котрі негласно носили титул авантюристів, і він був удвічі дорожчим, ніж уся інша поважна кравецька гільдія.

З почуттям деякого зніяковіння, можна навіть сказати, з відчутним серцебиттям, увійшов я до салону Мізелеса, закладу, який імпонував уже зовнішньою елегантністю, і був відведений у відповідне приміщення. У цьому святилищі я опинився віч-на-віч з надзвичайно вишукано вдягненим паном, який запросто міг би претендувати на роль в одній з комедій Оскара Уайльда. Він говорив майже пошепки, через ніс, і відкашлявся після того, як я виклав йому суть свого бажання. Я був спантеличений і знічений, коли відкривав йому своє сокровен-

не бажання бути причисленим до його клієнтури, на що він відреагував, високо піднявши брови і ледь усміхнувшись, що стосувалося в першу чергу моєї платоспроможності.

„Найперше ми Вас трохи ...“, – мовив шляхетний пан і почав кружляти навколо мене. Він оглядав мене справа і зліва, ставав на пальці, щоб оцінити мене зверху, згинався в позу жаб'ячої перспективи, щоб подивитися на мене знизу, проте був, очевидно, невдоволений побаченим, себто аж ніяк не прихильником – чи фаном, як сказали б сьогодні, – моєї статури.

Але цього для мене було вже забагато. Я зайняв вигідну для себе позу і мовив: „Знаєте, що? Якщо Ви збираєтеся мене купувати, то тоді загляньте мені ще і в рот. Там я маю якраз золоту коронку!“ І я покинув салон не оглядаючись, отож не можу описати рівень спантеличеності майстра.

(Пізніше мені довелося пережити щось подібне, але в брутальнішій, набагато брутальнішій формі. У таборі переселенців нам мали надавати громадянство, і СС оцінило моє походження, вид і расу оцінкою 3! Тієї миті я радше волів бути у салоні Мізелеса).

Після такої „модної“ пригоди я потрапив завдяки добре знайомому мені домашньому лікареві до свого майбутнього „вдягача“, якого звали Берл Горовіц.

Берл Горовіц був дуже, дуже маленький чоловічок, який під час примірки обмірював мене зі стільчика, однак наскільки маленьким він був, коли його сприймати оптично, настільки ж великим він був у своїх висловах і життєвій мудрості. Як кравець він був мені рівня. А я – йому, позаяк єдиний з багатьох костюмів, які впродовж років вийшли з-під рук Берла, виявився невдалим. Комір настовбурчувався і не хотів лежати інакше, як би його не намагалися до цього присилувати. Він лише якусь мить лежав правильно, проте вже після кількох кроків знову відходив. Так само й Берл Горовіц, який даремно

намагався переконати мене своїми порадами:

„Коли Ви підходите до яких-небудь дверей, здвигніть плечима, перш ніж увійти! Тоді він лежатиме на своєму місці!“ Феноменально, хоча цим він хотів сказати, що перед тим, як увійти у якесь приміщення, я повинен був поправити піджак. Професійно це була, безперечно, добра порада, проте свою мудрість Берл відкрив іншим способом.

Коли він прийшов на примірку до того лікаря, який його рекомендував, то в процесі цієї процедури він мовив:

„Знаєте, пане санітарний раднику, я не люблю шити для євреїв!“

І на добродушну репліку: „То що ж, пане Горовіц, мені охреститися Вам на догоду?“ – послідувало пояснення і велике „над“ Берла Горовіца:

„Не тому, пане санітарний раднику, але я Вам скажу так: християнин розумний, а єврей хоче бути надрозумним! І через оце малесеньке „над“ я шию з більшим бажанням для християн!“

Про нього можна було б ще багато розповідати, як, наприклад, про той його закид, коли під час пошиття одного костюма я висловив особливе побажання і волів чогось такого, що вважалося на той час дуже елегантним. Тоді мій добрий друг похитав головою і мовив: „Це не для Вас, адже Ви не якийсь там жиг!“ (Жиголо з поваги він все-таки не наважувався мене назвати!)

Ми знаємо про Натана Мудрого, але мені здається, що існував також Берл Мудрий, який, як розповідають, разом зі своєю дружиною та п'ятьма синами – „Я хочу мати власну футбольну команду!“ – загинув у Трансністрії.

Я зберіг його у вдячних споминах не тільки за його вислів: „Хто обдурить Дроздовського, той не вартий того, щоб жити!“, – для мене він і як чернівчанин уособлює часточку нашого буковинського минулого.

ЩО У НАС НОСИЛИ...

Той, хто прибуває у чуже, себто нове для себе місто, складає собі враження про нього по його мешканцях, — враження, яке не обов'язково мусить бути цілком справедливим, та все ж таки воно дає нам певне уявлення, яке піддається класифікації: бідне, багате, приємне, таке, що не дбає про свій вигляд, прагне вражати, розчаровувати тощо.

Для Чернівців такі міркування не мали значення, і наше місто можна було б означити як „добропорядне бюргерське з сільськими елементами“. У нас звичне для того часу цивільне вбрання існувало поряд з сільськими строями — я згадую при цьому своїх українських колег з II державної гімназії, коли вони виходили вранці по двоє зі своєї бурси і вирушали на навчання в паралельні класи, одягнуті в своє селянське вбрання і помітно відрізняючись від нас, або ж пригадую дівчат-служниць, що йшли за покупками, котрі нерідко вдягалися по-сільському і не давали містові поглинати себе.

(Відзначаючи таку пістрявість строїв, я пригадую собі той вислів, який — вже за румунів — стосувався селян: доки він носить сорочку поверх штанів — він порядний чоловік, як тільки заправляє сорочку в штани, — то вже політик...; це стосувалося вчителів та дрібних чиновників, які раптом задавалися політичними цілями, приблизно на такий триб: „І я вирішив стати політиком!“).

Отож, що у нас носили? Нічого такого, що б викликало підвищений інтерес чи дратувало, якщо йшлося про будні. Піджак і штани можна було зустріти так само часто, як і сукню по кісточки, яку вдома нерідко міняли на шлафрок, — з легкого, світлого матеріалу, акуратно пошитий — здебільшого мали своїх домашніх кравчинь — і

добре підігнаний до статури жінки, що як порядна господиня давала лад у домі, не виснажуючи себе надмірно, позаяк у більшості випадків мали для цього Ліну, Зося чи Маріоару.

Для легкого виходу в місто відповідно переодягалися і вдягалися, не впадаючи при цьому, як правило, в особливі екстраваганції. Служницький персонал пов'язував собі на голову хусточку, нерідко можна було почути запитання, чи пані „капелюшована“, за чим також визначали стан у суспільстві – позаяк високоповажна дама завжди насаджувала на себе капелюшок, щороку по можливості один або два нових, які то височіли вежами, то відтак знову пласко сповзали з фризур. Прикрасою було пір'я або пучечок квіток, а часом і цілий садок на дамських головах. Я пригадую собі, що там інколи росли вишні чи інші звабливі фрукти. А якщо йшлося про фауну, то тоді звідти готувалися злетіти барвисті пташки, часом тільки з одним крилом, а часом і цілковито, у всій красі барвистого оперення. Як і скрізь, такі особливості відразу помічалися критичним жіночим оком і супроводжувалися в'їдливими зауваженнями: „Ти помітила пані Вискочіл, яка вже геть виживає з розуму? На ній капелюшок з колібрі, в той час як до її маси підійшли би птахи важчого калібру!“

У неділю на зовнішній вигляд звертали особливу увагу. Під час примусових прогулянок у Фольксгартен, я, хлопчиком, чистеньким, хоча й без випрасуваного канту, мав змогу все це пережити, коли з двома своїми молодшими кузенами в матроських костюмчиках і солом'яних капелюшках мусив йти попереду, в той час як решта родини пливла за нами: тітки, моя мати. Вони носили величезні головні убори, з яких виростав ліс страусових пер, що звався „Pleugeuse“ (плач), і часом воно й справді майже доходило до плачу, коли подув вітру починав колихати цей ліс. Клуби тоді обтягували тісно, перед звер-

ху і зад під талією – опукло. В той час носили груди і „попо“, і хто передплачував „Іллюстрірте“, був поінформований, якими методами косметична індустрія могла допомогти наростити груди безгрудим, не відриваючи від професійної діяльності і в гарантовано найкоротший термін: ваші пласкі груди стануть після вживання нашого препарату „Міцний бюст“ імпонуючою окрасою.

Якщо так виглядало зверху, то й знизу все було дуже респектабельним — від тугих стегон спадали й шелестіли шовкові складки, а як там виглядало під ними, те нікого не повинно обходити. Проте й там все було доволі вишуканим.

Те, що я ніколи не бачив своєї матері у бальній сукні, пов'язано, либонь, з ранньою смертю батька. Вона послідовно ігнорувала всілякі задоволення такого роду, одягалася в темне і підкреслено носила траур, як тоді було прийнято, понад рік. Але правда й те, що в своєму гардеробі вона мала сукні, в яких вона могла б з'явитися й на особливо шляхетному польському балу. Я користався ними для наших театральних вистав, і для „Кота в чоботях“ були пожертвовані довгі, по лікті, лайкові рукавички; обрізавши пальці, я перетворив їх на кігті.

Під час недільної променаді по корсо на Герренгассе в Чернівцях можна було захоплено й критично споглядати елегантних дам, вершки нашого міста, які, шляхетно киваючи, їхали фіякрами на гумових колесах зі своїми обмундированими або цивільними кавалерами, викликаючи заздрощі тих, які після церковної служби прогулювалися *per pedes* або спрямовували свої кроки до чудової кондитерської Кухарчика, не дбаючи особливо про лінію талії — тоді її ще не виділяли. Волосся Лорелеї метрової довжини, як в Анни Чіллаг, було добре укладене або заплетене і викликало зачудування. Там знали собі ціну, коли пальцями і вістрями виделок підносили до незмовкаючих уст фірмові ласощі кондитера.

Така звичка призводила, звичайно, до повноти, проте будь-яка надмірність тут нещадно приборкувалася. Для цього існували різноманітні корсети, які слугували естетичним цілям, а фірми, які пропонували такі розміри проти безрозмірності, процвітали; світські красуні хотіли виглядати так, як повногрудий бюст у вітрині, за яким ми, спрагли до пізнання школярі, вивчали анатомію, вельми шкодуючи, що цей бюст не мав продовження далі, донизу.

Будучи ще цнотливим хлоп'ям, я потрапив якось до вбиральні своєї шляхетної хрещениці, яка, маючи величезні статки, могла дозволити собі те, що називалося пишнотою, — як на землі, так і під землею.

Мені мало очі не повилазили від того, що я побачив: тітчина покоївка стояла біля своєї господині, верхня частина якої була вдягнута в якийсь каркас із матеріалу й риб'ячої кістки, що вже само по собі виглядало доволі страшно. До того ж дівчина тягнула за довгі, міцні шнурівки, якісь безрозмірні шнурки від черевиків, стягуючи їх за спиною, а не на ногах, докладаючи до цього всю свою молодечу силу, щоб зробити струнким те, що воліло бути пишним. Тітка кряхтіла й сопіла, і лице її набирало кольору, який значно перевершував колір гніву і варених раків.

В цей момент мене, таємного підглядача, застукала мати, яка виволокла мене з кімнати. Однак я поставив, так і не одержавши відповіді, дитяче запитання: „Навіщо тітку запаковують?”

Старше покоління ще, очевидно, пам'ятає, що для купання тоді одягалися особливо. Я рано збагнув це, коли моєму кузенові й мені заборонили дивитися, як моя кузина та її подруга шукають прохолоди у ставку нашої садиби. Тоді ми таємно підкралися крізь зарослі ліщини до ставка і дуже здивувалися: вони були одягнуті ще більше, ніж зазвичай! Це було жахливе видовище. Якби

Сусанна так приймала ванну, то хтиві старигани давно би повтікали, а Святе Письмо стало б на один розділ коротшим. Це було гидко: чепчик, сорочка і панталони з цупкої тканини, купальні капці з шнурками до половини литки. Нічого не можна було побачити, що могло б схилити до гріха.

Сьогодні я думаю, що тоді нам забороняли таке вивидище, аби пощадити наш смак і наше естетичне відчуття.

Останні вибрики моди до нас, звичайно, також часом доходили. Адже ми перебували в тісному контакті з великими містами і старанно студіювали ілюстровані журнали, з яких так добре було вирізати фігури. У нас знаходили шлях до будь-якого збочення, якщо воно тільки було забавним і впадало у вічі – „dernier cri!“ („останній крик!“).

Один такий крик видали дві дами з вишуканого румунського суспільства. Вони дізналися щось про проспідниці-панталони, які в Парижі якраз увійшли у моду.

Вони поїхали туди і вдяглися так само, незважаючи на те, що в такий обolonці пропонували.

Коли ж вони з'явилися в таких панталонах на Геренгассе, піднялася буря. Звіра було випущено на волю! Це нагадувало єврейський Пурім, свято глузування з Гамана, і єврейські хлопчики гасали за ними і свистіли, вигукуючи „Масю! Масю!“, себто „Маска!“, і вчинили такий гармидер, що обидві піонерки завтрашньої моди сховалися в якомусь під'їзді.

ПРО ЛІКАРІВ

*Краще бути багатим і здоровим,
бо яка користь бідному з його болячки?*

Стара сентенція

Щоб там не говорили про наше місто як доброго, так і поганого, на лікарську опіку в ньому не можна було поскаржитися, і те, що мені відомо з періоду зламу епох і з розповідей про давніші часи, належить без винятку оцінити позитивно, навіть якщо лікарські методи часом видавалися дивними, як у випадку з тим медикусом на ймення Масловський чи щось подібне, який знав тільки єдиний лік: постільний режим і ромашкову гербату. Йому цього вистачало, і пацієнти виживали.

Невиправно грубим типом вважався авторитетний і надзвичайно ретельний хірург доктор П'яткевич, який не визнавав жодних умовностей.

Якось його покликали в маєток до однієї пацієнтки, котра яко бельгійка була не в надто дружніх стосунках з німецькою мовою. Вона проводила літо в садибі свого кузена, і коли лікар прибув туди, то констатував, що вона, будучи палкою прихильницею шоколаду „Lindt & Sprüngli“, споживала його конвеєрним способом, аж поки конвеєр не забився й не перестав рухатися. Ситуація була важка, почали навіть боятися за життя дами, яку я дитиною часто навідував, оскільки вона не шкодувала шоколаду. Її мова звучала, ніби перенесена зі сцени „Sprake“, яка навіть на мене, тоді восьмирічного, справляла комічне враження.

(Вона мала великий успіх, коли пояснювала моєму батькові, що й вона колись була мисливцем: „O ick aben früher gern geschissen, aber die Erren sind dagegen!“ („О, я раніше дуже любити стріляти, але панове бути проти!“)

„Schießen“ (стріляти) – дуже небезпечне для іноземців слово).

Варіант цього слова завдавав тепер страждань бельгійці: „Lindt“ забиває всі проходи, і їх треба було б трохи пом'яти за допомогою „Sprüngli“, що й було завданням доктора П'яткевича. Останній взявся до справи і поводив себе, очевидно, дещо брутально, тому що нагородою йому були голосні крики. На всі ці стогони він відреагував алергічно: „Замовкни вже, стара сука!“ – мовив він, після чого у жертви відняло мову. Коли лікар, отримавши солідний гонорар, від'їхав, вона сказала трохи ображено: „Він мені затуляти рота і називати „стара сука“ – „сука“ – поганий комплімент, але „стара“ – о нон! Не галантний кавалір, пан Docteur!“

Доктор П. був винятком, а взагалі у нас поводили себе надзвичайно ввічливо, і наші „бадачі“ мали славу, яка сягала Молдавії й Бессарабії. Тоді казали: навіщо Вам їхати до Відня, коли Ви маєте тут доктора Ангауха?

Він міг чимало цікавого розповісти про свої студентські роки й про свою практику, а також про угорські військові панталони і фатальне нічне навчання. Як одnorічник він відбував свою військову службу в Будапешті у полку „гонведи“ (угорське військо), в якому носили вузькі, тісно облягаючі панталони з декоративними золотими галунами на стегнах, які підтягували догори і застібали лише тоді, коли були вже зашнуровані черевики; тільки тоді вони набували вигляду штанів.

Однієї ночі було оголошено тривогу. О третій годині і для садистських навчань. Одnorічник Ангаух блискавично схопився, зашнурував черевики і... побачив, що штани він одягнув задом наперед. На перевдягання вже не було часу. Начальство вже шикувало своїх підопічних. "Нічого, – подумав він; – це ненадовго, перебуду й так". Аж на тобі, він не взяв до уваги волі командування, яке, поганявши своїх улюбленців по плацу, наказало на

завершення пройти маршем через усе місто. В перевернутих штанах, з золотими петлями ззаду. Вже воно якось минулося, проте доктор Ангаух запевняв: „Пізніше такого у своїй практиці я більше ніколи не допускав. Кишки завжди лежали на своєму місці“.

І ще щось тісно пов'язувало його в спогадах з Чернівцями й околицею – як, наприклад, у випадку з Садагурою. Цей закуток був названий так на честь російського генерала Гартенберга й був, так би мовити, перекладом його імені. Закуток лежав на Пруті і був населений майже виключно євреями, які мали у своєму розпорядженні й деяких „шаббестоїв“ (неєвреїв). Відстань, яку дозволялося проходити в суботу, була чітко позначена. Дріт, протягнутий через дорогу, вказував на район спокою.

У цьому не було б нічого особливого, якби Садагура не мала світової слави — резиденції династії вундерраббі, до яких ходили на паломництво віруючі з Галичини, Румунії та Росії, щоб почути пораду мудрого чоловіка, яка у своїй далекоглядності межувала з дивом. Те, що містечко було відоме у всій Європі, доводив не тільки великий словник Брокгауза, про це відали й книжечки серії „Шерлок Холмс“, і одна з них мала назву „Вундерраббі із Садагури“. Все це вважалося макулатурою, проте скільки я, богохульник високої літератури, почерпнув з цих 20-пфенігових зшитків! З Натом Пінкертоном та Ніком Картером включно. Ці книжечки можна було позичати за символічну плату в один крейцер.

Але повернімося до нашої теми. Нічної пори в той закуток бричка доставила лікаря. Надворі лило, як із відра, ліхтар, прив'язаний до дишла, відчайдушно боровся з темрявою, одне слово, для молодого медикуса, який давав клятву Гіппократа, це було випробуванням. Через якихось півгодини сьак-так допленталися до глухої вулички, далеко від резиденції вундерраббі. Перед якоюсь

хаткою зупинилися, злізли і... Нараз відчинилися двері, замаячив чийсь силует.

„Ну?“ – мовив запитально вожатий.

„Шойн!“ („Вже“), – почулося у відповідь. – „А зісер Їнг!“ („Чудовий хлопчик!“).

„Гелобт зей дер Герр!“ („Слава Всевишньому!“), – проказав „вірний Екарт“ і загасив ліхтар, залишивши лікаря серед дощу й темряви напризволяще.

Багато чого можна було б розповісти про домашніх лікарів, які цілком відповідали цьому поняттю. Вони приходили на виклик і були переважно людьми, коли йшлося про гонорар. Про неправильні діагнози мені важко щось сказати, хоча й існували також такі особистості, як „Stadtphysikus“ (міський лікар) доктор Р., котрий діагностував на віддалі. Коли моя мати була доставлена до шпиталю з підозрою на черевний тиф, і сестра зареєструвала це, злорадно кинувши: „Ви вже тринадцята!“, невдовзі показався у дверях і сам „Stadtphysikus“, позаяк реєструвати всі випадки інфекційних захворювань було дуже важливо. І він мовив з порога: „У вас є плями?“

„Так, на стегні!“

„Висипний тиф!“ — почулося з порога.

„Я не думаю, пане докторе! Я просто вдарила і зробила собі синяк!“

Така інтерлюдія підтверджувала виняток, який не мусив ставати правилом.

Після тривалого перебування в Єгипті, де він працював на партнерських засадах в одному з санаторіїв в Гелуані, доктор Ламберт Корн повернувся до Чернівців і відкрив там свою практику.

До нього на прийом прийшла жінка середніх років, яку при всьому бажанні не можна було назвати привабливою. Вона здавалася озлобленою, проте справжня

причина виявилася лише тоді, коли дійшло до „Роздяг-
ніться!“ Тоді вона вибухнула, і весь її гнів вирвався на-
зовні: „Мій чоловік не хоче мене знати. Він ігнорує
мене!“ І відтак вона підхопила долонями свої пласкі,
обвислі груди і мовила такі крилаті слова: „Для кого я
це маю, пане докторе, для кого?“

Якщо ситуація цієї пацієнтки наближається яко-
юсь мірою до трагічної, то іншій не можна відмовити в
здоровій волі до життя.

„Послухайте, пане докторе! Те, що я прожила на
світі 82 роки, Вас не повинно обходити! Для Вас я ←
молода дівчина!“

Погано прихована підозра, що він не захоче при-
ділити старій жінці належної уваги, зворушила лікаря;
він допоміг „молодій дівчині“ позбутися недуги.

Особливою любов'ю і неабиякою прихильністю ко-
ристувався доктор Штайер, котрий, як говорить вже саме
ім'я, був поляком; адже у Чернівцях поляки звалися
Фрідль або Зедельмайер, а німці Єречинський або Дроз-
довський. Він був товстезним, з бичачою шиєю, наділе-
ний богатирським здоров'ям і веселою вдачею, що аж
переливалася через край і передавалася пацієнтам.

Якось він потрапив в одну не дуже знайому дамсь-
ку компанію, що складалася з молодих осіб, сповнених
життєвої снаги, і тієї миті, коли він, весело жартуючи,
зробив якийсь необережний рух, трапилося щось таке,
що за його тлустості оформилося в звук. Молоді дами
пирснули зі сміху. Тоді доктор Штайер галантно вкло-
нився і мовив: „Я не думав, що дам можна так легко
розважити!“

Сприймай усе з гумором! Він жив за таким деві-
зом.

Позаяк ми вже торкнулися цієї слизької теми, тут можна було б розповісти про ще один випадок, який закінчився без гумору. Старший лейтенант 41-го полку, який був заручений зі шляхетною поміщицькою дочкою, також потрапив якимось у таку саму прикрю ситуацію, коли з глибин його єства мимоволі вирвалося щось схоже на звук.

Наречена, з якою вони були в кімнаті тільки удвох, при цьому почервоніла, підвелася і поквапилася до виходу.

Ну і що? В тому-то й уся справа. Через якусь мить увійшов лакей і приніс на срібній таці, на якій зазвичай подавали листи, обручальний перстень.

Само по собі це було неприємно, проте він мав би радіти. Адже це був би шлюб з абсолютним штилем, без найменшого подуву вітру.

ПЕРЕД І ЗА ЛАШТУНКАМИ

Ми завжди граємо, хто це збагнув – мудрець!

І в мужі зрілому дитя немудро грає!

Чернівці мали споруди та інституції, які були запорукою їхнього респектабельного вигляду. Тут не бракувало церков, що вражали своєю красою й формами. Скажімо, греко-православний собор, розташований в центрі великого, засадженого деревами прямокутника, який візуально справляв дуже гарне враження. Своєрідну архітектуру демонструвала вірмено-католицька церква, у своєму цегляному одінні невелика, але якась дуже імпонуюча будівля. Протилежністю їй була єзуїтська церква зі своїм високим шпилем. А відтак і чимало храмів, які приваблювали своєю скромністю, як, наприклад, греко-католицька чи протестантська церкви. І багато інших.

Поряд з цими святими храмами і понад ними вражала своїм монументальним комплексом митрополича резиденція. Могутня, поділена на декілька окремих секцій будівля, розташована симетрично до центральної осі, з її глазуrowаними кахлями й зубцями була достойною резиденцією митрополита. Чудово доглянутий, красивий сад, який називали „Residenzpark“, примикав до цього архітектурного ансамблю і був місцем шляхетних прогулянок городян, які мали змогу дивуватися, з якою старанністю були доглянуті дерева, кущі та інші насадження. Я не любив його, оскільки по неділях та на великі свята мусив разом з усіма робити в ньому родинні променади, щоб упродовж двох годин нудитися, споглядаючи квіти та кущі, бо ж скільки можна було спостерігати за золотими рибками, які у великому басейні німо славили Господа і митрополита? Лиш один раз було трохи

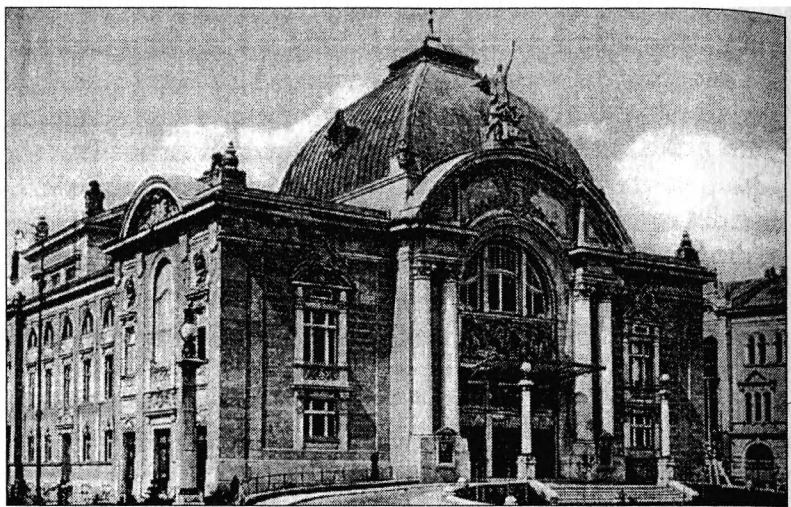
веселіше, коли вітер звіяв у воду крислатий солом'яний капелюх мого молодшого кузена. Тоді сторожеві парку довелося скидати черевики і виловлювати його за невеличкі чайові. Але такі розваги траплялися рідко, нудьга явно переважала.

В основному корпусі резиденції була простора Мармурова зала, стіни якої прикрашали портрети господарів, яких вона пережила. Сюди мені довелося якось повести Ганзі Нізе з нагоди побачення артистичної зірки зі своїм містом. Благоговійно споглядала вона кам'яну пишноту і вишуканість Синодальної зали, проте відтак турботлива господиня взяла в ній гору над любительською мистецтва, і вона сказала: „Дуже гарно, але важко опалювати такі хороми!“

Разом з Нізе залишимо тепер церкви і храми, про які ще можна багато чого розповісти, і попрямуємо тим шляхом, який приведе нас до театру.

Вже на початку свого існування Чернівці надавали неабиякого значення веселим розвагам, навіть якщо спершу вони обмежувалися циганською скрипкою і танцюючим ведмедем. Ці музики щось награвали бідному, невдоволеному звірові, навчивши його колись, в часи його молодості, танцювати ніби на розпеченому камінні. Позаяк розжарене каміння пекло його, бідний Мишко піднімав поперемінно свої лапи і демонстрував, таким чином, щось подібне до підплигування, своєрідне па де біль. Тепер, щойно починала звучати мелодія, яка супроводжувала свого часу це підстрибування, спомин одразу навертав ведмедя до танцю. Від такого примітивного видовища і до того, що ми називаємо театром, шлях не близький; але його варто пройти.

Вже наприкінці XVIII століття тут влаштовували вистави італійські актори, проте лише 1803 року з'явився зі своєю трупкою перший принципал Філіп Бернт, і після нього театр став, здається, неодмінною міською ус-

Театр у Чернівцях. Архітектори Фельнер і Гельмер, 1906.

тановою, позаяк 1819 року підприємець Марторель перебудував свою конюшню на театральну залу. Можна згадати й пізніші вистави, які влаштовувалися в міському казино, а відтак і під кронами дерев у „Фольксгартені“, аж поки городянин Бек не відкрив театр у названому його іменем пасажі, який, однак, невдовзі став жертвою пожежі, отож віднині спектаклі виставлялися лише в готелях „Молдавія“ та „Чорний орел“ („Schwarzer Adler“). Таку скруту намагалися всіляко обходити, особливо, коли взяти до уваги, що запрошували до себе велими солідні театральні колективи та знаменитих гостей. Численні театральні директори спокушали тут свою долю, авжеж, польський театральний шеф Зінмайєр-Моджеєвський мав на своєму рахунку 137 театральних вечорів, виставляючи поперемінно німецькі, польські та румунські п'єси.

Нарешті заворушилася й почала діяти також міська управа. За проектом Йозефа Грегора, батька віденського історика театру, за 21.867 гульденів на розі Шульгасе й

Тюркенгассе було споруджено будівлю в стилі французького палацового театру на 547 місць. Цей зведений 1878 року будинок служив після 1904 року кінозалом, фасад котрого як емблема прикрашала палаюча комета. Але з протипожежних міркувань „Старий театр“ невдовзі довелося закрити. Пожежа театру в Чикаго, яка була ще свіжою в пам'яті, налякала відповідальних осіб. І тоді вирішили звернутися – ну, а до кого ж іще? — до Фельнера і Гельмера з пропозицією збудувати новий театр, який мав уже вміщувати 813 осіб. Третього жовтня 1905 року він був урочисто відкритий комедією Шьонтана „Марія-Терезія“ та прологом Антона Норста. Віднині Чернівці мали сцену, триярусне підприємство, готове до послуг надзвичайно вибагливої публіки.

До цієї публіки я належав уже в 1906 році, і першою прийнятною для мене п'єсою були „Розбійники“ Шіллера, яких я міг бачити з артистичної ложі тільки наполовину. Проте я був активним глядачем і неодмінно хотів знати, що таке „регістр“ і що слід робити, коли в ньому з'являється дірка. „Сиди тихенько!“ — отримав я педагогічно ясну відповідь.

Обхідним шляхом через вже майже забуту оперу Бізе „Джаміля“, орієнтальні костюми якої я туманно пригадую, я прийшов, нарешті, до відповідного моїм літам спектаклю, однак „Макс і Моріц“ справив на мене досить слабе враження; мені не вистачало, як би жорстко це не виглядало, смертельного бою курей, яких сіпали за ниточки, як і того мірошницького продукту, матеріалом для якого були Макс і Моріц.

Наступна варта спогаду вистава польських аматорів — вони намагалися представити Адама і Єву — також не задовольнила мене. Я чекав, що сатанинська змія оживе й заговорить (по-польськи якраз можна добре сичати) — проте вона звисала з дерева без жодних ознак життя, і моє „пізнання“ врешті підказало мені, що вона зроблена з паперу.

Після таких початкових невдач у спілкуванні з театром враження від так званих „учнівських вистав“ були суттєво глибшими і більше вплинули на подальший розвиток моїх комедіантських нахилів. Як нам тоді вдавалося виставляти щосуботи по обіді якогось класика чи наближеного до нього автора, я можу пояснити тільки тим, що з огляду на не надто вибагливу школярську публіку ми трішки „махлювали“, коли з однаковою легкістю наважувалися на „Ромео і Джульєтту“ або „Натана Мудрого“, який на жаргоні звався „Нухем Хухем“ — очевидно, це був буквальный переклад назви п'єси. Слід відзначити, що задля контрасту ми виставляли й „Кетхен із Гайльбронна“ Клайста. Веттер фон Штраль приносив нам таку ж утіху, як і молодий тамплієр. Врешті-решт, ми були ще в такому віці, який настроював на героїку, а в залізних латах убачав гідний подиву гардероб.

Я відвідував усі без винятку „шкільні вистави“, до яких я відповідно готувався, користуючись рекомендованими для школи виданнями Грезера, з яких було видалено все, що могло звучати непристойно. Там не було вже жодних повій чи якихось інших сумнівних постатей. Вони були з неабиякою старанністю перекладені на мову доброчесності.

Потрапити на театральну виставу було справжнім мистецтвом. Квитки миттю розкуповувалися, і потрібно було мати зв'язки, скажімо, з театральним касиром, який хоч відгукувався на ім'я Гешвюр, проте робився глухим, коли йшлося про квитки. Мені довелося пройти і через такий досвід, перш ніж я зміг дістати протекцію через свого хрещеного, який був милим і впливовим чоловіком. Врешті-решт, я знайшов ще один обхідний шлях, який мав ту перевагу, що був вельми дешевим. Я уклав з одним із білетерів, паном Графом, який, щоправда, так не виглядав, таємну угоду: він отримував 20 геллерів, а я — право входу, щойно в залі ставало темно і ось-ось мали

підняти завісу. Я сідав собі потім на сходинку гальорки і цілком поринав у те, що написав Гьоте чи створив Шіллер. Так я став театроманом і залишився ним донині. Мое серце починало битися сильніше, коли сперечалися між собою королеви і йшлося про голову Марії, і я торжествував, коли Мальволю зробився об'єктом глузування; тоді я ще не здогадувався, яким трагічним, по суті, був цей образ. І я закохався — назовемо це так — в одну маленьку актрису, дивитися на яку було справжнє задоволення. Я ще пам'ятаю, що вона звалася Іда Зінек і була надзвичайно граціозна, можна було б сказати „pakschierlich“, якби це віденське словечко вживалося в Чернівцях.

Старші шкільні колеги — і серед них передусім „репетент“ (другорічник) Юліус Беснер, який вбив собі в голову, що він має покликання до театру, — почали жорстоко глузувати з мене, коли довідалися, що я марю нею. Сьогодні вже неможливо встановити, чи вони цілком заслужено називали мене дурнем, чи співчутливо захоплювалися моїм ідеалізмом. Достеменно відомо тільки те, що моя зоря засяяла якомусь лейтенантові-улану.

Школа і театр були двома світами, які, по суті, розглядали один одного як антагоністи (так мені тоді, принаймні, здавалося, коли нам забороняли відвідувати якусь певну виставу, на яку сьогодні можна було б повести монастирських черниць на Святий вечір, якщо міряти це нинішнім репертуаром). Отож не раз траплялося так, що пан Кіслінг, права рука директора, несподівано заходив на урок з якимось „гросбухом“, з котрого сердитий професор потім голосно читав: „Учням молодших класів, по 5-ий включно, найсуворіше забороняється відвідувати виставу оперети „Гріґрі“. Так само не рекомендується комедія „Добре припасований фрак“.

Корнелій Козак, директор“.

Ми тільки глузливо посміхалися, адже для нас це

була найкраща рекомендація через білетера Графа неодмінно відвідати спектакль. Я й сьогодні можу і вві сні заспівати й продекламувати тексти й мелодії з „Гріґі“:

„Милий, тлустий,

лілієустий –

звуть мене...”

— не пам’ятаючи, хто „припасував“ негритянському королеві Магавеве цей текст. У кожному разі, нам нерідко доводилося грати у схованки з черговим професором, який короткозоро прочісував театральне приміщення, коли знову запалювалося світло й починався антракт. Якщо ж йому все-таки вдавалося впіймати когось, тоді частково знаходили якісь відмовки, а частково просили милості в добродушного наглядача, який вдовольнявся тоді порадою: “Гляди, щоб тебе ніхто не побачив!” Коли він помітив мене на „Добре припасованому фракці“, я навіть мав нахабство пожартувати: „Я – погано припасований шпак (натяк на сходінку гальорки), а тому заслуговую на співчуття!“ Це повинно було стати пом’якшувальною обставиною і могло бути витлумачене й глибше.

Відвідування театру мало для мене тривалі наслідки: я почав мріяти про те, як з яскраво освітленої сцени я буду доводити публіку там, унизу, до шалених оплесків. Та покищо я вдовольнявся тим, що по неділях, після вистави „Вільгельма Телля“ чи нині вже забутого „Фехтувальника з Равенни“, я ще раз ставив ці п’єси. Непогано звучить, чи не так?

Наш ансамбль був, щоправда, невеличкий. У моєму розпорядженні були два значно молодші кузени та їхні ровесники-друзі. Нам доводилося – Шекспір, певно, радів за нас там, на небі – грати також і жіночі ролі. Текст був вільним. Ця свобода доходила до того, що його можна було декламувати, за моїми попередніми вказівками, дуже приблизно. Ми перестрибували через цілі акти, нам за-

лежало головним чином на дії. Що більше трупів, тим легше інтерпретувати. З „Гамлета“ ми показували тільки містичну появу привида батька, загорнувшись у простирадло, та ще заключну сцену, в якій багато смертей. Після цього в образі тітки Анни з'являвся Фортінбрас, і падала завіса. Тоді люди, напевно, не були такими прихильними до мистецтва, як сьогодні.

Неодмінно треба розповісти про міський театр у Чернівцях. Якби це було відсутнє, то знецінило б усю розповідь, бо ж не годиться забувати особистість, яка була невід'ємною від театру; без неї сцена та артистичний ансамбль були б позбавлені свого важливого складника. Отож цій людині обов'язково треба присвятити декілька рядків, якщо тішити себе сподіваннями, що книга „Тоді в Чернівцях“ здобуде читацьку прихильність.

Він мав прізвище Фалікман, а ім'я, якщо я не помиляюся, Тобіас і був кантором синагоги, де навчав співу хлопчиків і вважався опорою вже самого по собі чудового хору. Проте його духовні зобов'язання аж ніяк не заважали йому віддаватися світським розвагам і бути активним у таких сферах, де спокуса дуже велика, а правила доброго тону не надто суворі. Отож, Фалікман співав також у хорі міського театру і був там провідним солістом. На його вступ завжди можна було покластися. Я вже не пам'ятаю, чи його голос відзначався особливою природною м'якістю, проте надійним він був безперечно – в усіх випадках і життєвих ситуаціях його власник почував себе впевнено. Він одразу виділявся, коли хотів повести хористів за собою. Без Фалікмана не відбувалося жодної репетиції; він був незамінний, і до своєї угоди, крім хорової діяльності, включав також і невеличкі ролі, за які йому належала винагорода. Дві ролі були йому гарантовані угодою. Одну з них, якщо я не помиляюся, він мав у першому акті „Кармен“; там він грайливо по-

грожував дуже вродливій жінці вказівним пальцем. Друга роль належала йому в „Летючій миші“, там він грав слугу князя Орловскі. Ці два „ангажементи“ розглядалися як сольні, і за них належався спеціальний гонорар. Проте він і демонстрував чудову гру, граціозно ловив на льоту порожню пляшку і взагалі...

Оце „взагалі“ було особливим випадком. Якщо, наприклад, Фалікману доводилося сказати на сцені два чи три слова, то за таке особливе досягнення він отримував додатково одну чи дві крони. На це і були звернені всі його помисли. І ось одного вечора Фалікман почав імпровізувати! Проте не в опереті, де це не мало б особливого значення, а в майже священній сфері класики.

Він грав одного із жандармів у „Підступності й коханні“. Коли наблизилася трагічна розв'язка і президент Вальтер віддав себе в руки правосуддя, Фалікман вигукнув слова, що стали вже класичними: „Ведіть його до буцегарні!“ Бурхливі оплески.

Деякі хроністи сумніваються, що це автентичне формулювання, стверджуючи, буцімто він вигукнув: „Марш у поліцію!“ Як би там не було, заради гонорару він доповнив Шіллера, і мені чомусь більше віриться, що то була перша версія. Гонорару він за це не отримав, але декілька друзів театру, не позбавлені гумору, „скинулися“, і таким чином він отримав спеціальну винагороду, щоправда, взамін за тверду обіцянку ніколи більше не доповнювати Шіллера!

„Ну, а Гьоте?“ – міг спитати Фалікман, який також був не позбавлений гумору.

Пізніше я зловив його на одній промовистій похибці, на мимовільній помилці. Ставили саме „Дибук“, ту містичну п'єсу Анського, котра пов'язана з одержимістю і вигнанням біса при чорних свічках і сурмлінні шофара. Одна зі сцен відбувається біля могили нещасних заручених у затінку синагоги. В ній був зайнятий і

Фалікман, який мав грати одного чужинця, який дивується з могили і Божого храму. І тоді наш герой мовив: „Хто ця цікава подвійна могила і стара синагога?“ Отак спитавши, він почав читати напис на камені, водячи пальцем по літерах. Але як він це робив! Він читав зліва направо, що в гебрейському письмі – нонсенс. Я цілком випадково помітив це і прийшов до висновку, що спілкування з театральними лаштунками пошкодило його єврейській сутності. Він на якусь мить забув письмо свого народу. Пізніше я запитав його про це, однак він лише добродушно відповів: „Це ж тільки театр...“

Хто знає, як склалася його подальша доля. Мені відомо, що одна з його родичок – чи навіть дочка? – Лола була актрисою театру в Йозефштадті у Райнгардта.

А мій приватний сезон завершився вельми несподівано. Псування добрих речей (тут йдеться про одяг) можна було б ще якось пережити, якщо тихенько поцуплювати його з гардеробу тітоньки, але коли ми одному з наших „артистів“, який звався Еді Майлер і був сином капітана, намалювали тушшю вуса і бакенбарди, виник скандал: туш, справжня китайська, не хотіла змиватися, і Еді не зміг піти наступного дня до школи. Я вже не пам'ятаю, як вдалося позбутися тої прикраси. Либонь, вдалися до гострих засобів, щоб повернути Еді його чисті дитячі риси. А він, між іншим, був таким чудовим Яго...

Навряд чи хтось із нас міг собі дозволити купувати театральні програми, на це кишенькових грошей не вистачало. Але ми знайшли іншу можливість. Тоді, щоб привернути увагу публіки, практикували щось таке, що сьогодні у Відні дозволяють собі лише державні театри, а тоді це було звичним явищем. Щодня театральні плакати розвішувалися на афішних стендах, і, окрім автора та назви, там подавався повний перелік виконавців п'єси. Отож можна було вже наперед знати, хто бере участь у

спектаклі – Пауль Морган чи Ойген Грюнау, Альбін фон Ріттерсгайм чи Грете Нахт. Для нас це була бажана здобич: чотири блискавичні розрізи кишеньковим ножиком – і склад виконавців, розміром з поштову листівку, легко відділявся від плаката. Вранці публіка могла побачити там, де мали бути імена акторів, тільки білі плями.

Як колись стояла справа з критикою, сьогодні мені сказати важко; я тоді ще не читав газет. Але як ця ситуація виглядала задовго до мене, можна довідатися з однієї рецензії, яка була вивішена як плакат і доводила, що суворість оцінок була нам притаманна вже дуже рано. І це засвідчувала написана на грубому папері і, очевидно, самим автором приклеєна до стіни „театральна критика“, властиво, найдавніша в Чернівцях:

„7-го лютого 1823 року Божого на користь пані Жанетти Фішер була виставлена „Праматір“ Ф.Грільпарцера; за винятком директора театру пана Гергера та ще мадам Діллъ, всі інші актори грали нікчемно, проте Герффнер, який мав нахабство взятися за Яромира, грав нижче всякої критики, отож можна навіть з повним правом твердити, що ніколи ще з часу написання цієї драми ця роль не гралася гірше, ніж була зіграна ним. Прекрасні ямпи він спотворював, позаяк зовсім не вмів декламувати, а його сіпання й бляння у тих місцях, де цього зовсім не треба робити, дало деяким глядачам підстави казати або думати, що цьому типові місце у вівчарні, а не на театральній сцені. Якщо він ще раз наважиться виступити в ролі Яромира, то буде негайно освистаний, що уже було б трапилося, якби не зважали при цьому на чутливість публіки. Йому належить віслуча корона, і він-таки повезе її звідси“.

А в одному з пізніших повідомлень — № 35 „Буковини“ за 1865 рік — можна прочитати таке: „Ми маємо велику повагу до акторів, але, незважаючи на це, доз-

волимо собі констатувати, що комедія „Маленький Рішельє“ зазнала у виставі цілковитої невдачі і в деяких місцях гралася навіть нижче рівня всякої критики, а інша комедія „По-англійськи“ просто нещадно знищена постановкою. Публіка до того була зентузіазмована виставою, що одна частина заснула, а інша покинула театр“.

Звідси випливає, що ми нікому не дозволяли розглядати себе у мистецькому сенсі, як дикий Схід і споживати абищо.

Перед початком першого сезону після програної війни я мав уже в своєму життєвому арсеналі віденські роки з їх багатством театральних вражень. Щонайменше двічі на тиждень я сидів або стояв в якомусь театрі, щасливий, з палаючими щоками, коли Зігфрід співав „Nothung, neidliches Schwert!“ Тоді далекий нічний шлях аж до Верінга був мені за розвагу. Я витав у високостях, смакуючи мелодії, які ще бриніли в мені, і наспівував їх своїм писклявим голосом, який я тоді вважав багатообіцяючим.

Після цієї інтерлюдії я, побитий герой, нещасний і бідний, повернувся до свого рідного міста, котре майже не змінилося, якщо не брати до уваги нових господарів, військо яких виглядало ще вельми вгодованим. У кожному разі, місто почало пристосовуватися до нових умов. Сяк-так ставилися вистави в театрі, а приїжджі румуни здивовано запитували, чи це, часом, не шпиталь, коли читали таблички на дверях краєвої управи, де кожне ім'я було прикрашене титулом „д-р“.

Мене відразу ж таки по тому знову „призвали“, проте добродійна сила бакшишу і та обставина, що начальником призовної комісії був один полковник, який у молодості танцював з моєю матір'ю, вберегли мене від румунського війська. Мені повернули свободу. Румунський солдат приніс мені наказ, за яким я звільнявся додому яко „утримувач сім'ї“, відкозиряв, ніби якомусь ви-

сокому чинові, і вдоволено посміхнувся, отримавши 20 леїв.

Ми доволі швидко призвичаїлися до нових умов, але зберегли в собі якусь дешицю гордовитості старих австрійців, якими колись вирушали в далекий, незнаний світ.

Невдовзі знову відновилися регулярні вистави в театрі. Спершу спробували влаштувати румунські гастролі, проте зала залишалася порожньою, відтак наважилися розпочати новий сезон так само, як колись, коли ще цісар у Відні повторював своє улюблене „*Es hat mich sehr gefreut*“ („Це мене дуже тішить“). Директор театру Вільгельм Поп, виходець із Сілезії, організував акторський ансамбль і згуртував навколо себе тих, для кого театр щось означав. А до таких належало пів-Чернівців. Часто прибували до нас на гастролі відомі актори – Марія Файн, Конрад Вайт, Макс Палленберг, Пауль Веренер – і багато інших, імена яких я тут не можу навести. Час від часу диригував Ніко Достал. По-чернівецьки про це можна було б сказати: „*Es tat sich!*“ („Що робилося!“).

Це тривало доти, доки 2 січня 1922 року не прибув на гастролі Александр Моїссі – прийшов, був побачений і переміг. Справжня лихоманка – моїссіманія – охопила місто, за квиток давали шалені гроші, незалежно від того, був це Федя Протасов чи Гамлет, Освальд чи Едіп. Але коли він перетворився на Франца Моора, то „Розбійники“ буквально ожили! Під видуманим приводом, буцімто театральна зала була зайнята понад встановлений термін і, таким чином, було затримано наступний румунський захід, до театру ввірвалися румунські студенти, якраз тієї миті, коли Франц і Даніель стояли на сцені. Моїссі перекричали, а його мелодійне „*Aber, meine Herren...*“ („Але ж дозвольте, панове...“) мало своїм відлунням тільки „*Afara!*“ („Геть!“), а що деякі з

них вважали, що ім'я Моїссі споріднене з Мойсеєм, то пролунали також образливі вигуки, спрямовані проти євреїв. Одне слово, публіку було частково побито й виштовхано із зали (я сам дістав кілька ударів палицею по руці, яка судомно чіплялася за спинку крісла), і відтоді театр, який належав городянам, був для них утрачений. Упродовж трьох днів студенти окуповували театр, відтак надійшло розпорядження, згідно з яким він мав стати „Teatrul National“, себто національним театром. Начальник поліції Константин фон Тарангул де Валеуца, по-важний і по-австрійськи коректний старший пан, був зміщений зі своєї посади і відправлений на пенсію. Чернівцям дали відчуття, що вони стали румунським містом.

Але чи й справді вони були такими? Той, хто ближче приглянувся б до його мешканців, мусив би заперечити це. Ми говорили по-румунськи, коли це було необхідно, а в усіх інших випадках розмовною мовою залишалася німецька. (В усякому разі, в „Банка роменяске“, де працювали й нерумунські службовці, я став свідком того, як віце-директор — між іншим, німець за національністю, — зажадав від нас розмовляти „офіційною мовою“, коли почув, що я з колегою розмовляю по-німецьки).

Однак ми не хотіли залишатися без театру і вважали, крім того, своїм обов'язком надати Моїссі змогу продовжити свої гастролі. Буквально за ніч залу Музичного товариства було переобладнано в театр, і Моїссі міг грати свого Франца Моора вже без перешкод. Після нього до нас прибув Вегенер, відтак гастролював віденський „Фолькстheater“, який вже тоді показав нам у нічній виставі „Хоровод“ Шніцлера. Театр у Йозефштадті також удостоїв нас своїми гастролями, а частина труп Московського художнього театру, яка саме тоді грала в Парижі, продемонструвала нам у блискуче відточених спектаклях систему Станіславського. З Толстим, Чеховим, Горьким і Діккенсом (!) актори Вера Греч, Павлов, чо-

ловік Асти Нільсен Григорій Хамара і син придворної дами Вирубов святкували справжні тріумфи перед глядачами, які могли тоді обходитися й без російської мови.

Під час гастролей Моїссі я мав честь вручити йому на сцені лавровий вінок. Я щось бурмотів, він дякував. Однак перед цим чудовий імпресаріо і власник квиткового бюро Максі Мет прокладав мені дорогу, вигукуючи: „Прошу зробити прохід, вінок для пана Моїссі!“ Ну, звичайно, це міг би бути й вінок нашому втраченому театрові, в якому більше не сміло звучати жодне німецьке слово, і тільки одному ілюзіоністові було дозволено якось продемонструвати фокус із зникненням зі сцени коня, який, можливо, іржав по-румунськи.

У „Театрул Націонал“ відтоді грали при майже порожній залі румунські п'єси та твори світової літератури в цілком пристойних інтерпретаціях, якщо йшлося про вистави, що відповідали румунському темпераменту. Але коли там інсценізували „Затонулий дзвін“ Гауптмана, і Раутенделайн вийшла на сцену в туфлях на високих підборах, а кобольд проказував свій текст із зачіскою, схожою на спагеті, я відважився написати на цю виставу розгромну рецензію, хоча я як нерумун, можливо, й трохи ризикував. Зараз я пригадую з неї тільки одне речення: „Одну з головних ролей виконував зелений прожектор, який час від часу видавав звук, схожий на „ссст“, — оцінка, до якої я повністю приєднуюся“. Зчинився скандал. Інтендант театру Віктор Іон Попа подзвонив мені й пригрозив, що ніколи більше не поставить жодної німецької п'єси, хай навіть і в найкращому перекладі, за що я йому подякував. (Пізніше ми помирилися й потоваришували, і я дуже сумував, коли Попа, який був малярем, драматургом, режисером і актором, помер від сухот).

Театр міжвоєнного часу був багатий на враження, і ми в своєму честолюбстві можемо заявити, що якоюсь

мірою причетні до них. Вистави в залі Музичного товариства після різноманітних гастролей незабаром припинилися; ми відчували ностальгію за німецькими спектаклями, нам не вистачало їх. І ось невдовзі під патронатом Театрального товариства була заснована група готових на самопожертву ідеалістів під назвою „Чернівецькі камерні вистави“, яка в особі Зігфріда Пульманна та Стефана Рубаша могла похвалитися людьми з неабиякою ініціативою та професійним умінням, відтак до них примкнуло чимало талановитої молоді. Ми мали мужність – чи, може, зухвальство – запропонувати абонемент на 10 вечорів, який відразу було розпродано. Ми грали при аншлагах, репертуар був вельми різноманітний. Почали ми „Полотном з Ірландії“, долучили до нього „Пробудження весни“, додали „Ура, хлопчик!“ і наважилися виставити „Жовтневий день“ Георга Кайзера та „Карла й Анну“ Леонгарда Франка. Гонорари отримували тільки обидва наших профі, самі ж ми жертвували часом і нерідко проводили репетиції мало не до світання, позаяк кожна вистава вимагала не менше 20 репетицій. Зрозуміло, що за таких обставин ми через два роки змушені були здатися. Кожен з нас мав свою професію, і театр був тільки доповненням до основної роботи.

Коли ми взялися за постановку румунської п'єси в німецькому перекладі, було чимало хвилювань. Я грав у комедії Віктора Ефтіміу „Чоловік, який бачив смерть.“ головну роль і тлумачив її згідно з режисерським задумом і власним розумінням. Коли ж під час генеральної репетиції несподівано з'явився автор, дійшло до гострої суперечки. Він хотів викласти і нав'язати мені свою концепцію, причому робив це в такій формі, немовби в „Комеді Франсез“ у присутності самого Мольєра виставлявся „Міщанин-шляхтич“. Широкі, претензійні жести, багато „але“ і „ого“ – просто жахливо! Коли він висловлював мені своє побажання послухати його і грати відповідно

до його концепції, я боронився аж до загрози зірвати прем'єру: „Маестро, — шановний майстро, — так прийнято грати у румунському театрі для румунської публіки, ми ж хочемо донести вашу прекрасну драму до німецького глядача!“

Ефтіміу закинув догори голову, фиркнув, наче збуджений кінь, і пішов, глибоко ображений, геть, а я мало не пив заспокійливе, щоб притлумити своє хвилювання. Коли відтак вистава увінчалася грандіозним успіхом, і переповнена зала довго й бурхливо аплодувала, щасливий автор вийшов на сцену, потис мені руку і нагородив мене двома вогкими поцілунками — справа і зліва, на які я не відповів тим самим, а то це виглядало б як випередження тої сердечності, яку сьогодні практикують між собою політики Східної Європи.

Можливо, тепер Ви спитаєте мене, який стосунок все це має до Австрії? Ну, гадаю, що моя відвага вступити в суперечку з великим автором (він справді був ним) мала ще щось від тих часів, коли можна було вільно відстоювати свою думку.

Спектаклі „Чернівецьких камерних вистав“ ми грали не тільки в нашому місті, ми гастролювали з ними і в „провінції“, наприклад, в Радауцах, де в Німецькому домі до наших послуг була простора, добре обладнана сцена, яку обживала невеличка, талановита труппа на чолі з актором Ойгеном Грюнау і яка пережила постановку п'єси Шеріффа „Другий бік“. І тут варто було б розповісти про один випадок, який... Але все по порядку.

У цій багато разів показуваній п'єсі з часів війни — сцена відтворювала англійське підземне сховище — є один епізод, в якому капітана Стенхоупа будить його ординарець, щоби провести розвідку місцевості. Виконавець ролі Стенхоупа — ми дискретно не будемо називати тут його імені — лежав на своєму ліжку, а ординарець, якого грав старий комедіант і комік Віллі Клімеш, підійшов до нього

го, щоб розбудити його. Він поторгав його легенько за плече: „Сер!...“ Тоді сплячий прокинувся, добряче потягнувся, і тут у нього голосно вирвалося щось таке, чого не було в тексті. „Слухаюся, сер!“ – мовив на це ординарець і вийшов. Серед публіки прокотився сміх, що градом осипав нещасного виконавця, який притиснувся чолом до стіни. А за кулісами режисер Грюнау накинувся на Клімеша: „Чому глядачі сміються?“ – „Капітан дозволив собі імпровізацію!“ – „В такій серйозній п'єсі?“ Після того, як завіса опустилася, наша суфлерша сказала: „Тепер я нарешті розумію, чому п'єса називається „Другий бік!“

Інший театральний казус, який розсмішив мене, трапився під час пам'ятної постановки сьогодні вже такої рідкісної народної п'єси „Мірошник та його дитя“. Як учасник спектаклю я мав змогу зблизька бачити цю драму, яку ми зіграли на прохання католицького сирітського будинку, і назагал це справді була драма, хоча й з-за рогу там виглядав сміх.

Нинішньому поколінню історія про скупого мірошника, який відмовляє бідному учневі Конраду в руці своєї доньки, видається наївною, як і віра в те, що новорічної ночі духи мертвих збираються у цвинтарній каплиці. Конрад сподівається при цьому стати мірошником і отримує, зрештою, свою Марію, яка видихає свою душу за грою на флейті.

Одне слово, тут йшлося про те, аби якомога страшніше й ефектніше показати сцену на кладовищі, щоб зачепити благочестивих християн за саме серце. Отож ми збудували каплицю і створили відповідний могильний настрій при місячному саяві, і коли настала північ, з'явилися „мертві“ – попереду мірошник, за ним Марія та інші. І всі вони були загоруті в простирадла, які мали штемпель „Лазні Гедалі“. А чому би й ні? Померлим все

одно! Це ще було нічого, але коли мірошник, який занадто тісно загорнувся в простирадло, хотів переступити в місячному світлі поріг каплиці, — його заклонило, він не зміг підняти ногу. Тоді він сіпнувся і підскочив, і таким скоком увійшов у вічне блаженство.

Мене трясло за однією з могил, звідки я спостерігав за дією; проте не від болю й співчуття, а від сміху. Однак у залі чулося шморгання носів і схлипування. Це був сенсаційний успіх.

Сьогодні вже нема в живих нікого з тих, хто був загорнений у простирадла лазень Гедалі; всі вони вже відійшли у вічність. Сподіваюся, без останнього скоку...

ТРІШЕЧКИ БЛАГОЧЕСТЯ

Чернівці були побожним містом. Їхні мешканці шанували будь-якого Господа і покладалися на нього в бідах і випробуваннях, а таких у нас було немало. У нас уміли служити йому своїм благочестям, а не тільки своїми проханнями, які, напевно, вже і йому самому надочутили. Ми були побожними, але далекими від релігійного лицемірства. І якщо у нас, католиків, — про інші конфесії я не знаю — були жінки, для яких їхня віра була всім, як, наприклад, для нашої куховарки Юзефи, то це, напевно, було не найгірше. Те, що вона прикрасила настінний килим біля свого ліжка численними образками й шпрухами, а сама щиросердно належала до конгрегації „Добра смерть“, — це, зрештою, її особиста справа.

Вже зі шкільної лави нас виховували в дусі благочестя і вчили у всьому покладатися на Бога. І на янгола-хранителя, який на одному образку супроводжував дорогою двох дітей.

Ця моя релігійність трималася до гімназії і дещо підупала тут лише тому, що з'явився примус. Оцим „мушиш“ нас схиляли до протесту. Отож ми почали уникати виконання покладених на нас обов'язків, якими нас обтяжив наш катехет, преподобний Шимонович. Хоча він і наполягав на сповіді, проте під час недільних богослужінь заплющував очі на нашу недбалість і був добрим слугою Божим.

Супроводжувані ним, ми долали порівняно далекий шлях на месу до Вірменської церкви і займали там місце праворуч від вівтаря, відтепер вже не так слідкуючи за святим дійством, як дослухаючись до лопотіння кроків учениць дівчого ліцею, які повинні були зайняти ліве крило. Але позаяк ми так чи інакше знали одне одного, то не можна було уникнути обміну поглядами.

Цими дівчатками опікувався учитель Закону Божого преподобний Швайгер, який у суворості міг позмагатися з ким завгодно. Той, хто потрапляв до нього в руки, мав би згадувати про інквізицію – якщо це поняття було йому відоме.

Проте юній пастві непросто було заборонити обмінюватися поглядами, отож нерідко він переключався на нас і сердито сичав: „Ну, підождіть, бісенята...“ Але ніколи, як правило, не доходило до якихось дисциплінарних наслідків, і Тацит та Гнідий – такі прізвиська мали Швайгер та Шимонович – нікого не карали.

Якщо для когось важлива проповідь, і він порівняє для себе „тоді“ й „сьогодні“, то його неодмінно здивує помітна різниця, позаяк у ті дні, коли ще існувала цісарсько-королівська Австрія, проповідям був притаманний дуже суворий тон. Існували слуги Господні, які напружували свою фантазію і аж ніяк не могли обійтися без чорта й пекельних мук. Вони не шкодували погроз: „Ось побачите, що з вами буде! Пекельні муки нагадають вам про те, як ви повинні були вести себе в цьому житті!“ Палаючий вогонь, сірчаний дим, розпечене залізо вивергали вони, перш ніж сказати примирливе „амінь“. Слухачі терпляче зносили цей бурхливий водоспад, наперед смакуючи всілякими гріховними насолодами, і щойно вони виходили з церкви, то відразу забували всі ті погрози.

Один із цих проповідників, преподобний Каспарович, змальовував загробні муки особливо наочно, просто-таки Брейгель у сутані. Коли він виступав у ролі вогнемета, то це можна було майже відчутися на власній шкірі. На кафедрі він гримів і блискав, й були такі парафіяни, котрі лише заради цієї негоди приходили до церкви, як інші ходять, наприклад, у кіно.

Якось прибула зі Львова візитація, і єпископ, якому ми були підпорядковані, гостював у нас кілька днів, щоб подивитися, як ведеться на Буковині правовірним. І коли

він уже завершив свою роботу, для нього влаштували вечерю, за якою він у своїй промові недвозначно натякнув, що не потрібно конфронтувати християн із загробними муками; це тільки притуплює почуття. І для прикладу він розповів один випадок.

В якомусь невеличкому галицькому селі служив один священик, і його проповіді були такими, що парафіяни йшли на месу тільки через силу. Їм не хотілося більше слухати, як їхній пастор описує смерть, прокляття і пекельні муки, вивергаючи на їхні голови жакливі погрози.

І от одного разу, коли з кафедри знову нуртувала негода, проповідникові впало в око, що на першій лавці гірко ридала якась жінка. Це його підбадьорило, і він піднісся на ще ніколи небачену висоту. Однак після служби Божої йому захотілося довідатися, чому стара жінка, либонь, велика грішниця, проливала такі потоки сліз. Він звелів паламареві закликати її, і коли вона прийшла, спитав:

„Скажи мені, доню моя, що тебе так вразило під час проповіді, що ти впала у такі великі сльози?“

Стара глянула на нього і мовила: „Ах, преподобний отче, я малу козу, добру козу, вона звалася Мальвіна...“

„Ну гаразд, Мальвіна, а при чому тут моя проповідь?“

„Вона здохла. І про неї я подумала, коли побачила, як Ваша преподобність трясє під час проповіді бородою...“

„Що це означає?“

„Так само трясла бородою і моя Мальвіна! Прийми її, Господи, в царство своє!“

„Жінко...“

„Я згадала про неї і заплакала! Простіть мені, преподобний отче...“

На якийсь час у залі, де відбувалася трапеза, запала

Стара православна церква у Радівцях, споруджена близько 1360 р. Богданом I. — Гравюра з архіву Еміля Ф. Нібіо.

тиша, і тільки пастор Каспарович неспокійно совався на своєму стільці.

„Бачите, любі мої, — сказав єпископ, — незважена, погрозлива проповідь довела до того, що пастора порівнюють з козою. Пам'ятайте про це! *Dominus vobiscum*, amen!“

Те, що на широкій царині віри є часом вельми зарослі стежки, можна показати на одному прикладі, пов'язаному з моєю матір'ю, який дивним чином нагородив її несподіваною зустріччю.

Її батько, що носив цісарський мундир, пішов у відставку внаслідок поранень і придбав собі у сусідній Румунії невеличке господарство. У повіті Ботошани й народилася моя мати, яку після його смерті виховувала її сестра, перш ніж вона знову повернулася до Австрії, де

провела свої дівочі літа і короткий, щасливий період заміжжя у Чернівцях.

І от якось вона, дещо занедбавши внаслідок усіх цих перипетій свої релігійні обов'язки, згадала про сповідь. І позаяк церква єзуїтів була найближче від нашого дому, вона пішла туди.

В одній із кабінок слуга Господній саме чекав того моменту, коли хтось захоче звільнити свою душу від гріхів і висповідатися. І моя мати вволила це його бажання. Але коли дійшло до питання про останню сповідь, тут виникла величезна часова прірва, сказати б цілі роки, а після цього й логічне запитання: „Чому?“

І мою матір, яка твердо вирішила відновити чистоту своєї душі, було суворо допитано підвищеним тоном – пст, сповідь! — про причини такого занедбання Христової віри: „Невже там не було священика?“

„Та ні, у Ботошанах був священик, отець-єзуїт, але він був такий суворий і мав так мало співчуття до тих, що звернули з праведного шляху... Тому його уникали і не ходили до нього на сповідь“.

„Так-так, значить, тому! А як звали цього священика?“

„Патер Цозель!“

Після цих слів на якусь мить запала тиша, відтак пастор за решіткою дуже квапливо проказав відпущення гріхів, і сповідь була завершена.

Ця раптова мовчанка, поспішне завершення без заклику до покаяння здивувало мою матір, і вона спитала в однієї дуже ретельної, а тому поінформованої парафіянки, хто цей священик.

„Цей? А, це преподобний патер, який нещодавно прибув з Румунії, з Ботошан!“

„А як його звати, шановна пані?!“

„Патер Цозель! Добрий священик, але дуже, дуже суворий!“

Слова застрягли моїй матері в горлі після такої не-

сподіваної зустрічі, але патер Цозель почував себе та кож не краще.

Якось мені доводилося мати справу з іншим патером, який дуже часто приходив до моєї тітки, з якою ми мешкали, щоб не так напитися чаю, як поговорити про спадщину, яка повинна була відійти єзуїтському колегіуму. Він приходив дедалі частіше і ставав щораз небажанішим, аж поки одного дня тітка не попросила мене сказати, що її нема дома.

Однак він мав великий запас терпіння; він волів почекаати, поки вона повернеться, і зайшов до моєї кімнати. І тут він почав тероризувати мене латиною і щоразу в'їдливіше допитувати про нерегулярні дієслова та їхні властивості. Нарешті, майже через дві години, він утратив свій терпець чи, може, його покликали обов'язки. Він пішов, доручивши мені передати тітці свої щирі вітання.

Я полегшено зітхнув, але надалі відмовився виконувати роль громовідводу. Божу заповідь „Не обманюй!“ я розширив також на сферу відмовок, які можна було б класифікувати і як вимушену брехню.

Навряд чи можна сказати, що церква вдавалася у нас до політики, проте невеличкі спроби полонізації все-таки спостерігалися. Національне поляцтво мало свою опору. Політичний вплив так само намагалося чинити й православне духовенство, щоправда, це стало помітним досить пізно, коли у нас з'явилася „Залізна гвардія“, а там, у далекому рейху, почали замість привітання викидати вгору руку.

У нас тоді, якщо це взагалі можна тлумачити крізь призму політики, підняв свій голос надзвичайно авторитетний прелат Шмідт, але не для того, щоб справити якийсь цілеспрямований вплив, а радше яко старий

австрієць, котрий не втратив почуття честі.

Заледве встигли румуни ввійти у „звільнену Буковину“, як вони вже взялися споруджувати пам'ятник, який би прославляв їхню перемогу.

Я вже не пригадую, хто був автором цього монумента, та навіть якби й пам'ятав, то радо забув би. У кожному разі, митець продемонстрував нам взірець старанної роботи і зобразив події таким чином: над рукою гордого й високого вояка з почуттям подяки схиляється жінка – звільнена Буковина – з тим, щоб, як мовиться, поцілувати руку. Я ще добре пригадую собі той настрій, який панував під час і після встановлення цієї пари, яку слід тлумачити символічно. Спершу тихо, а дедалі голосніше почали лунати голоси, які протестували проти того абсолютного несмаку, з яким тут показували розтерзаного, відданого на глум двоголового орла під копитами молдавського буйвола.

Все це ображало і ранило нас у саму душу, хоча ми були й готові прийняти нове панування як історичну необхідність. Бо чим тут могли зарадити протести? Вони хіба що розпалили б ворожнечу. Тоді взяв слово глава нашої католицької громади, преподобний прелат Йозеф Шмідт, який у великій статті вказав на відсутність такту і водночас на безглуздя цього пам'ятника, адже – так впливало з його логіки – неможливо, щоб віл міг топтати орла, хіба що той уже при смерті або лежить на землі яко стерво. Тоді це топтання можна порівняти з епізодом відомої байки, де осел толочить мертвого лева. Але в такому разі це не таке вже й славне геройство, щоб увічнювати його пам'ятником.

Всі, хто читав цю статтю, відчули, що їхню честь якоюсь мірою захищено, і були сповнені подяки нашому прелатові.

Через кілька років трапився випадок, коли один із наших друзів, молодий румун Мірча Сербу, студент і син

впливової особи, хотів залізти в захмелілому стані на пам'ятник, щоб, як він казав, „покататися на воликові“. Про свій намір він голосно сповіщав усіх перехожих; ми даремно намагалися утримати його від цього кроку. Інцидент закінчився скандалом із поліцією, проте „татусеві вдалося все залагодити“, що тоді досягалося через вплив або бакшиш. Так цей епізод було покладено під сукно, і вся афера взялася незабаром мохом забуття, з якого я оживив її цими рядками. Просто в серці мого друга Мірчі нагадала про себе стара Австрія...

ПРОЦЕСІЇ, ПІЄТЕТ І ПОСМІШКА З ЦЬОГО ПРИВОДУ

Чернівці розглядали свої свята – світські і релігійні – як видовища, котрі належали всім, незалежно від віросповідання чи національності. Зустрічати їх з помірним блиском було справою честі. Нерідко вони переростали рамки узвичаєних норм, а часом перетворювалися у пишні дійства. Але святкували всі разом, хай навіть лише в ролі спостерігача „з-поза тину“, і сповнене подиву і радісної несподіванки „агі!“ лунало довкола.

(Про це „агі!“ – в іншому місці.)

На час мого навчання в початковій школі припав конгрес польських „соколів“, які разом зі своїми братами з Галичини – „друг“ Солтинський і „друг“ Любомирський – відзначали своє народне свято. Один із гостей жив тоді в нашому будинку, і добре пригадую, як зачудовано я розглядав його з ніг до голови, починаючи від прикрашеної соколиними перами конфедератки, червоної сорочки і сірої накидки – до шароварів і чобіт. „Гарний, наче драгун!“ – начебто сказав я тоді.

Згодом до них долучилися й українці і принесли з собою в місто подих „запорожців“ та „чорноморців“ з їхніми танцями і строями.

Особливо вражаючим було відкриття пам'ятника цесаревій Єлизабет, на яке від імені цесаря прибув один з ерц-герцогів Сальваторів. Багато галасу, тріпотіння прапорів і церковні дзвони. Військові парадували з дубовим листям на гусарських чакі. Було мобілізовано школи, які повинні були гідно стояти шпалірами. Отож і ми,

II Українська гімназія, також брали в цьому участь і співа-
ли гімн українською мовою, лише одну строфу, бо й інші
народності хотіли продемонструвати свій патріотизм.
Попереду ступали духовенство і влада, за ними чинов-
ники у двокутних капелюхах, дехто навіть при шпазі.
Місто вбралося у цісарівську вірнопідданість.

Що б не відбувалося того дня – ми намагалися нічо-
го не пропустити. Так, наприклад, євхаристичну проце-
сію (Fronleichnamsprozession), яку моя маленька подружка
з сусіднього будинку називала у своєму дитячому не-
віданні „фрау Лайхман“.

У нас аж мурашки побігли по спинах, коли під аком-
панемент дзвонів і з церковними хоругвами вистава роз-
горнулася на повну силу, де не бракувало й параду військо-
вих; особливо хвилюючою була для мене мить, коли мій
батько командував ротою і наказував віддавати честь;
від чіткого виконання цього наказу залежала бочка пива,
яку батько виставляв яко приз – для психологічного роз-
вантаження.

За балдахіном і дарами крокував у парадному строї
представник держави, президент краю. Тоді ним був пан
Регнер фон Блайлебен, який уже віддав душу Господу.
Його відтак востаннє змінив ще граф Меран.

(Тут можна згадати маленьку історію про одного
купця з передмістя, який шанобливо називав президента
краю тільки паном Блаєм, позаяк він не смів долучати
до його імені фамільярного „лебен“, як це прийнято в
сердечних звертаннях у євреїв („тателебен“, „мамеле-
бен“).

Ще помпезнішим був хід православних, котрий
відзначався ще більшою кількістю золота й надмірною
пишнотою, коли вони на Йордан (у нас цей день нази-
вається „Dreikönigstag“) йшли від кафедрального собору
до турецької криниці, щоб здійснити там обряд освячен-
ня води. Тоді якийсь хлопець стрибав у крижану воду, в

якій спочатку повинні були зробити ополонку, щоб діставати хрест, який при освяченні опускали туди. Він отримував за це золотий і часом нежить.

До всього того, що було вже перелічено як декоративні елементи у католиків, тут додавався ще божественно прекрасний хоровий спів, який має у церкві грецького обряду особливе значення. Своїм „Doamne milueste!“ („Господи, помилуй!“) він зворушував слухачів до сліз.

А навколо – море людей. До них, коли мені було два роки, належав і я, – моя нянька вгорнула мене у свій сніжно-білий селянський кожух і випросила у матері. Вона хотіла парадувати зі мною! (Ну й бажання спадають часом людям на думку!).

Коли православного митрополита Репту супроводжували від його резиденції до кладовища, то в цьому брало участь усе місто. І оскільки процесія проходила повз головну єврейську синагогу – Темплъ – то рабини й кантори не пропускали нагоди продемонструвати свою повагу. Вони виставляли сувої Тори перед входом до синагоги і так засвідчували інакоровірним свою участь у їхньому святі.

Але пієтет виявлявся і в інших випадках. Коли проводжали в останню дорогу широко знаного аж до Росії й Молдавії санітарного радника доктора Давида Ангауха, то там були всі Чернівці, євреї й християни. Масу сумуючих потрібно було стримувати, взявшись за руки, і оплакуванню не було кінця. Я стояв тоді у дружньому нам домі біля покійника на вахті.

Ось такий невеличкий портрет міста в його національній та релігійній толерантності.

У день, коли хоронили мого батька, мене залишили в домі однієї з тіток під наглядом куховарки. Я грався своїми олов'яними солдатиками, а вона ревно молилася,

коли з вулиці Руської вітер доніс до наших вух важкі, розмірені такти траурного маршу. І пані Каті почала плакати.

„Хоронять солдата!“ – сказав я, здивований цими слізьми, і не розумів, що це несуть на вічний спочинок мого батька.

(Як я знаю з уст відвідувачів міста, нинішня радянська влада не торкнула могили, хоча й під іменем можна прочитати: „Цісарсько-королівський капітан“).

В мої молоді роки було прийнято залишати покійника ще на один-два дні в домі, де він помёр, перш ніж нести на цвинтар. Безкінечною вулицею Руською похоронні процесії повільно рухалися до кладовища. Екіпажі були блакитні, коли йшлося про дитину, чорні – для дорослих, і шестикінні, з закріпленням бюстом на даху, якщо ховали дуже шляхетно. „І факелів дим, і герби...“ – каже Антон Вільдганс у „Злиднях“. У кожному разі, в нас не відразу випроводжували любих покійників; з ними щиро прощалися.

Споряджати похоронну процесію не було завданням і справою міської громади; це було справою двох похоронних контор, які непогано заробляли на смерті. Одна з них належала якомусь Ельзассеру, інша виконувала бажання клієнтів під назвою „Антреприза“ чи „Пієтет“ (?). Але обидві служили шанобливості й трауру. Їхні контори були обставлені скромно, проте не обов'язково зі смаком. Хрест, бляшаний вінок і дитяча домовина давали уявлення про асортимент товарів.

Якось власник „Антрепризи“ стояв перед входом свого так макабрично прикрашеного закладу і побачив, як по протилежній стороні вулиці проходив старий, згорблений і зморщений барон Євдоксій Гурмузакі. І тоді у спритного ділка вирвалося напівчутне: „На нього я вже давно чекаю!“

Це почув шляхетний, але аж ніяк не тугий на вухо

старець. Він зупинився, обернувся і мовив своїм скрипучим голосом:

„Я звелю це записати в заповіт, щоб Ви собі знали: коли помру, то звернуся до Вашого конкурента!“

Якщо хтось бажає бути похованим відповідно до своїх заслуг, то його мають супроводжувати сумні рідні, друзі й знайомі, промовці ж повинні окреслити його життєвий шлях і вплести туди прощальні слова. Дехто вміє це робити, дехто намагається. Над тілом покійника має стелитися серпанок, який дещо й прикриває. І той, хто знав померлого в його земній недосконалості, починає, почувши стільки хвали й пошани, сумніватися, чи на той похорон він потрапив. Але він бачить перед собою сумуючих, гілля й гілузки родини, впізнає тих, кого він знав, і відтак каже собі тихенько: „Я й не знав, що він був таким достойником і добродійником. Нехай земля йому буде пером!“

Ми могли похвалитися знаменитими заупокійними промовцями, як, наприклад, капітаном пожежної служби Заячковським, який упродовж багатьох літ виголошував на могилах своїх бравих служак ту саму, сповнену любові й ніжності, промову, як, скажімо, пожежникові Котляру.

Голос, яким він говорив, був забарвлений співчуттям і стражданням: „Котляре, Котляре, ти був першим на кожній пожежі і першим на драбині, і першим нагорі! Ти вже поливав вогонь із брандспойта, коли інші ще тільки підходили! І тепер – о!“ Цей вказівний голосний нашої буковинської говірки супроводжувався відповідним жестом у бік могили, і затим ішло завершальне речення: „Хай Господь учинить так, щоб ти був першим і на небесній драбині! Амінь!“

Зовсім інакше будував свої надгробні промови рабин Р., який умів поєднувати прощальні слова втішання з критикою. Це виглядало приблизно так: „Шановна гро-

мадо, що зібралася тут сьогодні з цього сумного приводу, Давид Кац помер, прошу дуже! Але чому євреї занедбують свої релігійні обов'язки?“

Чи це допомагало і про які обов'язки йшлося, видається тут другорядним на фоні „Прощу дуже!“, яким висловлювалося розуміння невідворотного, але водночас давалося зелене світло у потойбічний світ.

Шлях на кладовище, до великого й гарного Божого саду на околиці міста, був зазвичай довгим, проте деякі постійні клієнти не знали втоми, як, наприклад, директор Румунської державної гімназії, урядовий радник Бужор, який не пропускав жодного, хто поперед нього показував спину містові й світові. Старий пан був завжди при цьому присутній, і завжди одягнутий у штани, які носив ще офіцером у Першу світову війну, і завжди на ньому тихенько дзвеніли шпори, які так гарно єднали пережиту війну з вічним миром. Те, що симпатичний, всіма шанований румун, син якого був членом німецького буршеншафту, аж ніяк не мав войовничої вдачі, було цілком очевидним. Йому важило тільки на тому, аби захистити облямівку штанів від протирання. Чи він вів якийсь облік похоронів, чи певним чином за віком померлих вираховував свої власні життєві перспективи, залишається загадкою. Але у нас часто можна було почути: поглянь, Бужор уже знову тут!

Завершимо цей серйозний, урочисто-трагічний ряд кривлянням комедійної маски: розповіддю про одного аптекаря, якому на старості літ так позакладало вуха, що він утратив будь-який акустичний контроль, в чому не було б нічого особливого, якби він не дотримувався хибної думки, що інші також не сприймають звуків: чого не чую я, того не чує ніхто!

Саме за таким девізом і діяв він, коли під час похорону одного колеги голосно випустив те, що зазвичай намагаються якось притлумлювати. Він гадав, що воно

вийде тихенько, проте звук, який через певний інтервал повторився декілька разів, виявився вельми трубним і був немовби підбадьоренням світові — відберемо у смерті її вбивче жало. Все це можна було б скромно не почути і забути, якби нещасному не спало на гадку долучити сюди філософську думку, яка б підтверджувала тлінність людського буття, отож він і мовив: „Гм-гм – отак і відходить один за одним!“

І тут уже інший сумуючий, який йшов поряд з ним, не витримав і пирснув зо сміху. Його було нагороджено докірливим поглядом: „Заждіть, і над Вами ще хтось посміється, пане добродію, якщо Ви забули, як поводять себе під час похорону!“

ДИВАКИ Й ОРИГІНАЛИ

Кожне місто має своїх, нерідко божевільних, оригіналів. Чи в Чернівцях могло бути якось інакше? Але тут цьому ефектові сприяли ще й мовні відмінності, словесне забарвлення, отож існували свого роду „черновіцизми“, в яких комізм досягався неадекватним вживанням мовних зворотів. До того ж впадати в такі помилки могли не тільки особи з недостатньою освітою чи представники нижчого стану, — мені розповідали, наприклад, про міського радника Кампельмахера, якого можна вважати паралеллю до віденського Белоглавека. Він забезпечував нас мимовільними дотепами, хай навіть дещо з них йому і приписували, як колись фрау Поллак. Так, наприклад, розповідають, що про незрозумілий йому текст він казав: „Ein Bock mit sieben Zicklein!“ („Цап із сімома козенятами“), хоча мав на увазі зовсім інший вислів — „Das Buch mit sieben Siegeln!“ („Книга за сімома печатями“). Так само він не хотів у своїй особистій коректності „піднімати на себе трибуну“, хоча в цьому питанні й був „цікавою особою“, в той час як ішлося радше про „зацікавлену особу“.

Якщо такі фрази були спричинені, так би мовити, браком ерудиції, то інший винуватець мовного ляпсусу — міський поліцейський — обходив якось кав'ярні. Бравий служака помітив на вулиці натовп людей, що стояв на проході, і відреагував на це такими словами: „Albo gehen Sie, albo stehen Sie, aber machen Sie keine Kupki auf dem Tretowar!“ („Або Ви йдете, або Ви стоїте, але не робіть мені купок на тротуарі!“). При такому способі вислову людей, що загороджували прохід, було редуковано до „купок“, що їх накладають на вулиці собаки.

Однак це були поодинокі випадки, а не стійка й тривала ціха нашого міста; існували, проте, й такі екзем-

пляри, котрі належали до нашого невід'ємного фонду, як, наприклад, нещасний міський ідіот Лешек Святковський, котрий постійно щось бурмотів собі під ніс і не чинив нікому нічого лихого, ба навіть викликав неабияку довіру в моєї співчутливої матері. Щонеділі у певний час вона пригощала його кавою з тістечками, за що він неодмінно збирався віддячити їй зарізаною куркою. Цей бідолаха був досить освіченим, читав подаровані йому французькі газети і в моменти просвітлення демонстрував рештки своїх колишніх знань. Він збожеволів перед матурою (випускні іспити) за реальну школу; навчання позбавило його розуму. І ось тепер він ходив на цвинтар і читав на могилах вірші.

Але якось він раптово зник, і ніхто не відав, коли й куди. Тільки згодом ми довідалися про причину цього зникнення: кілька випускників, які провалилися на maturі, вмовили його – на Пардініґгоге, в самому центрі міста – задерти спідницю сестрі голови комісії. На жаль, стояло гаряче літо, і нижню білизну носили вельми економно. Після чого Святковського терміново переправили до Львова.

Позаяк тут уже йшлося про спідниці, то треба згадати пані Люттерову, яка, йдучи вулицею, буквально дзвеніла й стукотіла. Вона панічно боялася того минулого, коли ліс гострим, темним кутом сягав аж до міської околиці, й існувала ще розбійницька корчма. Отож вона носила все своє домашнє причандалля під спідницями і шукала місця, де б його можна було надійно сховати. Надійніше, либонь, і не сховаєш, бо кому могло спасти на думку задирати їй спідниці.

І ще один дивак оживає в пам'яті, який був фанатом чистоти: Ясю. Вже старший чоловік, що тоненькою тростинкою а ля Чаплін відкидав з тротуару кожен камінець, з ненавистю примовляючи своє розкотисте: „А ти кур-р-рва!“ Чи це звертання стосувалося камінця – невідомо.

Пішоходна алея, названа "Апетитною булочкою".

Згадаймо тут і того бадьорого продавця фруктів на Рінгплаці, який голосно вихваляв свій товар: „Груші, груші, солодкі, як цукор, м'які, мов масло, аж тануть у роті!“

Інший, навпаки, носив свій товар добре запакованим у якісь таємничій коробці: картопляні деруни, які ще мали у нас назву „Totschen“ („пляцки“) і були улюбленим делікатесом, – якщо їх, звичайно, правильно приготувати. Те, що вони були в нього смачними, можна було помітити по чоловікові, коли він вигукував: „Totsch – Totsch heiß!“ і при цьому смачно прицмокував язиком.

До цих маргінальних явищ згасаючої австрійської епохи належали також – вже за румунів – двоє розкішних екземплярів оригінальності: Бубі та Боббі.

Бубі на вигляд був страховиськом: рудий, все лице всіяне прищами, з двома гнилими зубами в роті. Проте Бубі мав характер, який він виявляв як футбольний фан, пристрасний прихильник спортклубу „Маккабі“, кожному гру якого він відвідував. Якщо „Маккабі“ перемагав, що при силі цього клубу траплялося частіше, то Бубі оббігав з вигуком „Hoch Makkabi! Kassa! Kassa! Kassa!“ („Хай живе Маккабі! Каса! Каса! Каса!“) трибуни і збирав у вдоволених вболівальників досить пристойні суми. Але коли одного разу від нього почали вимагати, щоб він вигукнув „Тьфу, Маккабі!“, він гнівно відхилив цю пропозицію. Навіть сто леїв не примусили його ганьбити улюблене спортивне товариство. Характер.

Боббі був дещо іншим – високим, неповоротким телепнем, із виробленою дерев'яними підощвами розхитаною ходою, але надійним і швидким у виконанні доручень. Він діставав візи у консульствах, і коли одного разу, стоячи за мною в черзі, він увесь час сопів і дихав мені за комір, я обернувся до нього й сказав: „Боббі, не дуй мені в потилицю!“ На що він з усією своєю безневинністю відповів: „А куди ж я маю Вам дути?“ І, їй-

богу, за невеликі чайові він був готовий зробити що завгодно.

Боббі мав ділові контакти і, здається, угоду з усіма щінними суками, тому що постійно він тримав у руці щось м'яке, біле й волохате, вихваляючи як чисту расу.

Боббі отримував найдивніші доручення, які він виконував з фанатичною точністю. Перед чудовою кондитерською Рапяну йому можна було сказати: „Боббі, зайди всередину й подивися, чи мене там немає!“ І Боббі сприймав це доручення цілком серйозно, уважно обходив приміщення кондитерської і відтак повідомляв: „Дуже шкодую, пане, але Вас там нема!“

Усім цим казусам був притаманний дещо хаотичний дух; але я згадав їх, щоб і в цьому бути справедливим до Чернівців.

Аж ніяк не належав до цієї групи, а швидше до освічених кіл один учитель – якщо я не помиляюся, його звали Шмідт, – який творив дивні речі. Він міг зненацька впасти у транс і артикулювати стиснутими устами звуки й слова, з яких можна було зробити висновок, що в цей момент він фараон Менес. Він міг відповісти на будь-які запитання, шокував своїми правильними відповідями і якийсь час був центром загального зацікавлення. Його запрошували на спіритичні сеанси, і там він також дивував усіх.

Коли було вбито шофера Андруховича, і поліція марно шукала якихось слідів, ми, троє приятелів, запросили медіума у помешкання редактора Поппенбергера, щоб, можливо, роздобути якусь інформацію. І – о, диво, – в той час, коли ми ще сиділи за кавою, гість раптом відкинувся на спинку крісла, почав стогнати, щось белькотіти і дав зрозуміти, що в ньому знаходиться дух старої єврейки, яка нещодавно померла за селом Ревне на Пруті. Її, мовляв, забуто, бо ніхто не проказав за неї заупокійної молитви, і ось тепер вона не має спокою. Ми хотіли

докопатися до першопричин, і тоді наш медіум попросив папір і олівець. Гебрейськими літерами – хоча нам дос-теменно було відомо, що він не знає ні цієї мови, ні цього письма – він написав кілька рядків, яких ніхто з нас не розумів.

Але ми дали собі раду. З розташованого поблизу „Німецького дому“ було покликано кельнера, добре зна-йомого нам єврея, і він прочитав нам це послання: убив-ця переночував в одному сараї на Пруті. Жінка, що бла-гає молитви, зветься так і так й похована на цвинтарі неподалік від села Ревне! Все...

Наш медіум тим часом „повернувся“, здивовано глянув на папір і похитав головою. І що ж далі? В сараї, як і було заявлено, знайшли сліди ночівлі, без труднощів відшукали могилу тієї жінки і потурбувалися про мо-литву. Це був наш обов’язок перед нещасною душею. Що сталося пізніше з тим учителем, мені невідомо.

Вирушимо тепер у вищі кола, де можна було зуст-ріти неабияких особистостей: через торгівлю й ремесла – до вишуканого товариства. Отож облишмо маргінальні побутові явища, окрасу буднів. Коли згадуєш про них, то посміхаєшся. Там були шановані люди з маленькими честолюбствами, як, наприклад, той директор банку, який репрезентував Нідерланди і як почесний консул звелів пошити собі мундир дипломата. Коли хтось запитував, навіщо, то міг почути з уст котрогось із наших дотеп-ників фразу – мовляв, з Голландії прибув вагон сиру, і консул повинен його зустрічати.

Майже трагічною фігурою у буквальному сенсі ви-глядав маленький оригінал, адвокат карликової статури, що як юрист був майстром своєї справи. Його ім’я не так уже й важливе, та я його, здається, й не пригадую. Обійдемося тим, що залишилося в пам’яті.

У слабкої статі цей юрист мав великий успіх. Його дотепність примушувала забувати його зріст, тим більше,

що за своїми пропорціями він був бездоганним, до того ж ще й чудовий ковзаняр. Визнання, яким він користувався у жінок, зіграло з ним одного разу поганий жарт. Коли якось у вікні заavidнілася вродлива голівка, яка так добре пасувала до чудової фігури, і поманила доктора права пальцем до себе, він не роздумував жодної хвилини. Але увійшовши до помешкання, побачив вродливу жінку та її маленького сина, які саме трапезували. І тут дама показала пальцем на гостя і мовила до свого синочка, який відмовлявся їсти шпинат: „Ось бачиш? Як не будеш їсти шпинат, то залишишся таким маленьким, як оцей пан!“ А відтак до адвоката, якому відібрало мову: „Дуже дякую Вам, пане, за Вашу люб'язну допомогу!“

Згадаймо ще заради курйозності й адвоката доктора Вольфганга Фокшанера, мого колишнього шкільного товариша, якого було призвано на фронт у 1917 році. Але в той час, як я служив у 12-му полку польових гаубиць у Крьонау біля Ольмюца, Вольфганг поєднував військову справу з юриспруденцією, і коли у 1918 році я повернувся, то він мав уже за плечима два державні іспити і тепленьке місце в канцелярії свого батька, водночас щастя буквально чіплялося йому за ноги: він виграв головний приз в лотерею, відтак ще й велику суму грошей, а невдовзі отримав спадщину. Але той, хто запитував, як йому живеться, діставав таку відповідь: „Дякую, добре – нещодавно я виграв головний приз в лотерею, а відтак і велику суму грошей, згодом отримав спадщину... але відтоді – як відтяло!“

Про спадкодавицю також можна було б швидко дещо розповісти, позаяк і вона належала до неординарних особистостей. Це була статна пані дуже великого зросту, якій непогано велося в житті, але при тому вона ще й уміла користуватися своїми перевагами.

Коли вона якось перебирала й провітрювала свіії

надзвичайно великий гардероб, надійшов лахмітник, один із тих, які не соромляться голосно вигукувати „Міняй, міняй...“.

Він дивився на імпонуючий, вельми багатий набір вишуканого одягу пані Клари-Нетті і, завваживши там чимало бальних суконь, скрушно похитав головою.

„Тц-тц-тц, лиш отаке дрантя! Та хто ж його купить?“

„Ну, наприклад, якась хонта!“

Лахмітник окинув оком високу даму зверху донизу й знову догори і мовив:

„Господи, та де ж я знайду таку велику хонту?“

(Варто зауважити, що це слово означає ту життєрадісну особу, яка робить зі свого кохання ґешефт).

Коли в нас ішли „у місто“, то мали на увазі шлях до центру, який звався Рінґплац (Кільцева площа), не маючи нічого спільного з кільцем. Від нього розходилися вулиці в різні боки. Великі транспортні артерії – (Енценбергер) Гауптштрассе, Ратгаусштрассе і Руссіше штрассе та менші вулиці, як Лілієнгассе, Постгассе, Гімназіаль- і Темпельгассе, перехожі яких дбали про те, аби там було людно. Виходячи з Герренгассе „у місто“, можна було натрапити на кіоск, який торгував тютюновими виробами, себто „трафік“. Хто був власником цього важливого закладу, я вже не пам'ятаю, але знаю, що там була лотозбірня (Lotokollektur). До цієї лотозбірні регулярно приходила одна проста жінка, яка аж ніяк не хотіла ставити на „амбо“ чи „терно“, а тільки довідатися: „Скажіть мені, будь ласка, я нічого не виграла в лото?“ І ввічливий комерсант не втрачав терпіння відповідати: „На жаль, цього разу – ні!“

Цей діалог почув якось пан фон Табора, світський чоловік, і здивувався: „Невже ця жінка грає в лото?“ – „Та ні! Вона вірить, що може виграти, і подумки бере участь у кожному розігруванні!“ – „Тоді зробіть ось що:

Ясьо – фанат чистоти, пристрастю якого був догляд тротуарів.
Знімок Ґучо Ґольда.

візміть гульден, і коли вона прийде наступного разу, виплатіть їй як виграш!“

Через два тижні постійна клієнтка лото знову з'явилася: „Чи я нічого не виграла?“ – „Цього разу – так!“ І їй було виплачено гульден. Тоді вона захоплено вигукнула: „Бачите, я завжди казала це! Якщо маєш щастя, то непотрібно ніякого льоса, аби виграти!“

З іншого кінця Рінгплацу по Руссіше гассе можна було потрапити до вегетаріанського ресторану Фрідмана, який охоче відвідували як християни, так і євреї. Там був один кельнер – також оригінал. Його вислови потім передавали з уст в уста, як, наприклад, той, де йшлося про вареники – страву, яка в трикутній формі містила повноту смакових відчуттів. Якось один клієнт замовив вареники з вишнями. І що ж йому принесли? Вареники з сиром!

Коли він запротестував, то отримав відповідь: „Ну, то й що? Хіба вареники з сиром погані?“

І ще варто розповісти про одну світську даму, яку студенти, що часто зверталися до неї, називали „Чібі, мила дівчинка“. Їй було десь близько сімдесяти, і вона день у день гарно одягнена сиділа, мозолячи очі перехожим, у вікні однієї кав'ярні на Герренгассе й посміхалася молодим людям. Однак три дні на місяць вона не приходила, і коли якось офіціант з ледь прихованою іронією мовив: „Шановна пані вже геть забули про нас!“, то вона з кокетливою усмішкою відповіла:

„Ах, знаєте, у нас, жінок, бувають свої особливі дні!“

„Чібі, мила дівчинка“ була дивом природи.

ПРО ГОСТИННІСТЬ

На третій день гість починає смердіти...

Східна мудрість

Якби, виходячи з цієї, зовсім некомпліментарної, сентенції, робити висновок про ставлення до гостя на Буковині, то можна було б відзначити не надто привітну рису характеру і подумати, що там живе народ, який за зачиненими дверима дбає лише про свій власний добробут. Така думка кидала б фальшиве світло на край та його таких різних мешканців – на слов'ян, романців, германське плем'я та інші народності. Тоді чужинець, „прибулий з країв далеких, що снить про гостинний дах“, даремно оббивав би наші пороги.

На щастя, це не так, навіть якщо у цьому вислові і є якась часточка правди, позаяк зустрічаються й такі гості, котрі квартирують доти, аж поки їх перестають уже „зносити на нюх“.

Про таку безтактність оповідає невеличка історія про жебрака і локшину з маком.

До однієї єврейської родини внадився жебрак, який приходив через день на обід, незважаючи на спокій дому та його мешканців. Якийсь час його терпіли заради милосердя, але відтак главі родини та його дружині все це набридло. Вони почали думати-гадати, як би цьому зарадити і зрештою вирішили позбутися набридливого гостя за допомогою хитрого трюку. Живим, звичайно.

І тоді глава дому сказав: „Жінко, ми покладемо на стіл локшину з маком. Коли локшина уже буде на столі, й ми її скуштуємо, тоді почнем суперечку. "Локшина з маком надто солодка", – скажу я! "Навпаки, вона надто кисла", – стверджуватимеш ти! Ми розхвилюємось, і бу-

демо сперечатися дедалі голосніше, і відтак... Відтак я звернуся до гостя, щоб почути його думку. "Ну, – спитаю я його, – яка локшина – кисла чи солодка?" Якщо він скаже „солодка“, тоді ти виженеш його з хати, а скаже „кисла“ – я викину його геть. Так ми його позбудемося!"

Отож вони зробили так, як і задумали. Але коли жебрак сказав свою думку, то їх чекало велике розчарування, позаяк з обережним похитуванням голови гість мовив: „Якщо сказати по правді, то солодка локшина водночас і кисла, себто якраз така, як має бути!“ І не можна було викинути його геть, бо розсудив він, як цар Соломон. І якщо він ще живий, то приходить через день на обід.

Ця невеличка асоціація з епіграфом розділу в усьому потверджує винятковість випадку. Бо і в звичному спілкуванні, і при взаємних гостинах крива суспільних зобов'язань була цілком нормальною. Отож можна сказати, що у нас в Чернівцях і довкола, у міських помешканнях і в великих маєтках краю, як у маленьких людей, так і в заможних родинах все було влаштовано так, що можна говорити про справжню гостинність. Це було прийнято як у сім'ї, так і в колі друзів чи знайомих. І часом на цьому ґрунті виникало щось на кшталт права звички, яке нікого не ображало, як, наприклад, у випадку з одним другом, капітаном Гольденбергом, який щоденно приходив до однієї родини побалакати й випити філіжаночку турецької кави, яку споживали після обіду. Про нього, сміючись, казали: „Пауль – неначе травлення, він приходить по обіді!“

Звичай пригостити гостя не був пов'язаний з народністю чи національністю, позаяк так часто ушляблювану слов'янську гостинність можна було зустріти й у швабів чи румунів, або в євреїв чи в інших пагонів нашого герцогства. У нас приймали, пропонували, припрошували.

Я не раз був гостем у поляків і частувався у румунів. Я насолоджувався єврейськими стравами і не раз мусив боронитися від їх надміру, коли мене намагалися перегодувати за допомогою вислову: „Sie werden mich doch nicht bekörben?“ („Ви ж не бажаєте мене покоробити?“). Це непідробна буковинська варіація вислову „підносити кому-небудь короб“, себто гарбуза. І не в останню чергу я з вдячністю пізнав природну щедрість швабів, яким завжди залежало на тому, аби продемонструвати свою гостинність.

На початку тридцятих років чернівецьке Чоловіче співоче товариство організувало концертний виїзд в одне з німецьких сіл Буковини, які відразу можна було розпізнати за їхньою чистотою і заможністю. Там ми хотіли донести до людей шляхетне мистецтво співу. Я вже не пам'ятаю, яка це була громада – Терeblesшти, Іцкани? — у кожному разі вона характеризувалася боротьбою двох великих родин. Зауер і Губіх, якщо я не помиляюся, хоча це могла бути і якась інша пара родин, котрі у своїх взаємних стосунках чимось нагадували Монтеккі та Капулетті, щоправда, без їхньої кривавої ворожнечі. Свою конкуренцію вони втілювали іншим способом — пригощанням гостей!

І ось ці браві поселяни, відомі своєю життєрадісною справедливістю, зайшли між собою у шляхетну суперечку, хто буде частувати зажерливих співаків.

Питання „хто до кого“ довелося вирішувати жеребкуванням, проте нарешті порозумілися і щасливо розійшлися зі співочими братами як здобиччю. Я з трьома іншими майстрами бельканто потрапив до зауєрівської гілки, де витримували традицію, яка дала про себе знати, заледве ми переступили поріг. Мовляв, „до обіду ще далеко, а тому треба закласти під нього невеличку основу“. І ми заклали. А коли настала пора сідати за накри-

тий білосніжним обрусом стіл, ми були вже близькі до того, щоб розпускати ремені.

„Спочатку трапеза, а потім обжирання“, — можна було б процитувати „Корнета“ Рільке, спотворено перекладовуючи його. Ніколи пізніше не перевершений суп із яловичини, перетканий локшиною, зробив добрий початок, і не треба було витрачати багато слів, щоб умовити мене „ще на пару ложечок“.

Краще б я був відмовився, тому що після цього принесли відварене в супі м'ясо з відповідними приправами, таке ніжне, що воно само тануло в роті. Але заледве ми витримали це випробування, як заявила свої претензії хрумка, рум'яно підсмажена гуска, а до неї матово-виличуючі картопляні кнедли. Уфф, можна було сказати, позаяк дихати стало важко. Бліді обличчя набрали кольору індіанців — адже поміж цим усім піднімалися тости — і коли відтак, як вінець усього свята, подали кремовий торт, причому такий, який уміють пекти в тих місцях, ми були вже геть нікудишні і охоче відгукнулися на запрошення скинути піджаки й попустити краватки; ми були ліниві і втомлені.

Те, що ця оргія насолод вплине на якість нашого співу, можна було передбачити. У тенорів були закладені горла, і тільки басы в особі Балана і круглястого Хрістіана Мюллера врятували честь чернівецького ЧСТ. Однак суворі критики були відсутні; громада почувалася щасливою, позаяк співочий люд з міста довідався, що таке швабська гостинність.

Те, що поляки на Пасху називали „свяченим“, також було не від мачухи. Звичай святкувати воскресіння Господнє аж до знемоги гостей, що мандрували від одного польського дому до другого, перекинувся й на інші родини і давав нагоду подвійно святкувати часовий зсув між конфесіями: тут католики й лютерани, там право-

славні. А коли часом поміж ними ще й вклинювався єврейський Пессах, то ми вже заледве витримували.

„Свячене“ стало міжнаціональним і надконфесійним. Це було важке випробування, якому мусив підлягати кожен, кому не бракувало друзів. Починали, як правило, вранці з рідними, відтак мандрували від порога до порога, від тарілки до тарілки, і горе тому, хто, як у князя Орловскі, „церемонився, мов дівиця“. Це було образою і водночас знецінюванням кухарського мистецтва господині. Отож намагалися показати себе з найкращого боку. Їли там і пили сям. „Прошу, ще чарочку! Для шматочка торта ще знайдеться місце. А оця шиночка з пікантним цибульним соусом, о, прошу пригоститися й не ображати мене!“

Ми пригосталися, а відтак замовляли фіякр, щоб доставити вагу свого тіла додому. І потім, уночі, над розкішними снами жирними літерами висвічувалося гасло: „Пасха у Чернівцях“.

Після всього сказаного Ви, либонь, звинуватите нас в обжерливості й відсутності благочестя, яке, властиво, й народилося з цієї нагоди.

Але не завжди воно було так, і я пригадую собі дитинство в домі бабусі, де все відбувалося значно шляхетніше. Після пошуків яєць у зарослях порічок, які саме починали зеленіти, та в молодій траві зненацька лунало: „Пан пастор!“ І ось його преподобність уже в хаті. Його зазвичай просили проказати святі слова молитви і освятити хату, і коли святий отець з усім цим успішно справлявся і, не без винагороди, покидав нас, починався інтимний ритуал благословення. Тоді преломляли освячену дору, вмокали її у мед, давали скуштувати ближньому і так далі, аж поки не охоплювали всіх і коло не замикалося. Тільки після цього сідали до столу. Ми були побожними й чемними – в той час, коли ще про батьків, бабусю й тіток казали у третій особі й шанували старших.

Хоча в родині й вузькому колі друзів також при-

прошували, проте це було необов'язковим; щоб засвідчити вихованість, достатньо було подякувати і відтак частуватися після першого ж запрошення. Проте зовсім інакше було прийнято у сільського населення, де за правилами доброго тону належало спочатку дякувати й відхиляти всі припрошування, аж поки, зрештою, не давали себе вмовити: „Гаразд, тоді невеличкий шматочок!“

Припрошувань очікували, ба, вони свідчили про щирість і – о кімвал, арфа і флейта – були музикою гостинності. Тут варто розповісти одну невеличку історію про хлопця, який був запрошений на весілля. В поганому настрої він повернувся додому, геть „фрустрований“, як сказали б сьогодні.

„Ну що, Гавриле, як там було?“ – хотіла довідатися мати.

„Та так...“

„Це не відповідь. Як все обійшлося?“

„Ну, дуже добре, але...“ – знизив плечима.

„Що значить – але?“

„Все було, але принуки не було!“ – вирвалося з уст хлопця.

Бідний парубок, котрий мав належне виховання, залишився, зрештою, голодним. До „принуки“, себто слів і жестів припрошування, тут вдавалися ощадливо. Це не був гостинний буковинський дім.

Проте у нас сердечно частували не тільки з великих приводів – менші, принагідні контакти також призводили до запрошень, і я пригадую собі деякі помешкання, в які не можна було заглядати навіть на коротку мить, позаяк тебе відразу починали частувати. За хвилину перед тобою з'являлося вже щось солодке, і звичай пропонувати конфітури з холодною водою прийшов до нас із Молдавії, де гостя частували „дульцяцею“ – слово походить від румунського „дульче“ (солодкий), – що її

виготовляли з чорних черешень, агрусу або зовсім молодих переварених горіхів, але один складник перевершував усі інші – троянди!

З добре очищених, подрібнених трояндових пелюсток не обов'язково дуже шляхетного, однак запашного сорту, варили те, що своєю солодкістю й трояндовим ароматом аж лоскотало піднебіння, коли насолоджуватися ним. Однак той, хто не знав у цьому міри і – я змушений тут трохи зганити його – напихався цим продуктом до нескочу, тому доводилося дещо пережити, як це трапилося свого часу зі мною після шести коротких візитів протягом одного ранку; на мене напала шийна сверблячка, і моє лице аж перекошилося.

„Вам щось бракує?“ – турботливо запитала мене господиня дому, побачивши мене в такому стані, на що я прохрипів:

„Дульчяца з троянд...“

„Звичайно! Ось, прошу, пригощайтесь!“ – і вмить на маленькій кришталевій тарілочці з'явилася нова порція рожевої маси. Мене неправильно зрозуміли, переплутали причину з бажанням нових ласощів і таким чином змусили мене знову скуштувати цього дару. Відтоді я більше ніколи не пробував його, проте, думаю, чи не наважитися мені після 50 років утримування на ще одну спробу. Звичайно, з великою кількістю холодної води.

Пізніше, цілком випадково, мені довелося пізнати й російську гостинність, коли в період вже повільно згаваючої Австрії – десь поміж королями Каролом і Михаєм, проте ще з Габсбургами в серці – я як інспектор перевіряв стан посівів у Бессарабії однієї соєвої компанії, ніколи до того не бачивши, як росте соя.

Жахлива спека, скрипучий, тряский ридван. Але невдовзі до цього долучився ще й перший переляк.

Під'їжджаючи до якоїсь водойми, ми побачили жінку, що, наче свята у вигляді колони, стояла на одній

нозі у воді. Я саме мав намір трохи освіжитися у цьому ставку. Однак кучер, старий український селянин, похитав головою і показав на жінку, яка немовби чогось очікувала.

„А шо?“ – запитально глянув я на свого візника, але той тільки мовив: „О!“ (Вказівне, таке багатозначне „О“!). І – о, диво, – жінка, що давно вже вийшла з дівочого віку, змінила позу, а так само й ногу, і відірвала від литки й гомілки своєї витягнутої на світ Божий ходулі ціле гроно п'явок.

Того дня ми не зупинялися вже біля жодної водойми: у мене перед очима невідступно стояли чорно-зелені кровопивці.

Але повернімося до нашої теми. Ми заїхали до „господіна“ Мельника, котрий як довірена особа на „Планті“ – так звалася соєва компанія – репрезентував її. Федір Іванович Мельник, з лисиною й вусами, що був колись вахмістром на царській службі, жив тепер як недобровільний сусіда тих, котрі там, за рікою, замордували царя-батюшку, і служив придністровській сільській громаді, вів господарство.

Після інспекційної перевірки стану полів ми сіли вечеряти. Мельник повиганяв з хати усіх жінок, залишивши тільки тих, котрі підносили нам повні тарелі млинців, засмажених у пахучій олії. Я й сьогодні не знаю, з якого тіста їх роблять, і волю в цьому невіданні вмерти. Але вони були манною небесною, якщо їх вмокати у щедро пропоновану сметану і запивати кислуватим, але дуже приємним вином, незважаючи при цьому на можливі наслідки. Я не повинен був робити цього, позаяк у моєму шлунку утворилася суміш страшної вибухової сили, і хімія травлення була порушена.

Ми невтомно причащалися зі спонукою й доброхить, і о пізній порі нарешті відчули потребу в постелі. Мою влаштували в окремії кімнаті. Ціла гора подушок. Пух

навівав солодке дрімання. І ось, після численних і дружніх побажань доброї ночі, різних сентенцій і поклонів перед іконою святого Миколая, яка висіла в куточку, загасили світло. Ще двічі спалахнула гасова лампа, відтак стало темно.

Не минуло й двох годин, як я зіскочив з ліжка. Почалось. В мені, не в будинку, який поринув у тишу, і потреба моя була невідкладна.

Я, зрозуміло, хотів вийти надвір, але двері виявилися зачиненими. Мовляв, щоб ніхто не заважав солодко дрімати, господин Мельник зачинив мене в кімнаті на ключ. Я торгав за двері, я стукав, нарешті, я вже гатив кулаком. Я перелякано кликав: „Господін Мельник! Господін Мельник!“ Але все умиротворено спочивало в обіймах ночі. Ніде не шкрябала жодна миша, не нявкала жодна кішка! Тоді я виліз у своїй нужді через вікно, на щастя, одноповерхового будинку, опинився під відкритим небом й дав волю своїм бажанням і жаданням. Себто, я хотів це зробити, але мені завадили. Свиня, що гуляла цієї ночі у саду, виявила інтерес до мене й мого наміру. І позаяк вона впритул обнюхувала мене свої рильцем, мені було непереливки.

Коли, нарешті, зазоріло, я виглянув надвір і побачив, що я витворив. Я сидів посеред левкоїв, флоксів і резеди, хоча я, власне, й знав, що квіти не удобрюють.

Якщо згадувати також відкриті серця й комори інших народностей, то тут потрібно назвати дім православного „парінте“ (отця) Луци, кімполунзького священика, з яким ми після добрячого застілля й частування грали в тарок і – кучеряво висловлюючись – насолоджувалися іскристим вином. І коли відтак хтось мовив: „Nu mai pot se beau!“ („Я не можу більше пити!“), то господар, прижмутивши очі, з хитрим усміхом відповів: „Noi nu bem, noi cinstim!“ („Ми не п'ємо, ми віддаємо один одному шану!“).

Отож, моє шанування тоді йому пофортунило. Він чимало виграв у тій партії, але більшу частину вклав у частування, позаяк румунські панотці були великими спеціалістами цієї гри, а на одного з їхніх єпископів часто посилалися як на найвищу інстанцію.

З тим, щоб у прославлянні гостинності не було обійдено й угорців, варто згадати освячення церкви в Істенсегітсі – вже сама назва пов'язана з Богом, коли подумати про вислів „яїштенем“! („Слава Богу!“). Тоді я, хлопчиком, сидів поміж дорослими, далеко від материнських грудей, і викликав загальне збентеження, коли в кінці трапези голосно спитав: „Тепер я повинен поцілувати пані пасторші руку?“ Але ж вона була тільки вправною і всілякою іншою домогосподаркою преподобного Ласло, про яку злі язики часом плескали всяке різне. Мила, дуже пишна жінка, що вміла готувати не менш пишні страви.

І ще одне частування треба згадати, яке мало каритативний підтекст. Воно відбувалося у вірменів Замки, в одного з вірмено-православних дідичів, що володіли землями біля Сучави. Щороку на певне свято хтось із них дарував добре вгодованого бика, котрого засмажували на вогні на церковному подвір'ї. Суп, який також при цьому варили, і найбільш ласі шматочки діставали гостям, передусім бідним, котрих запрошували на обід.

Приймати гостей і частувати їх з повної комори – невелике мистецтво. Адже ми мали всього вдосталь. Тому більшої похвали заслуговують ті, котрі мусили бути економними і водночас гостинними.

До нашої родини належала одна тітка, яка рано овдовіла і вважала своїм обов'язком жити дуже ощадливо. Вона поєднувала цю ощадливість із гостинністю прямо-таки в класичній формі. Вона виховала дітей, однак тримала їх і себе в руках. Проте ніхто не покидав без

частування її дім, в якому я часто бував. Вона завжди мала щось напоготові, передостаннє – і те пропонувалося гостеві. Я не раз дивувався, як це в неї виходить, і якось мені вдалося розкрити часточку цієї таємниці, коли я почув, як одна з кузин казала до неї:

„Мамо, кава гірка!“

На що прозвучала майже нестроївська відповідь:

„Мішай!“

І я збагнув, що економію цукру можна було урівноважити справді зворушливою гостинністю.

Але про те, що часом гостинність виражалася й іншим, до того ж оригінальним способом, свідчить вечір, на який я був запрошений, у домі одного адвоката, котрий мав великий авторитет і чимало клієнтів. Тільки його дружина не надто високо цінувала свого чоловіка, на 20 років старшого від себе, в той час як вона була у кращих роках, які не завжди є найкращими.

Тоді прийшло, напевно, зо дві дюжини гостей, яких уважно й вишукано частували. Ласі шматочки знаходили своїх шанувальників, чудове вино користувалося неабияким попитом. Ми їли й пили в межах пристойності, далекі від того, щоб абсолютизувати їжу й питво. Розмова текла неквапно, легка бесіда не загрожувала стати неприємною чи обтяжливою. Час від часу на якусь мить умовкали, і саме в таку перерву пролунало спостереження господині, яка, ймовірно, говорила сама до себе і водночас критикувала чоловіка:

„Сигізмунд – наш найдорожчий гість! П'ять канапок, три шматочки торта, масу печива. Господи, Сигізмунд – наш найдорожчий гість!“

Цей вислів став крилатим. Ми часто принагідно згадували його.

РОЗДІЛ ІЗ ВМІСТОМ ЖИРУ

Дуже важко читати вірші ситими очима...

З мудрих висловів садагурського раббі.

Нам добре жилося на Буковині. Навіть дуже добре. Під цісарськими бакенбардами і згодом під Гогенцоллерн-Зігмарінгенами. А що існувала й бідність – то хто стане це заперечувати? Самі по собі небезпроблемні досягнення „суспільства загального добробуту“ тоді ще не давалися взнаки, однак намагання уможливити їх, щоб „маленьким людям також відрізати їхній шматок від великої хлібини“ – безперечно, було; цього не міг заперечити ні корінний мешканець, ні прибулий у край чужинець. І якщо у нас були жебраки, то вони врівноважувалися числом щедрих рук. Благодійність писали в нашому маленькому краї з великої літери.

Відмінність між скромним і заможним столом також існувала, але голод був, по суті, радше незнаним словом. Люди жили не хлібом єдиним, вони завжди мали до нього ще щось, як на селі, так і в місті, і кому доводилося думати про благодійну монастирську зупу, той міг бути певен, що звідти на нього дивитимуться масні кружальця. У нас вміли цінувати добро, і дехто počував себе, наче сир у маслі.

Те, що такий добробут давав про себе знати й наочно, — факт, хоча й свідків уже немає серед живих, та й чимало води відтоді витекло в море. Одним із таких доказів був мій дядько, „сьома вода на киселі“, і я зовсім не уявляв собі, як тлумачити такий родинний зв'язок, що, либонь, і для нього було непросто, адже, якщо міряти успіхами, він розглядав мене радше як невдалого нащадка, який аж ніяк не міг похвалитися своїми успіхами в

латині. Бо якраз в цьому й полягало його нещастя – бути професором у „моїй гімназії“. Про нього я знаю тільки те, що Еміль Малаховський був суворим, достойним чоловіком, мешкав у місті і мав славу екзаменаційного цербера. Однак ці його слабкості важили значно менше, ніж його черево і протилежна частина світу. Назагал він був надважким „центнеристом“, і коли він підводився і клав своє передгир'я на парту, щоб проконтролювати завдання, — це було гідне поваги. Якою він був людиною – цього я не знаю, для цього ми надто мало з ним спілкувалися, але як професора я мав щастя пізнати його на грецькій та латині.

Якось в одному з пасажів міста „оселився“ якийсь голодомайстер, котрий за 50 геллерів демонстрував своє мистецтво, супроводжуване вихваланнями свого менеджера, орації якого я знав тоді напам'ять, позаяк їх можна було з успіхом декламувати перед однокласниками. Цей чоловік, який, здавалося, втік з якогось зоопарку, мав щось мавпяче в рухах і жестах, так само як і в своїй вимові, котра притаманна тим, хто надмірно намагається говорити по-німецьки. Він почав із „Glieck auf, diese frehliche Bergmanngruß“ („Щасливо на-гора – це радісне шахтарське вітання“), а відтак драматично змалював нещастя на шахті в районі Катовіце, в якому наш голодомайстер не загинув тільки завдяки своїм вродженим здібностям, оскільки він витримав 47 днів, „mit der Zunge ieber feichten Stein läckend und so erlebend“ („лижучи язиком вологий камінь і так виживши“).

І відтак залунав мовби трубний глас: „Vernagelt, verriegelt, versiegelt — so kann man den beriehmten Hungerkinstler in Augenschein nehmen. 50 Heller Andreh. Träten ein, Damen und Herren, träten ein!“ („Зацвяхований, завалений, замурований – таким можна побачити знаменитого голодомайстра. Вхід 50 геллерів. Заходьте, пані і панове, заходьте!“).

Випадково я став того дня свідком „воскресіння“ і

міг бачити, як голодостраждаець залишив свою скляну клітку, після того як було витягнуто цвяхи і розбито „мур“. З лагідною усмішкою він випив маленьку філіжанку молока. При цьому він показав своє тіло, яке зовсім не мало живота, і можна було подумати, що якби якийсь дивом позбутися пупця, то відкрилася б наскрізна дірка, в яку можна було б зазирнути, мовби в замкову щілину.

Поряд зі мною тоді стояв вже згадуваний професор-дядько і показував у профіль свій симпатичний кендюх. Тим, чого в нього було забагато, легко можна було б подвійно замінити те, чого бракувало героєві посту, який справді виглядав дуже зморщеним. Однак це було в той час, коли утримуванням можна було навіть заробляти гроші, тоді як сьогодні ми нерідко відчайдушно прагнемо здобути собі свободу голодувати. Отож постає питання, яка реальність була кращою.

Професор Малаховський, прискіпливо оглянувши „атракціон“, глибоко зітхнув: „Господи, голодування було справжнім!“ Він мовив це з такою повагою, мовби скинув при цьому невидимого капелюха.

Я збоку таємно спостерігав за ним, бачив його заокруглений кендюх. „Розріж його – поллеться жир!“ І я щиро приєднався до думки про справжність голодування.

Якщо тут атракціоном були кості, ця арфа ребер, яка до наступного ярмарку могла би бути відгодована, то як антитеза до неї очам відкривалася та маса, яка наростає на скелеті, позаяк на ярмарковому майдані, який є водночас і місцем розваг, можна було побачити найважчу і найтовстішу жінку світу – міс Колоссеум чи щось подібне. Вона лежала там, недбало простершись, мала вельми вродливе обличчя, котре здавалося ще молодим, і демонструвала могутність тілесних деталей, які, наскільки це дозволяла тодішня мораль, були оголені: гори цицьок,

склепіння живота, циліндри стегон і руки, що певним чином викликали асоціацію з копченим м'ясом.

Світ досконалий скрізь, куди не сягає людина зі своїми стражданнями. Тут вона була цілковито репрезентована ними на свій кшталт. Тоді ця дівчина, безперечно, не викликала в мене співчуття, однак згадуючи її сьогодні, я думаю про те, яке жахливе життя судилося цій нещасній істоті.

„370 кілограм і ні грама менше, від голови до п'ят, від маківки до мізинця! Чиста природа! Все справжнє! Прошу помацати! Переконайтеся самі в унікальній масі міс...“

Проте люди відступали, не бажаючи оглядати Боже створіння так, наче якусь худобу, придбанням якої вони якраз переймалися; можливо, ще й тому, що вважали надто великою честю споглядати стільки людського тіла всього за десять геллерів.

Один все-таки наважився підійти ближче, інший відпустив масний жарт про цю дихаючу масу, яка наростала й плескалася, мов хвиля. Помацати? Все справжнє? Я мав бажання переконатися в цьому, розповідала мені пізніше мама, однак мене зупинили словами: „Тьфу, дам не мацають! Це непристойно!“ Мій контраргумент: „Але ж дядько робить це, коли Ліна...“ – був тактовно пропущений повз вуха.

Мене силою відтягли від видовища, де ця родичка м'ясників на прізвище Сук свідчила про якість свого товару, мандруючи від ярмарку до ярмарку, щоб її оглядали, і вона охоче виставляла себе напоказ, навіть якщо про смаки можна було сперечатися, позаяк вони перебувають в естетичній сфері, а не в тому, чого в нас намагалися надавати своїм продуктам польські м'ясники, як, наприклад, у невеличкій крамничці на Ратгаусштрасе, де за прилавком стояла неабияка майстриня свого фаху.

Віденські торговки на Нашмаркті по праву вважа-

ються наділеними неабиякою балакучістю й гостротою
язика, котрі не уступають паризьким „базарним дамам“. Вони завжди мають напихваті якесь безневинно-влучне
слівце, котре нерідко буває локальною грубістю. Їхні сер-
ця знаходяться на кінчику язика, і їх вони випльовують
тобі в обличчя, в той час як тобі не залишається нічого
іншого, як „тільки посміхатися“. Такі представниці слаб-
кої статі були в нас винятками, і одна з них, достойний
екземпляр, між іншим, хазяйнувала у згаданій крамничці
поважної фірми „Станіслав Подсудек“, продукти якої
пізніше вагонами відправлялися за кордон і навіть за
океан. Але тоді, ще задовго до періоду величі, який відпо-
відав ідеальній життєвій меті свинячого м'яса і сала, за
якісним шматочком ішли до невеличкої крамнички, як
це і вчинив шкільний інспектор доктор Павлічек. Він
ступив на арену, де в обов'язок відомої своєю оригіналь-
ністю продавщиці входило жваво рухати своїми пишни-
ми руками і викликати порівняння з апетитно виставле-
ними у вітрині товарами. Після обміну дружніми вітан-
нями клієнт, із притаманною йому вродженою ввічливі-
стю, зажадав тої чудесної шинки, яку можна було купити
тільки у польського м'ясника.

„Двісті п'ятдесят грамів шинки, але попрошу – не
жирної!“ – скромно мовив шкільний інспектор, сповне-
ний упокорення при вигляді такої імпозантної жінки.

Прискіпливо ковзнувши по ньому поглядом, пиш-
на молодиця, яка немовби зійшла з фірмової вивіски –
голова льохи, в лавровому вінку на золотому фоні, – різо-
нула саме там, де шматок був найжирнішим.

„О, будь ласка, не цього! Я ж просив нежирної шин-
ки. Мені не можна їсти жирного!“

„Га! Вам би якраз не зашкодило!“ – почувлася реп-
ліка, і скибки, які тоді нарізували ще „вручну“, стали ще
жирнішими десь так на 75 відсотків.

„Але, шановна пані, я ж чітко попросив нежирної...“

— його слова урвала майже класична фраза, яка польськи звучить набагато ефектніше:

„Може, мені відтяти щось від своєї дупи?“

„Ради Бога, ні! Тоді це буде ще жирнішим!“ – промовив пан шкільний інспектор і покинув крамницю, залишивши продавщицю і шинку на розсуд долі.

Не так про поняття „жирний“, як про характеристику „товстий“ ідеться в наступній історії, героями якої є доктор філософії Симігінович та його дружина. Вона, щоправда, лише маргінально. Про нього говорили, немовби на вечерю він з'їдає вісім франкфуртєрів, що вже само по собі звучить, як легенда.

Це була чудова, надзвичайно люб'язна пара, яка сама себе іронічно називала „товстунами“. Він, безперечно, належав до тих товстунів, з якими приємно спілкуватися і які вночі дуже добре сплять, і, щоб продовжити Шекспіра, „жартун, якому гумору не позичати“, який, сміючись над чимось, водночас смішив інших. Той, хто чув, як він у торговій академії пояснював вимову угорських шиплячих звуків, коментуючи їх на основі слова „Hosenschlitz“ („ширінка“) – з, ш, ц – мав невідомий зразок його гумору. Гумор і Симігінович були нероздільними.

Почуваючи себе достатньо захищеним від холоду завдяки повноті свого тіла, він навіть у наші суворі зими майже завжди ходив без пальто – постать, котра, незважаючи на свої розміри, справляла враження летючої.

Завжди веселий і товариський, він якось під час канікул зібрався влаштувати купання в карпатському струмку, не надто глибокому і радше близькому до висихання. „Зачекайте, любі друзі, ми з дружиною залізем у воду, струмок здивується і відразу підніме свій рівень!“

У пам'яті кожного, забарвленого Прутом чернівчанина, він посідає почесне місце своєю дотепністю і своїми жартами, бо коли якось дві ліцеїстки хотіли підняти

його на сміх і, йдучи слідом за ним, питали одна одну: „Бочка вина чи бочка пива?“ – доктор Симігінович обернувся до них і мовив, уклонившись:

„Понюхайте біля затички, шановні дами!“

Згадаймо в цьому змістовному розділі ще одну шляхетну пару – графа і графиню Георга та Лізу Васильків, які мали на Герренгасе свій палац. Він стояв на просторому місці і був „окрилений“, а не засаджений: у величезному дворі можна було побачити все, що ходить і літає й може прикрасити собою стіл. Гуска на другий сніданок для подружжя – це звучить майже легендарно, проте – хоч огудливо, хоч похвально – недалеко від істини.

Вони були статечними, цього ніхто не стане заперечувати. Графиня маленька й кругленька, сконструйована за формулою $2\pi R\theta$, від природи люб’язна, радше котилася, ніж ішла; він – майже двометрового зросту, важкий і стабільний, що впадав у вічі своєю гідністю та своїм становищем як депутат парламенту, хоча вчинками та промовами особливо не виділявся. Коли він ішов, то розхитувався, як корабель під вітрилами. Його знали і вітали з ним.

У цій парі, окрім їхнього суспільного стану, була ще унікальною та обставина, що каретник Мотилевський з Бангофштрассе повинен був виготовити для їхнього весілля спеціальну карету. В карету нормальних розмірів наречені вміститися не могли; вони не сідали разом у звичайний фіякр, і так, як зазвичай знімає мірку кравець, тут було спеціально сконструйовано карету для двох, у якій би вони почувалися зручно.

Сюди належить також анекдот: в домі, куди графиня прийшла в гості, служниця, яка ще її не знала, доповіла:

„Там прийшла одна дама, вона така пишна, що не може йти!“

Поставимо тепер під цим розділом велику крапку

і згадаймо ще одну даму, про яку пам'ять уже не може точно сказати, як вона звалася – не то Богач, не то Богачек; її чоловік був якимось помітним чиновником на конезаводі в Радауцах, а вона – милою, жвавою жінкою неабиякого темпераменту, яку також можна зарахувати до важкої категорії. Коли вона приходила в гості, ми, діти, зацікавлено спостерігали, як вона, сидючи за кавовим столиком, насолоджувалася тортом і водночас жваво щось розповідала, вражаючи нас тим, як блискавично шматочки зникали в її роті, а натомість з'являлися слова.

Під час одних таких відвідин наші очі під час розмови почали округлюватися, позаяк пані Богач ставала дедалі меншою: щойно вона ще звично височіла над краєм стола, як тепер почала поступово осідати. Дорослі помічають подібні речі, очевидно, рідше, ніж діти, тому що нікому не впало у вічі те, що здивувало нас. І раптом наше тріо закричало – всі в один голос:

„Тітонька тоне! Тітонька тоне!“

І мовби останнім поштовхом невидимої сили всередині крісла щось раптом хруснуло, і гостя опинилася на підлозі, куди її повільно, але невблаганно стягала власна вага. Тоді можна було констатувати, що вислів „протягнути всі чотири ноги“ – щодо крісла – цілком виправданий.

Крісло зламалося, це було сприйнято з гумором – як гостею, так і нашою родиною. Проте пані Б. мовила: „Напевно, один шматочок тарту я з'їла понад міру!“

„Але ж ні, ради Бога, ні!“ – і на її тарілку поклали свіжий шматочок, проте вона вже мала під собою іншу, міцнішу опору.

ПРО БІДНИХ І ЖЕБРАКІВ

Чи були у нас жебраки, яких можна було б назвати геть злиденними? На це запитання важко дати відповідь без статистичних даних. Звичайно, що відносно багатство краю та його добробут не можна оцінювати як абсолютні, однаке нам загалом велося непогано. Тимчасові нечасті винятки вдавалося швидко компенсувати дарами полів і нив, а нашим милосердям можна було похвалитися; його творили від щирого серця й щедрою рукою. А якщо воно мало масштаб, то ставало суспільною подією – варто згадати лише „Дні квітів“, під час яких окремі національні групи утворювали спілки і поєднували корисне з приємним. Під егідою Червоного Хреста ходили пари юнаків і дівчат, частково навіть дітей, а відтак підлітків, яким водночас ішлося про сердечний контакт, з коновками для пожертв, щоб красномовством та вигадливістю полегшувати кишені. При цьому продавалися штучні квіти, і честолобство змушувало нас дбати про те, аби коновка була якомога повнішою і важчою. Я пригадую, як ми з моєю білявою партнеркою зверталися до перехожих і ставили на службу милосердю частково наше словесне вміння, а частково – зізнаємося в цьому – й наше зухвальство. Пригадую, як страшенно сердився, що прогавив тодішнього ерцгерцога й останнього цісаря Карла, який як високий драгунський офіцер прибув з Коломиї і за кожную квіточку кидав до коновки п'ять крон. На окремих „станціях“, які постачали квіти і приймали коновки, сиділи вельми високі дами в повному „такелажі“, на їхніх капелюшках похитувалися страусові пера, їхні перса обтягували шовки, й вони розмірено колихалися. Це були дні, сповнені гострих вражень! Однак успіх виправдовував нас, і бідним перепало щось від цього, не так вже й багато, але все-таки.

Як і скрізь, у нас розрізняли соромливих і безсоромних жебраків, непрофесійних і таких, котрі розглядали жебрацтво як свою професію, з якою можна було прожити. Тут ішлося насамперед про ретельність, з якою демонструвалася нужда, і, безперечно, були й такі, котрі досягали в цьому певних успіхів і почували себе у своєму пороці краще, ніж той, хто намагався утриматися на плаву завдяки чесній праці і в такий спосіб притлумлював біль, який допікав його.

Деякі з жебраків, котрі справді були ними, виставляли напоказ своє каліцтво, скажімо, на розі якоїсь вулиці, що ставав їхнім постійним місцем, яке часом захищали буквально зубами. Вони оголювали свою нужду, демонстрували кукси як докази, говорили завчені фрази і, будучи незрячими, точно розрізняли за звуком монет, наскільки милосердним був той чи інший. Ніхто не перевіряв правдивість цих свідчень і не звертав уваги на те, що хтось зі своєї нужди міг влаштувати собі справді гарний день і потягувати відтак у шинку горілку чи цуйку. У нас давали, давали охоче і навіть були схильні до того, щоб з гумором сприймати зухвальство чи нахабство – це залежало від приналежності жебрака до тієї чи іншої верстви, позаяк воістину невичерпними були обґрунтування й змалювання, якщо встрияти з жебраком у розмову. Хіба лише часто згадували відому історію про жебрака, від якого одна жінка в поганому настрої намагалася відкараскатися:

„Дрібних грошей я не маю, а хлібину – тільки цілу!“

„Це нічого, шановна пані, я можу розміняти!“ І він розкрив свій мішок і показав на скибки хліба, якими він збирався дати їй „здачу“.

Те, як один із них поставив гордість понад благодійність, показав випадок із жебраком, якого ми приймали в себе щосуботи. Він звався Конопка, проте тітка і мати зверталися до нього „пан Конопка“. Він отриму-

вав свою каву, пиріг і маленьку, так би мовити, стабільну пожертву.

Перед Різдвом ми хотіли зробити йому приємність і, позаяк його штани вже можна було використовувати замість сачка для полювання на метеликів, такими тонкими й протертими вони стали, ми вирішили подарувати йому нові, не з англійської шерсті, звичайно, проте цілком добротні.

Але тут пан Конопка раптом показав свою гордість. Він не прийняв подарунка: „Zeugowy spodnie! (Суконні штани!). Я такого не ношу!“ І він покинув нас з такою гідністю, мовби це відбувалося в якомусь палаці за Лембергом, і відтоді більше не приходив. Його, бач, образили.

Крім таких домашніх візитерів, які певною мірою „стояли“ в родинному плані, існували ще прохачі, котрі сиділи на тротуарі. Здебільшого вони належали до сільського християнського населення і мали свої „прийомні години“. Люди такого ґтибу або приховували свої злидні, або виносили їх на вулицю і таким робом забезпечували собі постійний дохід. Один з моїх колег-службовців якось спробував себе в ролі професійного жебрака. Він „занедбався“, себто наклав на свій одяг латки, натягнув капелюха аж на очі й сів на якомусь перехресті з коробкою від цигарок. Він не піднімав голови і бурмотів про себе якісь незрозумілі слова. Через дві години він закрив своє бюро, позаяк приймав тільки з десятої до дванадцятої ранку, і підрахував виручку. Вона складала 64 леї, що за купівельною спроможністю приблизно дорівнює нашим 200 шилінгам. На ці гроші у Чернівцях можна було безтурботно прожити три дні.

Добре організованими були єврейські прохачі, які були радше міняйлами і маленькими групами обходили крамниці. За точним планом, у певний день тижня. Власники крамниць вже знали своїх абонентів, і коли

з'являвся такий терцет чи квартет, кур'єр майже по-військовому доповідав: „Чотири прохачі!“ — їм давали приготовлені заздалегідь монети. „Милостинероздавач“ фірми, в обов'язки якого входило творити добро, розділяв їх, і прохачі йшли собі геть. Здебільшого без слів, адже вони отримували тільки те, що їм належало.

Різними були аргументації, які висловлювалися при цьому, і безперечно, більша частина випадків не грішила проти правди — хвороба, нещастя, смерть годувальника, рідше — голод, але часом і цілком гротескні пояснення, які ставили „causa“ в один ряд із „chuzpe“

(Невеличкий коментар: „chuzpe“ — це така майже недефінована форма безсоромності й нахабства, яка вражає. Наочний приклад: хтось справляє у вас перед дверима свою нужду, дзвонить і просить паперу).

Так, наприклад, один із них — і це зовсім не вигадка — звернувся якимось до мене з такими красномовними словами: „Ви, безперечно, вже бували в кіно, пане докторе? Як ні? Такий вишуканий пан! А я? Ще ніколи мені не доводилося бачити нічого подібного, щоб я так жив! Чи не були б Ви такі добрі дати мені якийсь гріш, аби я також міг подивитися, як там картинки рухаються!“ І на моє замішання він запитально мовив: „Ну?“ Тоді я висловив готовність купити йому квиток, проте він відхилив цю пропозицію! Мовляв, у нього немає часу, йому потрібно сьогодні ще багато чого зробити... Одне слово, тут ішлося про готівку.

Типам такої категорії зазвичай давали щось речове. З ними ділили хліб або пропонували їм поїсти зупи.

„Господи, скільки зуп я повинен сьогодні ще з'їсти“? — невдоволено пробурчав один з них і пішов собі геть. І більше не приходив.

Манера вимагати чогось конкретного була досить популярною. „Чи не пригостите цигаркою, пане докторе?“ І коли ти відповідав, що не палиш, чулося: „Можна,

зрештою, й купити! Трафік навпроти!“ Тоді ти був геть паралізований і подавав.

Я поклав собі за правило не відмовляти нікому – незалежно від того, чи це справді хтось потребує, чи шахрай. Я дотримуюся цього і хотів би сподіватися, що ці рядки не прочитає той, хто захоче скористатися цим зізнанням. Однак від свого правила я не відступаю. Йому я завдячую однією незабутньою зустріччю.

У міжвоєнний час я працював у чернівецькому філіалі Англо-Австрійського банку, де акцентувався складник „Австрійський“, хоча це й було вже за правління короля Фердинанда.

В той час банківський службовець не жив так розкішно, як сьогодні – з гарантованим вільним часом і технічною допомогою. Отож навіть ранні пообідні години 24-го грудня ми мусили жертвувати фірмі.

Моє робоче місце було у відділі кореспонденції. Друкарська машинка стояла біля вікна, що виходило на галерею (Pawlatsche), і активно експлуатувалася, щоби встигнути підготувати листи на підпис. І тут хтось постукав у вікно, частково затемнене вечором, частково освітлене моєю лампою.

Я відчинив і намагався пояснити, що на сьогодні всі справи вже завершено, однак незнайомиць захисним жестом зупинив мене. А відтак я почув:

„Ви, напевно, християнин, я бачу по Вас. Ви матимете сьогодні в родинному колі радість, і нехай Господь Бог не оміне Ваш дім! Але в мене немає Святого вечора, бо я єврей! Нам сьогодні нічого їсти – моїй матері, дружині, дітям! Вибачте мене за моє прохання, позичте мені 100 леїв! Я Вам неодмінно поверну їх!“

Мене охопило якесь дивне відчуття. Я думав про тих, що мають добру волю. Мені спали на думку ті, що шукають захисту й пристановища, я згадав „...люби

ближнього свого, як самого себе!“ Чи був він ближнім? Єврей, котрий намагався щось випросити в мене і при цьому брав у розрахунок передсвятковий настрій. Мої сумніви застерігали мене, моє серце суперечило їм. Я поклав сотню на долоню незнайомця.

„Господь віддячить Вам сторицею!“ – сказав чоловік і додав, уже віддаляючись: „Ви неодмінно одержите свої гроші назад!“

Мої колеги висміяли мене і назвали наївним дурнем. Пиши пропало! Я не сказав жодного слова. Ми попрощалися з добрими побажаннями – що стосується колег, які святкували Різдво, хоча й чимало євреїв віддавна вже не цуралися його.

Після свят, коли вже панував передноворічний настрій, хтось знову постукав у вікно, і мій боржник поклав переді мною 20-лейову монету зі словами: „Вибачте, будь ласка, що я повертаю тільки частину боргу! Я не можу віддати все одразу, але Ви побачите...“

Я перебив його: „Не треба, облиште це! Дуже приємно, що Ви такий чесний чоловік. Ці гроші – Ваші, Вашого боргу не існує!“

Але тут чоловік підвищив свій голос: „Ні, пане докторе, якщо я прийму Вашу пропозицію, тоді я буду виглядати жебраком! Я ж хочу бути порядним чоловіком! Щасливого Нового року, я скоро прийду з наступною часткою!“

Він дотримав своє слово і погасив свій борг з багатьма благословенними побажаннями.

Тож хіба я не маю рації, коли — наскільки це мені під силу — не відмовляю нікому, хто заявляє, що перебуває в скруті?

ОТО БУВ БИ ЧОЛОВІК!

Одна з постатей, яка завдяки своїм сміливим ідеям, своїм глибоким знанням і силі художнього мислення була символом Чернівців, втілювалася для мешканців міста у сенаторові д-рі Володимирові Залозецькому, лицареві фон Залозе-Зас, котрого краще знали і любили під іменем Владзья. Він мав гумор, умів жартувати і володів даром слова, яке не щадило нікого, хто потрапляв під його обстріл.

Владзьо, або ж Володимир II, був сином добре знаного і шанованого лікаря, котрий долучав до своєї медичної практики ідеї, котрі вельми імпонували пацієнтам. Його достойний нащадок реалізував себе через задуми, котрі народжувала його фантазія, і через темперамент, постійно спрямований на нове, за допомогою якого він доносив те, що нормальному бюргерові не завжди доходило до мізків. Він інсценізував і аранжував, він щедро обдаровував зі скарбниці своєї зобов'язаної штудіям мистецтва і живопису ерудиції широке коло слухачів і не прощав нікому, хто не міг слідкувати за його духовним польотом. Вже з юності він, зв'язаний дружніми стосунками з віденською групою художників, прагнув до мистецтва, яке долало бар'єри всього старого, не ганячи його і не сумніваючись у його вартості. Він був провісником, що завжди йшов попереду.

Але його душа належала не тільки музам, він, без перебільшення, був родоначальником лижного спорту на Буковині. Яко піонер "білого" мистецтва, він задумав прищепити селянським хлопцям на горі Цецино, де він мав успадковану садибу, любов до лещатарського бігу. Він влаштував перші перегони на діжкових дошках, запровадив справжні лижі як призи для переможців і щиро радів, коли йому вдавалося повернути до цього спорту

нових прихильників. Про нього можна було б розповісти безліч анекдотів та анекдотиків. Але з технічних причин ми присвяtimo йому тільки один розділ.

Яким він був у свої студентські літа, як він проводив студентські вакації – про це я вам не можу розповісти; про це не міг розказати мені навіть його син Володимир III, але з часів, які припадають на пору перед Першою світовою війною і які виродилися пізніше в епоху по Другій народній бойні, можна все-таки дещо згадати, що було таким характерним для Чернівців та околиці і було ще під знаком колишньої цісарської доби.

Лейтенантом він брав участь у війні в складі 8-го полку уланів і завершив її по-своєму: він утік з російського полону, штудіював попутно в Києві історію мистецтв і дістався до Чернівців, де він якийсь час переховувався, відтак одружився і став батьком. Мінливість влади привела його на стезю політики, в якій він як український сенатор репрезентував своїх буковинських земляків.

Але повернімося до уніформованого початку, коли Владзьо був призваний до Садагури для військових справлянь і винайняв там помешкання в одного єврея, до якого він спочатку послав свого ординарця з речами. Коли він пізно ввечері прибув туди сам, господарі ще не спали, щоб побажати йому доброї ночі і сповістити, що “вундерраббі” почув про його прибуття і хотів би його привітати.

Цей “вундерраббі” Мордехай Фрідман – відхилилось трохи від теми – був знаменитістю, і його династія правила у Садагурі. Віруючі йшли до нього яко паломники. Його ім'я стояло в енциклопедії, одна з 10-крейцерових книжин навіть пов'язувала з ним Шерлока Холмса під назвою “Чудесний раббі з Садагури”. Засвідчити цьому чоловікові повагу своїм візитом вважалося ве-

ликою честю. Наступного дня Владзьо одягнув свій парадний мундир і бравим кроком рушив, видзвонюючи шпорами, до палацу – раббі належав невеличкий замок – щоб відрекомендуватися: зрештою, раббі також був пацієнтом його батька Володимира I і беріг про нього найкращі спогади.

Він сердечно привітав гостя, потім помацав сукно його уланки, похитав головою і запитав: “Пане лейтенанте, хіба це ваше вбрання?”

Відповідь на це запитання була трохи змішаною з подивуванням: “Якщо Ви маєте на увазі, Ваша Святість, чи цей мундир належить особисто мені, то я повинен відповісти ствердно, але якщо Ви бажаєте знати, чи я професійний офіцер, то моя відповідь буде заперечна”.

На що раббі відказав з характерним садагурським акцентом: “Слава Всевишньому! Бо таке вбрання не личить нащадкові Залозецьких!”

Він згадав про ті послуги, які зробив йому колись Володимир і як лікар, котрого він пам’ятав у цивільній одежі.

Те, що пан лейтенант повертався, трохи приглушивши дзвін своїх шпор, він називав пізніше дивом, яке раббі звершив над ним.

Потім почалася війна, і Владзьо вирушив зі своїми уланами на російський фронт. Якось до нього прийшов схвильований мандрівний торговець: “Пане лейтенанте, ваші солдати пограбували мене! Вони відібрали в мене цигарки і шоколад!”

Лейтенант фон Залозецький велить вишикувати ескадрон і радить зловмисникам сховатися у другому ряду, але комерсант все-таки виявляє їх: “Ось цей! І той!..”

(За мародерство тоді карали публічною езекуцією, про що лейтенант сповіщає торговця. Але той лише роз-

водить руками: “Хіба я писав закони? Якщо так заведено, значить так мусить бути!”).

Пан лейтенант наказує скласти протокол і внести туди ім’я торговця, номер торгової ліцензії і т.п.

“Яка ліцензія, пане лейтенанте! Солдати й так раді, коли хтось наважується винести шоколад і цигарки на лінію фронту!”

“Справді? Але ж не я писав закони, я мушу мати номер ліцензії! Якщо у вас її немає, то ви звинувачуєтесь за параграфом таким-то і розглядаєтесь, як шпигун!”

“Боже праведний, я – шпигун?”

“Інша справа, якби ви винесли свій товар на лінію фронту як подарунок для захисників вітчизни...”

“Ну гаразд, гаразд, нехай це буде подарунком, якщо я не матиму далі жодного клопоту!”

“Тоді підпишіться тут, що ви привезли все це як подарунок і не маєте жодних претензій! Мої улани тільки прийняли від вас цей щирий дар”.

Підписуючи папір, торговець примовляв: “Пане лейтенанте, у мене тремтять руки! Від радості, звичайно, від радості...”

Хто має бажання, нехай порівняє цей епізод з тією сценою, яка коштувала Шейлокові його багатства. У Владзя все це було гуманніше, набагато гуманніше.

Пізніше пан лейтенант Залозецький потрапив у російський полон, але під час студіювання історії мистецтв у Києві йому вдалося вислизнути звідти і спрямувати свої стопи в бік Буковини. Переодягнувшись селянином, він пішки долав кілометр за кілометром і прийшов до якогось великого ставу, у котрім вирішив освіжитися. Він стояв на березі оголений, осяяний лише ореолом свого тіла. І раптом почув, як про нього розмовляли між собою два євреї, котрі аж ніяк не сподівалися, що їх можуть зрозуміти:

“Der Kerper ind man Kopf – dus wär a ganzer Mensch!”
(“Оце тіло до моєї голови – ото був би чоловік!”).

Вже за румунського панування Владзьо зайнявся політикою, і українські земляки виставили його кандидатом у сенат, що, звичайно, призводило іноді й до сутичок, отож якось його противник на зборах виборців вигукнув:

“Так, так, ми знаємо, що риба починає смердіти з голови!”

На що майбутній пан сенатор відповів: “Ваша правда, риба смердить з голови, але ми з вами люди і смердімо дещо з іншого місця, приблизно звідти, де ви зараз перебуваєте!”

За нього проголосували з оплесками.

Те, що він був людиною дії, може засвідчити одна маленька історія, в якій беруть участь радник д-р Ангаух, пан Коттлар і Владзьо.

Як би повели себе ці троє, коли б вони натрапили на дорозі на перевернутий віз із сіном і селянина, що бідкається коло нього?

Радник д-р Ангаух привітався і дав би селянинові 20 леїв, тому що він був добрим чоловіком.

Пан Коттлар покритикував би: “Чого це ти запряг цього коня зліва, а того справа? Треба було зробити навпаки, і тоді ти не опинився би в канаві!” Бо він любив давати поради.

А Владзьо підійшов би до воза, підклав би під нього свої дужі плечі і поставив би його на колеса, тому що він був людиною дії!

Якось Владзьо почав упадати за однією дамою, і трапилося так, що вони туляли в чудовому чернівецькому „Фольксгартені“, який вилискував та іскрився в

ошатній зимовій красі: гілля на деревах сріблилося від інею, сніг хрустів під ногами і ловив добрий морозець.

Коли вони підійшли до одного з виходів парку, то натрапили на жебрака, який дрижав від холоду, цокотів зубами і, здавалося, навіть ребрами, ледь прикритими старою одежиною. І тоді дама дещо іронічно, з глумливою посмішкою мовила: “Зараз Ви маєте змогу практично довести свої соціальні погляди, пане докторе!”

Він вагався тільки якусь мить. Швидко скинувши свою шубу, простягнув її жебракові – двічі святий Мартін, котрий подарував, за легендою, лише половину свого плаща. Після чого вони заквапилися додому, трохи енергійніше, бо вже без шуби...

Через два дні Владзьо знову проходив повз те місце, де він зустрів жебрака, і той знову стояв там у своєму ганчір’ї і тремтів від холоду.

Тут Владзьо не стримався і гнівно вигукнув: “Чоловіче, я ж тобі подарував шубу – чому ти не носиш її?”

У відповідь жебрак тільки жалісно знизав плечима: “Не пасує!”

Позаяк ми так близько підійшли до родини Залозецьких, то варто згадати також Владзьового брата доктора Олексу, який, будучи чудовим, а часом і вельми оригінальним лікарем, перейняв усі батькові здібності, що стосувалися медицини. Він мав багато пацієнтів, користувався успіхом, і ніхто не ставив йому на карб, якщо він іноді бував користололюбним.

Якось на вулиці до нього звернулася одна дама і почала багатослівно описувати йому свої болячки і розпитувати, що треба зробити, аби їх позбутися. І позаяк вони йшли поряд одне з одним, а дама не переставала вимагати безкоштовної консультації, доктор Олекса раптом зупинився, обернувся до неї і діловито сказав: “Роздягніться, будь-ласка!”

Вона миттєво зникла....

Пізніше доктор Олекса одружився з однією лікаркою, яку звали Роза Заммет (Sammet або Samt – оксамит). Ця обставина дала чернівчанам нагоду розповідати дещо зухвалий жарт, який починався із запитання: хто найшляхетніший лікар у Чернівцях. Відповідь була простою: доктор Олекса, позаяк його завжди облягає рожевий оксамит!

У ДРУЖБІ З ТВАРИНАМИ

До нашої честі треба сказати, що ми на Буковині дружили з тваринами. Рідко можна було почути в нас про те, аби хтось мучив тварин чи жорстоко поведився з ними, якщо відсторонитися від фіякрових коней, яким часом діставалося кілька зайвих батогів, чи від звичаю вішати курей вниз головою зі зв'язаними ногами, коли їх виставляли на продаж. Такі речі можна зарахувати до прикрих винятків, які трапляються всюди, в нас же вони були рідкістю.

Те, що я любив одну городню жабку і нерозумно хотів перезимувати її за грубкою, варто відзначити з деякими докорами сумління; я знайшов її відтак навесні висохлу, як мумія. З мишами я також дружив, що викликало роздратування матері та рідних, які бачили тільки їхню шкідливість і казали, що вони смердять! Я рятував мишей з пасток, коли дізнався, що якась із них потрапила у смертельну несвободу. А про мого батька варто розповісти, що він любовно навчив одного зяблика співати чи свистіти – якщо так буде правильніше – „Принца Євгенія“. Він мав терпіння примушувати рожевогруду пташку слухати цю мелодію ще й ще – аж поки вона її не засвоїла. Коли батька не стало, ми знайшли на другий день мертвого зяблика в його клітці. Всякі спроби пояснити це недбалістю, яка в ті дні була б цілком простимою, тут недоречні; він регулярно отримував свою воду й корм. Авжеж, хіба тільки собаки в своїй печалі за господарем можуть іти за ним у вічну темряву чи у вічне сяйво?

Цими прикладами я тільки хотів перекинути місток до пережитого, а не до того, що лежало поза цією вужчою сферою, як, наприклад, зворушлива дружба, яка пов'язувала дещо дивного селянина з одним бродячим псом.

Він, кого називали „dus Gängale“ або „Gabes Appetitbrötchen“ („Апетитний бутербродик Габеса“), позаяк він мав звичку сидіти на сходах його кондитерської, дружив з одним бродячим псом, який своєю бездомністю нагадував його самого. І хоча кожного разу обидвох зганяли буквально „з порога“, після того як їм кидали кілька об'їдків, вони невдовзі знову з'являлися там, один – з одного, другий – з іншого боку вулиці, і „розмовляли між собою“. Звучить трохи неймовірно? Можливо, але той, хто якусь мить спостерігав, як „dus Gängale“ (це прізвисько він отримав за свою човгаючу, хитляву ходу – від нім. Gang) розмовляв зі своїм другом і немовби шепотів йому на вухо якісь слова, в той час як його кудлатий товариш іноді погавкував і лизав своєму другові руку, міг подумати, що вони справді розуміли один одного, тварина і душевно наближена до неї людина. В цьому було щось сумне, проте навряд чи знайшлися б люди, котрі б відчували так само.

Суттєво веселішим був той зв'язок, який мав на приміській чернівецькій горі Цецино осілий по сусідству з садибою Залозецьких Івон, прізвища якого я вже не пам'ятаю; на вигляд його можна було б, либонь, порівняти зі Смердяковим Достоевського, ім'я котрого якраз і асоціюється зі смородом.

Так ось, Івон у своїй латаній-перелатаній овечій кучмі був оригіналом особливого гатунку. Вже його мова з гортанними звуками, що клекотали з глибини і немовби проходили крізь якийсь фільтр, була незвичною, хоча в усьому іншому його аж ніяк не можна було назвати велетнем духу. І все-таки якось він виявився розумнішим, ніж усі довколишні селяни.

Його подвір'я примикало, як я вже казав, до панської садиби, і якщо звідти шлях повинен був простелитися до засніжених схилів, то кінчики лиж прямували до

Івонового подвір'я, через яке можна було потрапити на вільний простір.

• Однак проминути це подвір'я було непросто, тому що перед будою з круглим отвором лежав пес, добряче озлоблений ланцюгом, причепленим до дроту, що давав йому змогу повністю контролювати простір. І позаяк ми шкодували своїх штанів, то мусили кожного разу просити в Івона допомоги, яка полягала в тому, що він заганяв свого пса до буди і закривав своїм широким задом отвір. Гавкаючий пес миттю затихав, здавалося, немовби він потрапляв під наркоз, що виділявся з Івонових штанів. Коли ж ми трохи віддалялися, в'язень знову міг вдихнути зимового повітря, повертаючи собі голос і належне його обов'язкові озлоблення.

Отож Івона не вважали особливим світочем, він радше мав репутацію вельми обмеженого чоловіка, і все-таки його вроджена хитрість принесла йому незвичайний успіх, про який він пізніше з самовдоволеною гордістю говорив, що дурний перехитрив розумного. А було все так.

У господарстві Залозецьких щороку вирощували свиню, з тим щоб, набравши відповідної ваги, вона задовольняла харчові потреби. Ця істота за традицією нагороджувалася іменем Коко – лихі язики твердять, буцім-то це ім'я запозичене від реальної особи – котре, мовби в якійсь королівській династії, зростало з кожним новим представником на одиницю. В нашому випадку йшлося про Коко XIII, якого вельми шанували і любовно плекали.

Коли Коко вже мав необхідні розміри, про які можна було сказати „зважено й пораховано“, він раптом кудись зник. Чи це було передчуття, яке погнало його в невідомому напрямку, чи просто туга за далиною – бай-дуже, але Коко зник. Ну, звичайно, що нелегко було змиритися зі зникненням такого цінного домочадця і відмо-

витися від того, що він мав би забезпечити, отож підняли по тривозі все сусідське селянство і пообіцяли тому, хто приведе Коко, добрий капшук тютюну, а також гарно наповнену чарочку тої горілки, випивши якої потрібно до чогось прихилитися, аби не впасти.

Селяни розсипалися по окрузі, а з ними й Івон. День уже хилився до вечора, розчаровані й невдоволені поверталися назад ловчі, яким не вдалося впіймати нещасного втікача, і вже всі втратили надію на побачення з Коко, коли раптом з'явився Івон. А поряд з ним довірливо йшов його щирий друг Коко.

У всіх відібрало мову. Саме той, кому за відсутністю інтелекту не давали жодних шансів, повернувся назад, увінчаний успіхом. Отож всі хотіли знати, як йому вдалося зловити втікача. Відповідь була основною перчинкою цієї події, позаяк Івон мовив:

„Я все думав і думав над тим, де треба шукати Коко. І відтак я пішов до свинарника, сів собі там і почав гадати, куди я міг би піти, якби був свинею! І тоді мені спав на гадку один здогад, і мені стало зрозуміло, куди помандрував Коко. Так я його знайшов! Ви всі тут розумніші, ніж я, але вам не вдалося відшукати його. Я, дурний, перехитрив розумних! Ну, Коко, хіба не так?“

І Коко віддано глянув на нього і забув про те, що мало незабаром трапитися з ним, і тільки вдоволено рохкав.

ПРО БРАВИХ ТА ІНШИХ ДІТЕЙ

Антиавторитарність стала сьогодні козирем, і якщо когось розпирають пустощі та буйність, то краще бути від нього подалі; тоді їх приймають і покірно зносять, навіть якщо в глибині душі й вимовляють: „Бісова порода!“ і думають про те, як добре було б стягнути з нього штанці. Чи правильний це метод виховання – велике питання, на яке немає однозначної відповіді.

Тоді в Чернівцях і довкола аж ніяк не бракувало тих подумки згадуваних шибеників бісової породи, і часом я, безперечно, й сам належав до них. Існували різні способи перетворювати їх на милих янголів, залежно від об'єкта. Мені довелося пізнати їх, після зламу століть, власними душею та тілом. Лупцювання дитини – такого в програмі не було; однак у виняткових випадках воно практикувалося як додаток до суворих вичитувань, хоча його можна було перелічити на пальцях однієї руки і воно не западало в серце так глибоко, як моральні напучування.

Проте я й сьогодні добре пам'ятаю одну витівку, яку я здійснив радше з пустощів, аніж зі злого наміру. У відповідь на сувору вимогу батька їсти ненависну мені яловичину, я збунтувався і пригрозив багнетом його ординарця, не маючи його, однак, під рукою. Тоді батько добряче відлупцював мене, і весь день ми були сумними: він, оскільки не стримався і вдався до фізичного покарання, я, оскільки розсердив батька.

Один раптовий імпульс якось спровокував мене

вдарити в лице кришкою від батькової люльки ординарця, позаяк нагода, коли він зав'язував мені шнурки на черевиках, видавалася такою спокусливою. Випадково це побачила моя мати, яка відразу втрутилася:

„Ти негайно поцілуєш Андрієша – так звали бравого румунського селянського хлопця – в руку і попросиш у нього пробачення!“

Це була світова трагедія. Я, єдиний син пана капітана, повинен...

„Ні!“ – репетував я крізь сльози, та й Андрієш, для якого це було ще прикріше, клопотав за мене і просив звільнити мене від покути. Але даремно – ні мій волаючий протест, ні його щире заступництво не мали успіху. Отож, врешті-решт, щоб уникнути обіцяного лупцювання, крізь хлипання й слова розпуки я мусив поцілувати мозолисту селянську руку і попросити прощення.

Щось подібне, хоча вже й за інших обставин, трапилося два роки по тому, коли мого батька перевели в Радауци, і ми поселилися в помешканні на Фратауцер штрассе, до якого належав також сад. А він, у свою чергу, примикав до саду пані Крумгольц, яка разом зі своїм чоловіком тримала „склеп“, як тоді називали невелику крамничку, на якій сьогодні ледве чи можна було б написати „Студія“ або „Торговий центр“. Свій вільний час вона присвячувала садові та його рослинності, яка буяла на клумбах і гарно доглянутих грядках.

Недалеко по сусідству вешталася зграя ймовірно вже в 1904 році антиавторитарно вихованих бісенят, які далеко перегнали своїм досвідом мене, заледве п'ятирічного. Зваблений і намовлений ними, я провів їх через наш сад до саду пані Крумгольц, за що вони, на знак вдячності, допомогли мені перелізти через паркан.

Там ми сплюндрували грядку суниць, що само по собі було ще простимим гріхом, який пом'якшувався снокусливою знадливістю ягід. Але найгірше те, що ми вдалися до вандалізму: ми понищили овочі, повисмикували редиску і потоптали моркву.

І ось серед цього безчинства раптом пролунав застережливий вигук: „Вона йде!“ І ті, що звабили мене, миттю переплигнули через паркан і опинилися в безпечній зоні, залишивши мене крумгольцівському духові помсти. Пані Крумгольц взяла мене за комір і привела до моєї матері. Вона не тільки привела мене, але й виклала свою скаргу, і тут моя мати зблідла: син – злодій і руйнівник!

І знову повторилося те саме, що й тоді з Андрієшем: я був приречений просити пробачення і увінчати це приниження цілуванням руки.

Пані Крумгольц благала з піднятими руками, говорила про мою дотеперішню чемність і про згубний вплив моїх зваблювачів і просила мою матір не примушувати дитину цілувати руку старій єврейці. Єврейка – то одне, а рука – зовсім інше. Моя мати була неблаганною, мов Шейлок у спідниці. Врешті вийшло, що я не так поцілував руку старої пані Крумгольц, як рясно полив її слізьми.

Вона пішла, скрушно похитуючи головою, а я сидів у куточку, буквально розчавлений. Але що трапилося потім? Пані Крумгольц невдовзі повернулася, тримаючи в руках чудову коробку фарб, яка належала її загиблому від нещасного випадку синові. Цим даром я був винагороджений після довгих умовлянь, оскільки я загладив свою провину.

Більше ніколи я не бив нікого в обличчя, більше ніколи не плюндрував чужих садів, хоча в Радауцах не

раз траплялася нагода брати участь у таких і подібних подвигах. Наприклад, після страшної зливи, коли Топліца, струмок, який тече через місто, вийшла з берегів і затопила навколишні сади. Тоді ми справді наражались на небезпеку, коли, знявши якісь садові ворота, вирішили допливти цим імпровізованим плотом до моря. Нас врятували, і весь тиждень ми були предметом розмов мешканців міста.

Те, як можна вільно розвиватися і вирости при цьому порядними людьми, засвідчили троє моїх кузенів, які – один з них помер ще в дитинстві – таки досягли чогось у житті. Їм було дозволено практично все, і якщо один з них заходив надто далеко і батько, залежно від обставин, збирався вже брахіально втрутитися, то тут з'являлася мати і благала: „Едуарде, не чіпай дітей!“ І так само повторювалося, коли матір сердилася і замість імені Едуард звучало ім'я Александри.

Цих трьох хлопців дуже рано привчили до самостійності, і якось вони – в 14, 13 і 12 років – купили собі на свій смак костюми і стали знаменитістю свого кварталу, який належав до передмістя, позаяк це були яскраво-жовті піджаки і штани, останні дещо лякалися долівки – так, мовби вони не могли вирішити, якими їм бути – короткими чи довгими. Як би там не було, це була купівля на свій смак і самостійний вчинок.

Те, що одного разу хлопці при замкнених дверях замість освітити різдвяну ялинку запалили її, також належить до їхніх досягнень, які так само зафіксувалися в пам'яті, як і приклеювання 10-крової банкноти до тротуару перед домом і радість, коли хтось марно намагався підняти цю знахідку. Тоді довелося

розбити шибки і влізти до кімнати, щоб загасити пожежу.

Але й без того
безглуздя є багато
в історіях старих –
про хлопців вайлуватих,
на витівки прудких.

Отож згадаємо ще одну. Якось мати пішла до них у гості і мала змогу спостерігати, як Йозеф забивав цвяхи у дорогий рояль. Вжахнувшись, моя добра матінка вигукнула: „Едуарде, глянь, що він виробляє з роялем!“ Однак Едуард тільки посміхнувся і мовив: „Буде добрим ремісником!“ Він не став ним, Йозеф Лепскі, але для університетського професора цього виявилось достатньо.

Ну, якщо вже це не було антиавторитарним вихованням...

ПРО ГОЛУБІВ ТА ГЛУХАРІВ

Хвороби та людські немочі не є тією темою, якою можна спекулювати, і сміятися над ними – вельми дешево заняття. Але в нашому намірі не йдеться про глум чи приниження, а про смішні непорозуміння, які траплялися з відомими в місті особами. Після того, як їм пояснювали, що й до чого, ті, кого це стосується, самі від душі сміялися, сприймаючи це з гумором і без найменшої образи. А що відтак знаходилися злі язики, котрі багато чого дофантазовували і нашіптували нещасним на вухо – це вже пов'язано з суттю деяких людей, котрі звикли заробляти собі на цьому дивіденди, як, наприклад, на аптекареві Герольді, котрий був шанованим, прекрасним чоловіком і втіленням самої доброти. Того, що він часто хибно розумів і недочував, ніхто йому не ставив на карб, просто намагалися говорити голосніше і пристосовувалися до його сили звуку, котра в таких випадках була поважною.

У аптекаря Герольда було своє хобі, якщо можна так сказати про голубів. Він мав колекцію чудових екземплярів, які воркували й туркотіли. Це були представники рідкісних порід, вони вважалися його гордістю.

Якось один з таких розкішних взірців захворів на якусь голубину хворобу, і водночас випадково потрапила до лікарні улюблена тітка аптекаря, якій прописали суворий постільний режим, оскільки їй загрожувала реальна небезпека. Співчутливий інтерес до її долі був великим, друзі й знайомі хотіли бути в курсі подій. Отож одного разу з її племінником відбулася така розмова:

„Як почуває себе Ваша любя тітонька, пане аптекар?“

„Велика жура і неабияка втрата для моєї колекції!“

„Я питаю, як почувається Ваша тітонька? Вже краще?“

„Ага, вже давно здохла, нещасне створіння!“

Після одужання тітонька ще довго було при здоров'ї.

Наш чернівецький аптекар Герольд мав у Радауцах однойменного родича, з яким його єднала не тільки професія, але й проблеми зі слухом.

Якось зустрів його старший управляючий Радауцьким конезаводом Нарганг і хотів довідатися:

„Як Ваше самопочуття, пане аптекарю?“

Той підняв угору невеличкий пакетик і відповів: „У Будзішенського!“

(Так звався власник популярної крамнички делікатесів).

„Ви мене не зрозуміли, пане аптекарю, я питаю, як Вам ведеться?“

„Оселедець!“

„Так, так, але як Ви себе почуваєте?“

„Я купив його...“

Тоді тому, хто запитував, урвався терпець і він завершив цю інтерпеляцію ґрунтовним: „А поцілуйте мене в ...“

„Дешевий сніданок!“ – почувлося у відповідь на цю репліку, якої аптекар також не зрозумів, наперед смакуючи своїм оселедцем.

Справжня глухота є нещастям, проти якого жертва безсила. Інша справа, коли хтось намагається нажити на своїй туговухості капітал, як та служниця, котра намагалася виправдати свій гріх глухотою.

У нашій гімназії був такий взірець на ім'я Карстен, який на іспитах завжди посилався на свою вдавану повну глухоту, щоб добути „пом'якшувальні обставини“. Але якось наш класний керівник професор Брюк проде-

монстрував йому, як його можна зловити. Досить голосно й для кожного чутно він поставив запитання, що стосувалося навчального матеріалу, який, однак, для Гуго Карстена був „незвіданою землею“, отож той прореагував лише фразою: „Як, перепрошую, Ви сказали?“, на що професор ще голосніше повторив своє запитання. Однак замість відповіді до нього знову долинуло: „Я не чую“, що переходило вже всі межі. Тоді професор мовив зовсім тихо і мовби до себе:

„Добре, Карстен. Сідайте!“

Але це наш добрий Гуго почув, позаяк добре чується легше й охочіше; і він сів на своє місце. Однак тут уже професор не витримав і сказав цілком нормальним голосом: „Незадовільно!“ І додав: „Я можу сказати це й пошепки, щоб Ви краще мене зрозуміли!“

Якось ми приймали в нашому „літньому замку“ високого гостя. Якась особистість суспільного життя гостювала в нас і принесла з собою також свою глухоту, що суттєво утруднювало розмову. Однак високий пан мав неабиякий гумор і вмів блискуче обігрувати свою фізичну ваду: він вийняв з кишені піджака своєрідну слухову трубку – тоді ще нинішні чудові слухові апарати не були винайдені – і мовив, посміхаючись:

„У такий спосіб ми зможемо все-таки хоч трохи порозмовляти!“ І він приклав цей прилад до вуха, і туди говорили на певній відстані.

Мій молодший кузен здивовано спостерігав за цим, відтак підійшов до гостя і мовив у трубку:

„А ти можеш зіграти на цьому „Gott erhalte“? (Адже ми були родиною, відданою цісареві).

Це запитання не залишилося без відповіді:

„Ні, мій сину, тільки „Stille Nacht, Heilige Nacht“ („Тиха ніч, Свята ніч“), але тільки взимку, а тепер у нас серпень!“

КОЛЯДНИКИ

Минуло кілька років після закінчення Першої світової війни; народності Буковини мали змогу трохи отямитися, і якщо існувала все-таки “пануюча”, то це нас не дуже гнітило. Ми жили і давали жити іншим. Нам добре жилося у ті дні, доки сатана не прищепив нам віру нетерпимості, і ніхто не міг вважатися меншовартісним через свою мову або расу.

Владзьо був українцем, Ернст – євреєм, а я – тією австрійською сумішшю, яка утворювала єдність із різно-рідних елементів.

Але як би там не було – Владзьо, Ернст і я вважали себе друзями, і позаяк нам не могли завадити національні відмінності, то не мала значення і вікова різниця, яку можна було вимірювати десятиліттями.

Владзьо був серед нас найстаршим.

Був саме другий день Різдва нині вже давно минулого року. Сніг лежав м'яко й глибоко і, звичайно, саяв сліпучою білизою, що варто тут згадати лише для порядку. А оскільки все це справді дуже звабливе, а день, проведений на свіжому повітрі, мав рішучу перевагу над днем, проведеним у родинному колі, то ми домовилися провести час поблизу міста, але все-таки на певній віддалі від його метушні – на схилах отороченої лісами гори Цецино, яку вінчали стародавні руїни, але котра, однак, своєю непорушністю зимової краси чудово гармонувала з сьогоденням.

День минав у катанні на лижах і з “Туком радості”, яким скомпонував Владзьо і який хоча й дозволяв уловити певну спорідненість із пісенькою “Скачи, дівче!”, однак не був абсолютно тотожний їй. Але, на щастя, по-

близу не було жодних жвавих дівчат, що, поза будь-яким сумнівом, сприяло непідробності настрою.

Тіні ставали дедалі блакитнішими і довшими. Обрій забарвлювався різноманітними відтінками і згодом дійшов висновку, що золоті й оранжеві тони підходять йому якнайкраще. Зі сходу повіяло холодним вітром, який схиляв нас повертатися додому, і позаяк день також швидко згасав і переходив у вечір, то наставала пора, ба навіть нагальна пора завершувати нашу вилазку, тому ми вирішили обрати найкоротший шлях через розташоване в самому передмісті село, до якого крутими спусками поміж деревами легко було дістатися.

Отже, рушили! Владзьо – попереду, Ернст – за ним, а я – на певній відстані, яку можна приписати не так моєму респектові, як тій обставині, що мені доводилося раз у раз орати носом сніг, від чого мій захват помітно випаровувався. Так ми потрапили нарешті на сільську вулицю, яка з трьома своїми ліхтарями намагалася грати роль бульвару. В цьому їй допомагали перші зорі, які темрява почепила собі на свою чорну одіж.

Ми повільно просувалися вперед, і сталося так, що ми якраз опинилися перед сільською хатиною – вулиця тут звертала під прямим кутом праворуч, – яка стояла на самому краю швабської частини села і, здавалося, немовби очікувала нас. І тут з нами трапилася незабутня пригода, яку однаково врівноважували урочистість і гумор.

Двоє вікон були яскраво освітлені, і в одному з них, котре заклично миготіло, виднілася різдвяна ялинка із запаленими свічками. Не бозна яка, звичайно, але все-таки різдвяна ялинка, на якій горіло з півтори дюжини срічечок, сяйво яких відбивалося у тонких скляних кулях. Для нас це було святковим видовищем, і ми, немовби по команді, зупинилися біля садової огорожі.

“Гарно, правда?”

“Чудово! Ця тиша, майже заснуле село і до того ж ця різдвяна ялинка!”

“А ми – троє святих волхвів біля неї!”

Я не пам’ятаю вже, хто зважився на таке порівняння, знаю лише, що Ернст натягнув свою чорну лижну шапочку на самі очі, щоб у такий спосіб зобразити чорного волхва. Цим почався наш дивний задум, тому що хтось із нас раптом промовив:

“Тоді ми мусимо щось заспівати!”

“Давайте заспіваємо!”

“Але що?”

“Колядку, звичайно, можливо, “Тиху ніч” або “Прийдіть, о дитятка...”. Думаю, це підійшло б”.

“Так, це чудово підійшло б і відповідало би настрою, якби не одна заковика: Владзів слух!”

Ми спробували тихенько заспівати разом – ла-ла-ла, – виходило жакливо. Під таку мелодію можна було співати як про Святий Грааль, так і про лиса, який украв гуску. Але хто наважився б на такий експеримент?

Найнещасніший з нас був у розпачі. “І попри все я так люблю музику!”

“Боже сохрани тебе від цієї звички”, – закинув я. Він як схопить мене за куртку з такою силою, що розстебнувся і відірвався гудзик. “Так, “Боже сохрани” я справді вмію співати!”

“Що? Що ти вмієш?” – Ернст, здавалося, перестав дочувати.

“Австрійський гімн, причому першокласно, понімецьки і по-українськи! І без жодної фальшивої ноти!”

Ми були спантеличені. Гайдн замість колядки – і це в країні, де мало звучати лише “Traiasca regele”. Дотепніше не придумаєш. Але чого нам розмінюватися на дріб’язок? Навколо жодної душі, під акомпанемент вітру – невже ми зіпсуємо Владзвові радість заспівати єдину мелодію, яка йому справді вдавалася? І хіба це не було

богоугодним ділом – о цій порі, під першими зорями, споглядаючи різдвяну ялинку – співати і славити? Хіба Господь питатиме, який текст ми співаємо?

Так емоції взяли верх над логікою, а комізм ситуації підстобував нас, в той час як у підсвідомості жила любов до старої втраченої Австрії.

“Та-та-та-ті”, – задав я перші ноти і підняв лижну палицю. І коли я її опустив, з наших уст вирвався голосний спів, а слова й мелодія незабутнього “Gott erhalte” закружляли над засніженими деревами, торкнулися дахів і зіллялися з клубами диму, що піднімалися з коминів.

Ми дійшли вже десь до “лаврового віття”, коли одне з освітлених віконець відчинилося і в ньому з’явилися нечіткі контури трьох голівок.

Але тепер нас уже неможливо було стримати, і ми відкинули будь-яку пересторогу. Тепер гімн був розпочатий, отож він мав бути й закінчений, подобалось це хатнім господарям чи ні. Ми проспівали наступну строфу і нарешті останню, і тоді відчинилася садова хвіртка і мале дівча – десь років дванадцяти з накинutoю наспіх хустиною – вийшло до нас.

“Батько велів дати це вам”, – сказала вона і простягла нам тарілку – яблука, горіхи, кренделі і медяники. Ми пригостилися і подякували. Дівчинка зникла, різдвяна ялинка іскрилася вогнями. І коли ми вже повернули наші лижі, щоб їхати далі, то помітили чоловіка, який віддавав нам честь, приклавши правицю до козирка. Металеві гудзики на мундирі блищали, золоту ряхтіло, матово вилискувала шкіра кобури. Це був жандарм, який повільно опускав руку від козирка.

“Ну ось, – сказав Владзьо. – Високе начальство. Зараз буде екекуція”.

“А, може, досить контрибуції?” – прошепотів я і подумав про благотворну силу святого бакшишу, що був у таких випадках справжнім чудотворцем.

Але ми не вгадали. Жандарм підійшов ближче і привітався. Здається, він упізнав Владзя, неординарна особа якого була відома як у краї, так і поза його межами. І відтак цей охоронець закону промовив, і в голосі його було щось таке, що нагадувало розчуленість: “Frumos ati cantat – schen gesungen – sehr schen!”

У нас відібрало мову. Він, напевно, поняття не мав, що ми співали. Владзьо обережно запитав:

“А ви знаєте цю пісню?”

“Cum tu – а чому б і ні? Служив у 41-му полку – велика срібна медаль – давно, давно!” Глибоке зітхання вирвалося з грудей жандарма. “Gott erhalte – sehr schen – Francisc Iosif Kaiser!”

Ми не стали терзати його сумнівами й докорами сумління. Сердечним потиском рук було скріплене наше взаєморозуміння – німця, єврея, українця і румуна. Взяти бакшиш він відмовився, позаяк ми зробили йому таку велику втіху – “gemacht so große Freide!”

Решту дороги ми пройшли без жодного слова.

“Ну, хіба справді потрібно було знищувати стару Австрію?” – спитав Владзьо через деякий час, і щось мовби застрягло у нього в горлі.

Але він стверджував, що то шматочок яблука, хоча ще жодного разу не відкусив червонощогого плоду.

ОПІСЛЯ

Коли там, у Рейху, відбувся великий перелом, це позначилося і на нас. Німецьке населення усвідомило своє походження і той час, коли предки прибули в цей край. Пропаганда величі, до якої було покликано все німецьке, змусила побліднути австрійський первень краю. Після приходу радянських можновладців прибула комісія СС із питань переселення, і паніка охопила всіх тих, хто не міг довести своєї німецькості. Бабусі, причетні до неї, піднімалися з могил, процвітали присяги і клятви, а в парафіях та установах полювали за документами, які могли засвідчити хоч кілька крапель жаданої крові. Слов'яни і румуни германізувалися за ніч, та й євреї намагалися вдаватися до цього, позаяк їхнє існування стало проблематичним. Німецькому Червоному Хресту пропонувалися великі суми – безглузді акти без надії на успіх. Страх перед росіянами, який кожен відчував на власній шкірі, був більшим від того переляку, який пов'язували з Гітлером; тоді ще не здогадувалися, що невдовзі на порядку денному постане „остаточне вирішення єврейського питання“.

Одне було беззаперечним: політика витруювала з людей те, що залишалося у них від старої Австрії.

У дні перед переломом – тоді ще ніхто не думав про росіян і комісію з питань переселення – до нас на унікальні з усіх поглядів гастролі прибув Бассерманн. В образі Натана Мудрого він репрезентував толерантність, речником якої був колись Лессінг. У переповненій залі перед нами грав великий актор, і притча про три перстені стала завдяки йому останнім попередженням. Вражена публіка ловила кожне слово, і це були самі євреї. Тільки трьох неєвреїв нарахував я того вечора – сенатора Залозецького, одного білетера і себе. Німецьке насе-

лення ці гастролі зігнорувало, Бассерманн, який був у своїй останній гастрольній поїздці перед еміграцією, не мав їм що сказати. Мені – навпаки, але я знову був тим, кому мовби заціпило уста, коли він постав переді мною в гардеробі. Це був безмовний потиск рук, який з'єднав нас на секунди, і мій вдячний шепіт застряг мені у перехопленому хвилюванні горлі.

У жовтні 1940 року час настав. На основі пакту – пакт укладається, пакт уживається, казав я тоді, і цим набрав собі негативних балів – всіх, визнаних комісією, було повантажено у вагони. На кладовищі прощалися з мертвими, могутній хор яких оточував майданчик, де католицький і протестантський пастори освячували годину, що стала вирішальною. Залишали могили, а з ними і пам'ять про тих, хто дбав колись про Буковину і про те, щоби вона стала й залишалася австрійською.

Коли відтак довгі потяги, в яких їхали старі австрійці, а з ними й ті, що раптом перетворилися на німців, прогрімотіли мостом через Прут, можна було ще окинути зором місто, котре стало для нас уже недосяжним. Його силует ще мріяв на обрії, його контури були окреслені в небі. Мало хто насправді й бачив це; сльози – густа полуда, яка застилає очі. Аж тепер це місто було для нас остаточно втрачене, а з ним і стара Австрія.

ПРИМІТКИ

„Traiasca Regele“ (“Слава королю”), „Gott erhalte“ (“Боже, бережи”) – початок румунського та австрійського монархічних гімнів.

„Indivisibiliter ac inseparabiliter“ (лат.) – неподільно і нероздільно.

“як описано у “Корнеті” Рільке” – йдеться про ритмізовану новелу австрійського поета Райнера-Марії Рільке (1875-1926) “Пісня про кохання і смерть корнета Крістофа Рільке”.

“наче Шейббс у Герцмановського претендувати на другий четвер” – в оповіданні Фріца фон Герцмановського-Орландо (1877-1954) “Другий четвер Шейббса” гротескно змальовано, як мешканці австрійського містечка Шейббс багато років добивалися у влади дозволу на додатковий ярмарковий день, себто на ще один “четвер”, що був для них синонімом ярмарку.

Оскар Ласке (1874-1951) – австрійський художник, уродженець Чернівців, автор пам’ятника воякам 41-го піхотного полку імені архієпископа Євгенія (“Чорний орел”).

Нестрой, Йоганн Непомук (1801-1862) – австрійський комедіограф епохи “бідермайєра”, найвидатніший представник віденського народного театру. У прізвищах Шерцер (жартівник), Шпасер (витівник), Фреліх (веселун), заснованих на словесній грі, немовби оживає традиція народного гумору, неперевершеним майстром якого був Й.Н.Нестрой.

Василько Микола (1868-1924) – визначний громадський і політичний діяч Буковини, дипломат, посол до буковинського сойму й віденського парламенту, оборонець українських інтересів.

„Pater semper incertus“ (лат.) – батьківство завжди сумнівне.

“Пліш і Плум” – назва однієї з “ілюстрованих історій” німецького художника й поета Вільгельма Буша (1832-1908), героями якої є собаки Пліш і Плум. Гумористичні малюнки В.Буша, супроводжувані не менш дотепними віршованими текстами, користувалися величезною популярністю як у німецької дівчороти, так і серед дорослих (“Макс і Моріц”, “Благочестива Гелена”, “Пригоди холостяка” та ін.).

“Івікові журавлі” – балада німецького поета й драматурга Фрідріха Шіллера.

Торберг, Фрідріх (1908-1979) – австрійський письменник, автор популярної книги “Тітонька Йолеш, або Присмерк Заходу в анекдотах”.

“В одній драмі герой готовий віддати за коня ціле королівство, в одній опері співається “Гране, мій коню!””, в баладі Бюргера описано примарний галоп – “...вперед, вперед!””, в той час як в одному романі огир Маєстозо Австрія вражає своїм гордим іржанням” – йдеться про історичну хроніку Вільяма Шекспіра “Річард III” (дія V, сцена 4), оперу Ріхарда Вагнера “Присмерк богів” (акт III), баладу Готфріда Августа Бюргера “Ленора” та роман німецького письменника Артура-Гайнца Лемана (1909-1956) “Огир Маєстозо Австрія”.

Міхаеліс, Карін (1872-1950) – данська письменниця, авторка популярних свого часу жіночих романів (“Небезпечний вік”, “Сім сестер”, “Бібі” та ін.).

Росінант – кінь Дон Кіхота в однойменному романі іспанського письменника Мігеля де Сервантеса Сааведри.

“Магрібінець магрібінцем” – ремінісценція з книги уродженця Чернівців, німецькомовного письменника Грегора фон Реццорі (1914-1998) “Магрібінські історії”. Магрібінія тут – синонім Буковини.

Вальтер фон дер Фогельвайде (бл. 1170-1230) – середньовічний німецький поет-міннезінгер.

Фаллада – віщий кінь у казці братів Ґрімм “Гусятниця”.

„Save canem“ (лат.) – “Стережися собаки” – мозаїчний надпис у Помпеях (вживається як попередження).

Сольферіно – село в італійській провінції Мантуя, відоме перемогою французько-п’ємонтського війська Наполеона III над австрійською армією під командуванням молодого цісаря Франца-Йосифа 24 червня 1859 р.

Ґрільпарцер, Франц (1791-1872) – австрійський драматург. Тут йдеться про п’єсу Ф.Ґрільпарцера “Розбрат у родині Габсбургів”.

“Анатевка” – мюзікл Джозефа Стайна (лібрето), Джеррі Бока (музика) та Шелдона Гарніка (тексти зонгів) за оповіданнями єврейського письменника Шолом-Алейхема.

Вольф Бер Пфєфферкорн – персонаж оперети угорсько-австрійського

композитора Франца Легара (1870-1948) “Бродячий лютівник” (лібрето Віктора Леона), дія якої відбувається у словацькому сільському середовищі.

Ескарпіни – легкі чоловічі туфлі, які у XVIII ст. одягали до шовкових панталонів та панчіх.

Тресслер, Отто, Кайнци, Йозеф – австрійські актори, які на зламі XIX-XX ст. належали до ансамблю “Бургтеатру”.

Габсбург, Отто фон (Отто Габсбург-Льортринген, нар.1912) – політолог і соціолог, найстарший син ерцгерцога Карла I Австрійського, останнього цісаря Австро-Угорської монархії, та принцеси Цити Бурбон-Пармської, з 1916 р. – спадковий принц Австрійської імперії та Угорського королівства. З 1954 р. живе в Німеччині. 31 травня 1961 р. офіційно підписав зречення від титулу монарха й престолу. Обирався президентом Паневропейського союзу (1972), депутатом до Європейського парламенту (з 1979).

Шеффель, Йозеф Віктор фон (1826-1886) – німецький письменник, автор популярного роману “Еккегард” та численних застольних і студентських пісень.

Шніцлер, Артур (1862-1931) – австрійський драматург і прозаїк імпресіоністського напрямку, автор психологічних, позначених впливом фрейдизму п’єс, оповідань та новел.

Ведекінд, Франк (1864-1918) – німецький драматург, представник раннього експресіонізму. Кнохенбрух і Цунгеншлаг – сатиричні персонажі драми “Пробудження весни”.

Карл Адлер, Раймунд Фрідріх Кайндль, Карл Зігель, Георг Печек, Леон Кельнер – професори Чернівецького університету початку XX ст., відомі вчені.

“Рінальдо Рінальдіні” – бурлескна переробка однойменного роману Христіана Августа Вульпіуса (1762-1827) про знаменитого розбійника.

“під впливом Цезаревої, „De bello gallico“ – йдеться про історичний твір давньоримського полководця, державного діяча й письменника Гая Юлія Цезаря “Записки про гальську війну”.

Уайльд, Оскар (1854-1900) – англійський письменник ірландського походження, представник естетизму в англійській літературі.

“Ми знаємо про Натана Мудрого” – йдеться про драму німецького письменника-просвітителя Готгольда Ефраїма Лессінга (1729-1781) “Натан Мудрий”.

Сусанна – персонаж Старого Заповіту (“Книга пророка Даниїла”, 13), багата і вродлива юдейка, дружина Йоакіма, несправедливо обмовлена старійшинами в подружній невірності і врятована юним пророком Даниїлом.

“Це нагадувало єврейський Пурім, свято глузування з Гамана” – Гаман, перший сановник при дворі царя Артаксеркса, вважаючи себе ображеним євреєм Мардохаем, випросив у царя дозвіл убити в його володіннях усіх євреїв. Красуня-єврейка Естер попередила свій народ про небезпеку і переконала царя не чинити цього. Гамана було повішено, а на його місце призначено Мардохая. На знак свого порятунку євреї святкують свято Пурім (“Естер, IX, 31, X, 3).

генерал Гартенберг – барон Петер Ніколаус Гартенберг-Садогурський, який під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. заснував на лівому березі Пруту біля Чернівців монетарню, де запрошені ним німецькі майстри карбували з трофейних турецьких гармат монети, медалі, відливали дзвони й невеликі польові гармати. На цьому місці виникло містечко Садагура (Садгора), яке нині є частиною Чернівців.

Шерлок Холмс, Нат Пінкертон, Нік Картер – популярні герої детективних оповідань та романів.

“вірний Екарт” – відданий помічник; персонаж героїчного німецького епосу епохи Середньовіччя.

Нізе, Ганзі – австрійська актриса, в 20-30-ті роки грала в спектаклях видатного режисера Макса Райнгардта.

Шьонтан, Пауль Едлер фон Пернвальд (1853-1905) – австрійський прозаїк і комедіограф.

Норст, Антон (Освальд Ізідор Нусбаум, 1859-1939) – німецькомовний письменник Буковини, редактор першого літературного часопису “Im Buchwald”, газети „Czernowitzer Zeitung“, автор поетичної збірки “На Пруті” (1893), укладач книги “Alma Mater Francisco-Josephina” та ін.

“Веттер фон Штраль приносив нам таку ж утіху, як і молодий тамплієр” – персонажі драми німецького драматурга Генріха фон Клайста (1777-1811) “Кетхен із Гайльбронна”.

“Моє серце починало битися сильніше, коли сперечалися між собою королеви і йшлося про голову Марії, і я торжествував, коли Мальволіо зробився об’єктом глузування” – йдеться про драму Фрідріха Шіллера **“Марія Стюарт”**; королеви – Єлизавета Англійська і Марія Стюарт, королева шотландська. Мальволіо (Мелвіл) – домоправитель Марії Стюарт.

“Вільгельм Телль” – народно-героїчна драма Фрідріха Шіллера.

“Фехтувальник із Равенни” – трагедія австрійського драматурга Фрідріха Гальма (1806-1871).

“Кармен” – опера французького композитора Жоржа Бізе за новелою Проспера Меріме.

“Летюча миша” – оперета австрійського композитора Йоганна Штрауса-сина.

“Підступність і кохання” – драма Фрідріха Шіллера.

“Дибук” (гебр.) – одержимий духом померлого грішника. Так звалася містична п’єса єврейського письменника Анського (Анський, справжнє прізвище Саломон Сабвіл Рапапорт, 1863-1920).

Райнгарт, Макс (1873-1943) – австрійський режисер, актор, театральний діяч, який своїми новаторськими ідеями справив значний вплив на розвиток європейського театру.

Яго – персонаж трагедії Вільяма Шекспіра **“Отелло”**.

Пауль Морган, Ойген Грюнау, Альбін фон Ріттерсгайм, Грете Хахт – австрійські актори, перед Першою світовою війною грали на сцені Чернівецького театру.

“Коли Зігфрід співав “Nothung, neidliches Schwert!” (“Нотунг, заздрісний меч!”) – йдеться про оперу Ріхарда Вагнера **“Зігфрід”** з тетралогії **“Перстень Нібелунгів”**.

Верінг – один з районів Відня.

Марія Файн, Конрад Вайт, Макс Палленберг, Пауль Вегенер – австрійські актори міжвоєнного часу.

Моїссі, Александр (1879-1935) – австрійський актор албанського походження, видатний інтерпретатор ролей Франца Моора в **“Розбійниках”** Ф. Шіллера, Сірано де Бержерака в однойменній п’єсі Е. Ростана, Освальда в **“Привидях”** Г. Ібсена, Гамлета в однойменній трагедії В. Шекспіра, царя Едіпа в трагедії Софокла, Феді Протасова в **“Живому трупі”** Л. Толстого та ін.

“прийшов, був побачений і переміг” – перефразування відомого афоризму Гая Юлія Цезаря “Veni, vidi, vici”: “прийшов, побачив, переміг”.

Гауптман, Гергардт (1862-1946) – німецький драматург. “Затонулий дзвін” – фольклорна драма-казка Г.Гауптмана, в якій діють русалка Раутенделайн та кобольд (гном, домовик).

Брейгель, Пітер Старший або “Мужицький” (1525-1569) – голландський художник, у творчості якого переплелися грубуватий гумор, ліризм і трагізм, гостра реалістична спостережливість і фантастичний гротеск, інтерес до побутових деталей і прагнення до широкого узагальнення, створення синтетичної картини світу.

“Залізна гвардія” – профашистська партія в Румунії 30-х рр.

Вільдганс, Антон (1881-1932) – австрійський лірик і драматург, який намагався поєднати у своїй творчості елементи традиції й авангарду. Приділяв також увагу соціальній проблематиці.

“можна вважати паралеллю до віденського Белоглавека” – Герман Белоглавок (1861-1918) австрійський політик християнсько-соціального крила, міський радник і депутат австрійського парламенту, що славився своїми оригінальними висловами (“Коли я бачу книгу, то я вже ситий”).

фараон Менес – легендарний перший єгипетський правитель, вважається засновником “давньої держави” завдяки об’єднанню Нижнього й Верхнього Єгипту та підкоренню всієї долини Нілу; вважається також засновником міста Мемфіса.

амбо, терно (лат.– італ.) – подвійний, потрійний виграш у лото.

Нашмаркт – назва ринку в центральній частині Відня.

“щоб продовжити Шекспіра, “жартун, якому гумору не позичати” – йдеться про Фальстафа, персонажа історичної хроніки Вільяма Шекспіра “Генріх IV”.

“двічі святий Мартін, котрий подарував, за легендою, лише половину свого плаща” – святий Мартін (помер бл. 400 р.), єпископ Турський, національний святий франків. За легендою, будучи солдатом, він розрізав свій плащ навпіл, щоб віддати другу половину одному з бідняків.

“навчив одного зяблика співати...” “Принца Євгенія” – німецька патріотична пісня “Prinz Eugenius, der edle Ritter”, створена одним пруським

вояком, що служив у війську принца Євгенія Савойського (1663-1736), австрійського полководця.

“про які можна було сказати “зважено й пораховано” – алюзія біблійного епізоду про останнього вавилонського царя Валтасара (Даниїл, V, 1,9,12,22,29,30), який під час облоги Вавилону персами й мідянами влаштував у своєму палаці розкішний бенкет і по-кошунськи пив вино із золотих та срібних кубків, викрадених його батьком Навуходоносором з Єрусалимського храму. В самому розпалі свята таємнича рука написала на стіні огненними літерами слова “Мене, мене, текел, упарсін”, які витлумачив Валтасарові пророк Даниїл: “Порахував Бог царство твоє і покінчив його; ти зважений на вазі і знайдений легеньким; поділене царство твоє, і віддане мідянам та персам”. Тієї ж ночі Валтасара було забито.

“Шейлок у спідниці” – ремінісценція з комедії В.Шекспіра “Венеціанський купець”, де багатий єврей Шейлок невмолимо хоче вирізати у купця Антоніо “фунт м’яса” як “борг з банкрота”.

„Stille Nacht, Heilige Nacht“ – німецька різдвяна колядка.

Святий Грааль – чудодійна чаша з Христовою кров’ю, яку охороняли непорочні лицарі (Тітурель, Фрімунтель, Парціфаль та ін.).

Бассерман, Альберт (1867-1952) – німецький актор класичного репертуару. Тривалий час належав до ансамблю Макса Райнгардта.

“Притча про три перстені” – притча про віротерпимість, яку використав німецький драматург Г.Е.Лессінг у своїй драмі “Натан Мудрий”.

ЗМІСТ

“Я ВСЕ ЩЕ ВІРЮ, ЩО ОРФЕЙ СПІВАЄ”	3
СПОДІВАННЯ	13
МІСТО НА ПРУТІ	21
АВСТЕР В МІНІАТЮРІ	28
БАГАТО ЛЮДУ ПІД ОДНИМ ДАХОМ	38
ШЛЯХИ ОСВІТИ	51
ПРО ТІТОК І РОДИЧІВ	64
ПРО КОНЕЙ І ПІДВОДИ	76
ЯК У НАС ГОВОРИЛИ	87
МІСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ	98
РОЗДІЛ У МУНДИРІ	103
ФІЛЕС І „VIELES“	111
VIVAT ACADEMIA!	117
РОЗВАГИ	123
„НАДІ“	137
ЩО У НАС НОСИЛИ	141
ПРО ЛІКАРІВ	146
ПЕРЕД І ЗА ЛАШТУНКАМИ	152
ТРІШІЧКИ БЛАГОЧЕСТЯ	171
ПРОЦЕСІЇ, ПІСТЕТ І ПОСМІШКА	179
З ЦЬОГО ПРИВОДУ	179
ДИВАКИ Й ОРИГІНАЛИ	186
ПРО ГОСТИННІСТЬ	196
РОЗДІЛ ІЗ ВМІСТОМ ЖИРУ	207
ПРО БІДНИХ І ЖЕБРАКІВ	215
ОТО БУВ БИ ЧОЛОВІК!	221
У ДРУЖБІ З ТВАРИНАМИ	228
ПРО БРАВНИХ ТА ІНШИХ ДІТЕЙ	232
ПРО ГОЛУБІВ ТА ГЛУХАРІВ	237
КОЛЯДНИКИ	240
ОПІСЛЯ	245

Георг ДРОЗДОВСЬКИЙ.

Д 75 ТОДІ В ЧЕРНІВЦЯХ І ДОВКОЛА. Спогади старого австрійця/
Переклад з німецької, передмова і примітки Петра Рихла. – Чернівці:
«Молодий буковинець», 2001. – 256 с.

Книга відомого австрійського письменника, журналіста, уродженця м. Чернівців Г. Дроздовського (1899-1987) – це твір про Буковину початку ХХ століття, періоду між двома війнами. Цікаво й дотепно, з усмішкою, а часто і з сумом за втраченим автор переповідає пам'ятні події, веселі бувалиці, незвичайні міські історії, відтворює звичаї і обряди народностей, що проживали у краї, стиль життя, звички і побут. За кожним рядком відчувається непідробна любов до Буковини, щире синівське замилювання нею.

Книга становить значний інтерес для істориків, краєзнавців, всіх, кому не байдужа наша минувшина.

ББК 84 (4 УКР У - 4 Чен)

**Георг ДРОЗДОВСЬКИЙ.
ТОДІ В ЧЕРНІВЦЯХ І ДОВКОЛА.
Спогади старого австрійця**

Редактор	Богдан ЗАГАЙСЬКИЙ
Верстка	Лівій ЧЕРКЕЗ
Коректори	Любов ГРУБА, Інна ШЕПЕТЮК

Підписано до друку 28.05.2001 р. Формат 60х84/16. Папір офсетний №1 Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 2000. Зам. №.10630.

Видавництво газети «Молодий буковинець», 58000, м. Чернівці, вул. Головна, 41.
ВАТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича», 78200, м. Коломия, вул. Гетьмана Мазе-
пи, 235.

"Я любив ці Чернівці, в яких з'явився на світ, і якщо часом я й мріяв про далекі мандри, сповнені пригод у великому світі, то ніколи не соромився бути чернівчанином, навіть тоді, коли згодом один із знайомих, котрий проживав на німецькому Заході, з добродушною іронією мовив: "Також маґрібінець?"

